

ПОСЛАННЯ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ ДО ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ 2003 РІК

Звернення Президента України до Верховної Ради України у зв'язку з Посланням Президента України до Верховної Ради України "Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2002 році"

Шановні народні депутати!

Подаючи до Верховної Ради згідно зі ст. 106 Конституції України Послання "Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2002 році", вважаю за потрібне привернути увагу Парламенту до найгостріших проблем соціально-економічного та суспільно-політичного розвитку країни.

Минулого року збереглася започаткована у другому півріччі 1999 р. тенденція до економічного зростання. Вона виявилася результативною. Упродовж 2000 - 2002 рр. ВВП зріс на 20,9 %, обсяги промислового виробництва збільшилися на 38,4 %, продукції сільського господарства - на 23,3 %, роздрібної торгівлі - на 42,2 %. Спостерігалася відчутна активізація інвестиційного процесу. Приріст інвестицій в основний капітал становив 40 %. За три останні роки на 39,7 % збільшилася реальна заробітна плата, у т. ч. у 2002 р. - на 18,4 %. Ці результати є одними найвищих не лише серед країн з перехідною економікою, а і Європи.

В економіці відбуваються **позитивні якісні зрушення**. Упродовж 2000 - 2002 рр. продуктивність праці у промисловості зросла на 54,8 %, у сільському господарстві - на 47,8 %. Помітні сприятливі структурні зрушення щодо збільшення випуску продукції кінцевого споживання. Три роки поспіль швидкими темпами розвивається машинобудування. Обсяги виробництва цієї базової галузі вітчизняної економіки збільшилися на 52,5 %. На 58,8 % зросло виробництво товарів широкого вжитку.

Зміцнюються позиції української економіки на світовому ринку, яка за своїми об'єктивними параметрами є однією з найбільш відкритих на європейському континенті. Попри погіршення зовнішньоекономічної кон'юнктури, зберігається тенденція до збільшення українського експорту. За три останні роки його обсяги зросли на 42 %. Нині частка нашого експорту сягає майже 57 % ВВП. Наша країна є одним з провідних експортерів чорних металів. Минулого року Україна увійшла в першу п'ятірку провідних держав - експортерів зерна. Зберігається позитивне сальдо поточного рахунку платіжного балансу, який лише у 2002 р. становив 3,1 млрд. дол. (7,8 % від ВВП).

Визначальним чинником позитивної економічної динаміки стало досягнуте в результаті структурних реформ, у т. ч. і реформ аграрного сектору, зростання конкурентоспроможності виробництва, помітне випередження (порівняно з ВВП) темпів

зростання грошових доходів населення, розширення платоспроможності внутрішнього ринку, відчутне зниження рівня його бартеризації, стабільна макроекономічна ситуація. Особливу роль у цьому відіграє **надійна стабільність національної грошової одиниці**. Нині гривня є однією з найміцніших валют серед країн з перехідною економікою. Упродовж минулого року грошові вклади населення в комерційні банки у національній валюті зросли на 76,5 %. Суттєво поповнилися золотовалютні резерви держави. З 37,0 % від ВВП у 2000 р. до 30,0 % у 2002 р. зменшився обсяг державного боргу України.

Водночас економічні результати 2000 - 2002 рр. не можна переоцінювати. Вони не компенсують значних втрат, яких зазнала українська економіка в роки тривалої руйнівної економічної кризи, що почалася ще за радянської системи. З урахуванням цих втрат не можуть розглядатися як достатні темпи економічного зростання, які покладено в основу розрахунків державного бюджету 2003 р. (зростання ВВП на 4 %, промислового виробництва - на 4,5 %). Слід враховувати й те, що наявний інструментарій економічної політики, який забезпечив позитивні результати під час виведення економіки з кризи та створення умов зростання, не націлений на вирішення завдань інноваційного розвитку, прискорення науково-технічного прогресу. У зв'язку з цим перед Кабінетом Міністрів України стоїть складне і відповідальне завдання - **забезпечити перехід до нової моделі економічного розвитку - економічної системи, розвиток якої відбуватиметься під впливом цілеспрямованого стимулювання інвестицій, інновацій та відчутних позитивних структурних зрушень**. Лише така економічна політика забезпечить стабільне зростання ВВП на рівні не менш ніж 6 %. За оцінками, незадіяний ресурсний та інтелектуальний потенціал економіки України у разі його ефективного використання є достатнім для реалізації зазначених завдань.

* * *

Невід'ємною складовою політики економічного зростання має стати **невідкладне реформування системи корпоративного управління**. Сформований на основі приватизації державного майна корпоративний сектор займає найвагоміше місце в українській економіці. На його частку припадає майже 75 % ВВП. Однак за роки реформ в Україні так і не створено необхідних передумов, які сприяли б утвердженню ефективних механізмів корпоративного управління. Залишається низькою прозорість акціонерних товариств, глибока тінізація їхньої діяльності, правова незахищеність корпоративних прав акціонерів, їхні відверто брутальні порушення. Йдеться, по суті, про порушення майнових прав майже третини населення - більш як 17 млн. громадян, які володіють великими та малими акціями.

Криза системи корпоративного управління перетворилася нині в одну з найгостріших проблем, що стримує економічне зростання. Вона унеможливує ефективну реструктуризацію підприємств, утвердження сучасних механізмів реалізації приватної власності, розвиток фондового ринку, активне залучення заощаджень населення на інвестиційні цілі, зростання інвестиційної привабливості української економіки, у т. ч. і для іноземних інвесторів. Тінізація корпоративних відносин негативно позначається і на бюджетному процесі, штучно занижуючи його доходну частину. Кабінет Міністрів України має нагально **опрацювати програму дій, яка б забезпечила глибоке реформування чинної системи корпоративного управління, створення механізмів сучасного менеджменту, захисту прав та законних інтересів акціонерів, особливо дрібних, якнайшвидше усунення наявних недоліків**. Здійснення системної реформи корпоративного управління, його глибокої реструктуризації має розглядатися як одне з першочергових завдань уряду в реалізації євроінтеграційного курсу України.

* * *

Незважаючи на позитивні зрушення, **період стабілізації та зростання (2000 - 2002 рр.) не став переломним у поліпшенні добробуту широких верств населення**. Визначений у попередньому Посланні Президента України і підтриманий депутатським корпусом курс на відчутне посилення соціальної спрямованості реформ, і насамперед на

подолання бідності, запровадження механізмів адресної підтримки соціально незахищених верств населення, ще не має ефективного втілення. Зволікання з проведенням пенсійної реформи звужує можливості відчутного поліпшення життя пенсіонерів. З відсутністю реформ пов'язана і криза медичної сфери. Залишаються нереалізованими настійні вимоги Президента України і стосовно реформування діючої системи заробітної плати, яка повністю втратила свої стимуляційні функції. Не визначено механізми подолання надмірної диференціації доходів населення, масштаби якої дедалі більше створюють соціальне й політичне напруження в суспільстві.

Висновок очевидний - **вирішити проблеми соціальної сфери, базуючись на теперішній інституційній основі, неможливо**. Здійснювані впродовж останніх років системні реформи майже не торкнулися соціальної сфери, яка досі розвивається за принципами колишньої адміністративної системи. Суперечливість між реформуванням реальної економіки і фактичною відсутністю реформ соціальної сфери виключає можливість перетворення її у надійний стимулятор економічного розвитку та зростання. Це стосується і сфери фінансів. Криза державних фінансів, яку ми ніяк не можемо подолати, значною мірою пояснюється цими чинниками. Нереформованість соціальної сфери дедалі більше позначається і на політичній ситуації, її нестабільності.

Так не може залишатися і надалі. Нова хвиля реформ має забезпечити не поверхові, а глибокі системні перетворення соціальної сфери. Вбачаю у цьому найбільш відповідальне завдання уряду та Верховної Ради України. Вирішити його потрібно у максимально стислі терміни, не відкладаючи. **Переконаний: дієздатність депутатського корпусу та уряду визначатиметься спроможністю досягти відчутних результатів у реформуванні насамперед соціальної сфери.**

Хочу звернути увагу народних депутатів і на **демографічну ситуацію в Україні**. Вона серйозно непокоїть. Скорочення впродовж останнього десятиліття чисельності населення більш як на 3,0 млн., зниження тривалості життя, падіння народжуваності, від'ємне сальдо міграції стали характерними ознаками демографічної ситуації 90-х років. Ці негативні явища виникли не сьогодні. Вони накопичувалися протягом тривалої демографічної еволюції. За оцінками експертів, соціальні катастрофи 20 - 50-х років, дві світові війни, три голодомори (1921, 1932 - 1933, 1947 років), форсована індустріалізація і примусова колективізація, масові репресії 30 - 50-х років, Чорнобильська катастрофа, затяжна системна криза 90-х вкрай негативно вплинули на нормальний процес демографічної трансформації, призвели до передчасної смерті близько 16 млн. осіб, до помітних деформацій складу населення. У поєднанні зі зниженням народжуваності ще в 60-х роках це зумовило вичерпання демографічного потенціалу, що, зрештою, призвело до високого рівня старіння населення й депопуляції.

На якісний склад населення негативно вплинули й міграційні процеси: упродовж 70 - 80-х років на роботи в регіони Сибіру, Далекого Сходу, Крайньої Півночі виїжджали молоді люди, а поверталися переважно пенсіонери. Це істотно посилило процес старіння. Внаслідок постійної концентрації еліти в центрі СРСР знижувався професійний та освітній потенціал України. Відповідні процеси розвивалися і впродовж 90-х років. Йдеться про міграційні процеси, зниження народжуваності, зростання смертності населення працездатного віку при стагнації у після-працездатному віці і зниженні у допрацездатному.

Зазначені фактори у своїй сукупності визначають особливу складність демографічної ситуації в Україні. У зв'язку з цим перед Верховною Радою України та Урядом стоїть завдання вже цього року опрацювати та затвердити Комплексну програму (до 2025 р.) активізації національної демографічної політики. Реалізація програми має стати визначальним пріоритетом діяльності органів виконавчої та законодавчої влади як у центрі, так і на місцях. Особливо важливим є підвищення рівня наукових досліджень з актуальних проблем демографічної політики, її кваліфіковане інформаційне забезпечення. Поряд зі створенням необхідних економічних умов слід сконцентрувати зусилля на

включенні демографічних пріоритетів до питань розвитку духовної сфери суспільства. Піднести до рангу державної політики слід активну популяризацію здорового способу життя.

* * *

Не може не турбувати й інша обставина - **високий рівень тінізації економіки**, який дійшов небезпечно критичної межі. За моїм переконанням, саме тінізація економіки реально загрожує національній безпеці та демократичному розвитку держави. Значні масштаби тіньової економічної діяльності позначаються на обсягах і структурі ВВП, гальмують соціально-економічні реформи, спотворюють офіційні дані про стан економіки. Одним з найнебезпечніших наслідків розвитку тіньової економіки є її вплив на криміналізацію суспільства. Слід усвідомлювати й посилення впливу тіньового капіталу на різні сфери суспільного життя, його зрощування з державним апаратом, зростання корупції.

Небезпечною для суспільства є багатовекторність тіньових відносин - їхнє поширення практично на всі неекономічні сфери. Йдеться про тіньовий політичний та соціальний ринок, наявність тіньового політичного лобізму, тінізацію виборчої системи, неформальну кадрову політику, тіньовий ринок освіти, медичних послуг, науки, захист замовних (куплених) наукових дисертацій тощо.

Така ситуація пояснюється низкою чинників, насамперед суперечливістю законодавчої бази, відсутністю повноцінного ринкового середовища та недостатністю його інституційного забезпечення, слабкістю судової влади, особливо механізму виконання її рішень. Приховування реальної економічної діяльності, виведення її у тінь викликано недосконалістю податкової політики. Чинне податкове законодавство України не стимулює суб'єкти господарювання інвестувати капітали в легальну економіку. Загальне податкове навантаження в Україні майже вдвічі перевищує цей показник у групі країн, куди вона входить за рівнем ВВП на душу населення.

Маємо враховувати й недосконалість бюджетної політики, формування бюджетних показників за принципом "від досягнутого", відсутність належного контролю за виконанням видаткової частини держбюджету, його недостатню прозорість. За оцінками експертів, втрати держави від тінізації доходів щорічно перевищують 12 - 13 млрд. грн. Від незареєстрованої підприємницької діяльності та незадекларованих доходів населення Пенсійний фонд щорічно недоодержує 2 - 3 млрд. грн.

Звертаюся до Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України. **Потрібна цілісна осмислена система дій з викорінення причин та передумов таких явищ та процесів.** При цьому не слід покладатися тільки на силові методи - вони можуть дати лише тимчасовий ефект. Стратегічна мета полягає в тому, щоб істотно знизити рівень тінізації економіки шляхом легалізації тіньових капіталів, змусити їх працювати на піднесення економіки та примноження національного багатства. Необхідними передумовами цього є створення сприятливого клімату для розвитку підприємництва, розмежування влади, власності та фінансів, забезпечення надійної політичної стабільності, повноти та узгодженості законодавчої бази. Необхідно розширювати міжнародну співпрацю, яка б запобігала використанню фінансових систем для відмивання доходів, отриманих кримінальним шляхом.

* * *

Тепер про політичну реформу. Стратегічною метою реформування владних інституцій в Україні є насамперед посилення дієздатності держави, забезпечення узгодженої та відповідальної діяльності законодавчої та виконавчої гілок влади, демократизації всіх сфер суспільного життя, утвердження основних засад громадянського суспільства.

Я виходжу з того, що базовою позицією політичної реформи є утвердження конституційних механізмів взаємодії та взаємної відповідальності виконавчої та законодавчої влади, формування дієздатного коаліційного уряду. Водночас існуючий стан

реформування суспільних відносин, незавершеність цього процесу вимагає не послаблення, а навпаки - зміцнення відповідно до існуючих умов розвитку українського суспільства та зовнішньополітичних процесів інституту президентства в Україні.

Серед найважливіших завдань політичної реформи слід визнати необхідність **запровадження системи противаг, які б компенсували відсутню нині збалансованість влади як цілісного механізму, попередили можливу дестабілізацію політичного процесу, а саме:**

- утвердження механізмів формування коаліційного уряду і водночас - розпуску парламенту за чітко визначених умов;

- запровадження пропорційної системи виборів і як противагу цьому - обов'язковий перехід до двопалатного парламенту; лише цей крок зможе компенсувати недостатню структурованість суспільства, а відповідно - і політичних сил, забезпечити належну репрезентативність регіональних інтересів;

- утвердження політичного статусу міністра має супроводжуватися зміцненням інституту державних секретарів уряду і міністерств, що призначаються Президентом; водночас слід передбачити введення до складу Кабінету Міністрів України держсекретарів провідних міністерств (3 - 4 особи);

- запровадження демократичного цивільного контролю в оборонній сфері України і водночас збереження повноважень Президента щодо призначення керівників силових міністерств та відомств.

Проведення політичної реформи не може відкладатися. Протягом періоду повноважень чинного Президента України, який є головним ініціатором реформування владних інституцій, необхідно **внести зміни та доповнення до Конституції України**. Новий Президент має обиратися на основі вимог нової моделі політичної системи України.

У цілому в результаті реформування владних інституцій необхідно забезпечити створення ефективної системи державного управління, яка б відповідала стандартам демократичної правової держави із соціально орієнтованою ринковою економікою. Ця система має бути прозорою, забезпечувати верховенство права, неухильне дотримання конституційних прав та свобод людини, утвердження дієвих механізмів громадського контролю за діяльністю законодавчої та виконавчої гілок влади.

* * *

Відповідно до завдань, визначених Посланням Президента України "Європейський вибір", минулого року **активізувалася євроінтеграційна політика України**. Важливе значення має офіційне проголошення курсу України на набуття членства в НАТО, участь у формуванні загальноєвропейської безпеки, яка враховуватиме національні інтереси нашої держави. Конструктивними були наші дії і у вирішенні низки складних питань щодо набуття Україною вже найближчим часом - не пізніше як до кінця 2004 р. - членства у СОТ. Маємо всі об'єктивні передумови успішно вирішити це питання у визначений термін. Розглядаю цей крок як складову комплексної соціально-економічної стратегії, спрямованої на побудову ефективної, конкурентоспроможної економіки, одну з вагомих передумов створення у перспективі зони вільної торгівлі між нашою державою та ЄС. Предметнішою стала наша робота і щодо приведення законодавства України у відповідність з вимогами законодавства ЄС у пріоритетних сферах.

Усі ми розуміємо об'єктивні труднощі на обраному шляху, у тому числі й ті, вирішення яких залежить не лише від України. Розуміємо й те, що досягнення цілей, які ми ставимо перед собою, вимагає копіткої переговорної роботи з представниками Євросоюзу. Проте все визначатимуть насамперед глибина інституційних перетворень у нашій країні, економічні, соціальні та політичні реформи, утвердження демократії та основних засад громадянського суспільства. Водночас зовнішня політика України на європейському напрямі має бути сконцентрована на тому, щоб запобігти поверненню до

недобрих часів Берлінської стіни, перетворенню України на так звану сіру зону, зону протистоянь між інтегрованою Європою і євразійським інтеграційним простором.

Україна зацікавлена у відчутній активізації зовнішньоекономічних зв'язків з країнами-учасницями СНД. **Визначальним напрямом співпраці з ними є формування на принципах СОТ зони вільної торгівлі, що сприяло б інтенсифікації господарських взаємовідносин, обміну капіталом, товарами, послугами, робочою силою. Йдеться також про скоординовану політику щодо розвитку систем енергозабезпечення, стимулювання високотехнологічних виробництв, утворення спільних фінансово-промислових корпорацій, формування міжнародних транспортно-комунікаційних мереж тощо.**

Водночас нас не може не турбувати те, що у 2002 р. відчутно знизився рівень торговельних відносин між Україною та Російською Федерацією, іншими країнами СНД. Цей недолік потрібно усунути. Підписання Заяви президентів Республіки Білорусь, Республіки Казахстан, Російської Федерації і України з приводу посилення інтеграційних процесів та формування Єдиного економічного простору, не лише не суперечить, а навпаки - доповнює наше прагнення щодо природного зближення з Європою.

Особливо значущим для нас є **відновлення конструктивного діалогу зі Сполученими Штатами Америки, спрямованого на утвердження принципів стратегічного партнерства, розвиток наших відносин на засадах взаємоповаги, невтручання у внутрішні політичні процеси, усунення бар'єрів на шляху двосторонньої торгівлі та інвестицій.** Мало кому зрозумілою є позиція, за якої українська економіка, у структурі якої майже 80 % ВВП виробляється на основі приватної власності, у якій повністю лібералізовано процес ціноутворення та валютні відносини, не визнається як ринкова.

Українське суспільство добре усвідомлює сучасні реалії світового устрою, **необхідність спільної протидії новітнім глобальним загрозам, міжнародному тероризму.** Наша позиція чітка і зрозуміла - ми завжди виступали і виступаємо за додержання норм міжнародного права, максимальне використання у вирішенні цих питань високого авторитету Організації Об'єднаних Націй, за створення об'єктивних передумов, які б урівноважували надзвичайно небезпечні деструктивні процеси сучасного світового розвитку.

Глибоко переконаний і в тому, що українська дипломатія має на порядок активніше працювати у питаннях, що стосуються дальшого поглиблення наших відносин з Польщею, країнами Балтії, Центральної та Південно-Східної Європи, з Китаєм, Туреччиною, Пакистаном та Іраном, іншими країнами Близького Сходу та Латинської Америки. У нас багато спільних інтересів з цими країнами, а це - об'єктивна основа для економічної взаємодії та взаєморозуміння.

Шановні народні депутати!

Трохи більше як через півтора року в Україні відбудуться чергові президентські вибори. **Зі свого боку я все робитиму, щоб вибори нового Глави держави відбулися цивілізовано,** на демократичній основі, у повній відповідності з чинним законодавством. Однак мене непокоїть, щоб період, який залишився до виборів, не перетворився на нові жорсткі політичні баталії, які можуть нам лише зашкодити. Ми не повинні зупинятися у своєму розвитку, у політиці реформ, у здійсненні глибоких соціальних перетворень. Втрати, яких зазнає Україна у цьому разі, будуть надзвичайно великими. Сподіваюся і вірю, що всі ми знайдемо в собі сили і волю, щоб не допустити й самої можливості такого розвитку подій, забезпечити реальну консолідацію всіх гілок влади і на цій основі зробити нові відчутні кроки на шляху утвердження України як сучасної високорозвиненої соціальної та демократичної держави. Пройшовши надзвичайно складний шлях економічних, соціальних та політичних перетворень, наробивши чимало помилок, ми

збагатилися досвідом, який мусить стати основою для дальшого поступу. Маємо все зробити, щоб такий поступ став вагомим і невідворотним.

2003 р.
м. Київ

Л. КУЧМА

Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2002 році

I. Суспільно-політичний розвиток країни. Стратегія політичної реформи

1. Основні підсумки суспільно-політичного розвитку України за роки незалежності.

Завдання нового етапу трансформаційних процесів

Початок третього тисячоліття ознаменував завершення початкового етапу творення Української держави. Унікальність цього етапу полягала у множинності та одночасності трансформаційних процесів, що відбувалися у нашій країні. Здійснювалися кардинальні зміни в соціально-економічній, політичній та гуманітарній сферах.

Суспільство зазнало радикальних та всеохоплюючих перетворень. Побудовано і конституційно закріплено основи його демократичної організації, закладено правові підвалини гарантування прав людини і громадянина, сформовано нові політичні відносини, механізми функціонування державної влади, електоральної системи та багатопартійності, викристалізувалися елементи нової соціальної структури і громадянського суспільства, зроблено вагомі кроки на шляху духовного відродження. Україна стала повноправним суб'єктом світової спільноти.

Надзвичайно важливим здобутком є формування покоління, якому притаманне позитивне сприйняття сучасних реалій і цінностей, заснованих на принципах демократії, громадянського суспільства, цивілізованих ринкових відносин.

Останніми роками особливо помітними стали зрушення у суспільній свідомості. Зростає частка людей, упевнених у своїх силах і з активною життєвою позицією. Помітно знизився рівень соціального негативізму і апатії. У цілому подолано світоглядну розгубленість, формується система суспільних цінностей, серед яких пріоритетними є стабільність і громадянський мир, здоров'я, професійна й творча самореалізація, сімейне та матеріальне благополуччя. А це створює необхідні умови для суспільної відповідальності та готовності громадян брати участь у визначенні й реалізації державної політики.

Консолідованим підсумком початкового етапу державотворення є те, що незалежна Україна відбулася.

Нині Україна вступає в новий, другий етап свого розвитку. **Стратегічне завдання другого етапу системної трансформації суспільства можна сформулювати так: Україна повинна не декларативно, а за глибинним змістом державного буття стати сучасною європейською державою, яка б, синтезувавши кращі національні традиції, йшла в ногу з європейськими та світовими процесами, адекватно й ефективно відповідала на виклики глобалізації.**

Це надзвичайно важливе для українського суспільства завдання має такі головні складові.

По-перше - наближення до світових, передусім європейських, стандартів життя. Мається на увазі не лише збереження та нарощування темпів виробництва, а й матеріалізація позитивних макроекономічних показників у реальне зростання рівня життя наших громадян. Необхідно, з одного боку, подолати накопичені впродовж попереднього етапу реформ суспільні деформації, а з другого - у максимально стислі терміни сформувати динамічну інноваційну економічну систему, соціально відповідальні та взаємодіючі державний і приватний сектори економіки, підпорядковані прозорим, стабільним, єдиним для всіх суб'єктів господарювання правилам гри.

Особливу увагу слід приділити усуненню адміністративних перешкод та створенню максимально сприятливих умов для трудової діяльності й реалізації підприємницької ініціативи громадян. Водночас держава має застосовувати дієві важелі для ліквідації наслідків сформованої у попередні роки небезпечної диференціації доходів населення, забезпечувати надійний захист приватної власності, партнерство та порозуміння усіх суб'єктів соціальних відносин. Безумовним пріоритетом повинен стати гарантований соціальний захист найменш захищених верств населення, подолання такого ганебного явища, як масова бідність.

По-друге - поглиблення демократичних перетворень, формування інститутів розвинутого громадянського суспільства. Серед найважливіших пріоритетів у цій сфері необхідно визначити:

- безумовне забезпечення конституційних прав та свобод людини і громадянина, реалізацію верховенства права в усіх сферах суспільного життя;

- кардинальне вдосконалення політичної організації суспільства, спрямоване на його всебічну демократизацію;

- створення такої партійної системи, що максимально сприятиме структуризації суспільства, формуванню і вираженню політичної волі громадян, ефективному захисту їхніх інтересів;

- забезпечення більш активної участі громадян в управлінні державою через політичні партії та громадські об'єднання, вибори та інші механізми прямої демократії, а також завдяки відповідній організації діяльності органів влади.

По-третє - запровадження ефективних механізмів збереження і зміцнення фізичного та духовного здоров'я нації, примноження її інтелектуального потенціалу. Необхідно використати всі можливості демократії для того, щоб інтелект, знання і творчий потенціал людини стали в Україні визначальними чинниками розвитку суспільства. З цією метою потрібно створити потужну освітньо-наукову систему для забезпечення високої якості та доступності освіти і динамічного науково-технічного прогресу.

Надзвичайно актуальним є здійснення кардинальних змін у системі охорони здоров'я України.

Пріоритетними завданнями мають стати всебічна підтримка вітчизняної культури, збереження та розвиток національних традицій, забезпечення повноцінного функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України.

По-четверте - створення умов для реальної та орієнтованої на національні інтереси консолідації українського суспільства. Об'єднувальні процеси мають відбуватися в усіх сферах суспільного життя та у всіх вимірах суспільної свідомості. Йдеться насамперед:

- про формування сучасної, української національної ідеї як універсальної формули та мобілізаційного стимулу самореалізації українського народу;

- реалізацію ідеї творення української політичної нації, де мають знайти відображення органічно вписані в європейський консолідаційний процес природні права

як українського етносу, так і національних меншин. Економічною основою української політичної нації мають стати єдиний національний ринок і спільні національні інтереси у сфері економіки, політичною - демократична організація суспільства, соціальною - консолідований з іншими верствами населення середній клас, духовною - національна ідея, пропущена крізь призму інтересів особистості, та національні традиції;

- досягнення загальнонаціонального примирення, ліквідацію ідеологічного протистояння у суспільстві, зумовленого наявністю непростих та болючих проблем, які залишила Україні її переважно бездержавна історія;

- посилення регіональної єдності, що передбачає не уніфікацію та нівелювання регіональних особливостей, а пошук базових важелів стимулювання доцентрових тенденцій, зокрема, ліквідацію істотних, переважно економічно не обґрунтованих, відмінностей в рівні життя громадян у різних регіонах;

- становлення національної еліти як потужного чинника консолідації українського суспільства. Нова еліта має формуватися в усіх сферах суспільного життя та бути готовою до захисту національних інтересів, реалізації глибинних потреб українського народу.

По-п'яте - реалізація завдань інтеграції України в європейські структури. За всієї важливості цих завдань інтеграція України в євроструктури не повинна бути самоціллю та відбуватися без урахування внутрішньої ситуації в державі. Вона має стати логічним результатом ґрунтовної підготовчої роботи влади і суспільства, спрямованої на створення об'єктивних передумов для повноцінного і рівноправного членства України в Європейському Співтоваристві.

Пріоритетним напрямом зовнішньої політики має стати всебічна підтримка української діаспори у зарубіжних країнах. Слід докласти зусиль до того, щоб наші співвітчизники за кордоном були активними учасниками процесів реалізації національних інтересів України.

По-шосте - гарантування безпеки і захисту держави та громадян. Зазначену складову слід розглядати у найширшому розумінні: від надійного захисту кордонів та національних інтересів держави до екологічної захищеності населення та індивідуальної безпеки громадян. Беззаперечною істиною для державних органів повинно стати: хоч би де перебував український громадянин, він постійно має відчувати готовність своєї держави захистити його.

2. Підсумки суспільно-політичного розвитку України 2002 року. Неефективна політична система держави - головна перешкода успішному продовженню трансформаційних процесів

2.1. Політичні підсумки 2002 року

Найважливішим досягненням України минулого року є те, що на тлі несприятливої світової кон'юнктури **позитивна економічна динаміка та реальні зрушення в соціальній сфері держави доповнилися здобутками в політичній сфері.** До найбільш вагомих подій суспільно-політичного життя України можна віднести вибори до Верховної Ради України та органів місцевого самоврядування.

Попри значні труднощі та складність передвиборної кампанії, вибори пройшли відповідно до демократичних стандартів, а їх результати продемонстрували утвердження в Україні засад громадянського суспільства, стали відображенням нових тенденцій розвитку, позитивних змін у розстановці та співвідношенні політичних сил. Вибори реально вплинули на процеси структуризації суспільства, зокрема стали каталізатором формування повноцінної партійної системи.

Найвагомішим підсумком минулорічних парламентських виборів є те, що переважна більшість українських виборців віддали перевагу політичним силам, чітко зорієнтованим

на демократичний шлях розвитку та європейський вибір. У той же час сили, що будують свої передвиборні програми на ностальгії за минулим, уперше за роки незалежності стали фактичною меншістю в парламенті. Такий вибір українських громадян є додатковим та переконливим доказом зростання політичної зрілості народу.

Надзвичайно важливим досягненням у політичному житті України стали реальні зрушення у політичній структуризації Верховної Ради України IV скликання. Незважаючи на складну внутрішньопарламентську боротьбу, вдалося не лише створити депутатську більшість, а й сформувати коаліційний уряд, підписати Політичну угоду про співпрацю та солідарну відповідальність між Кабінетом Міністрів України та Верховною Радою України.

Значною мірою внаслідок позитивних процесів у парламенті було пожвавлено законотворчу роботу, ухвалено низку важливих законопроектів, вчасно прийнято державний бюджет на 2003 рік. Звичайно, результат виборів був би відчутнішим, якби в більшості об'єдналися всі народні депутати, що поділяють демократичні цінності. Однак і нинішні здобутки парламенту є вагомими та, без перебільшення, безпрецедентними у новітній історії України.

Разом з тим безперечні досягнення останніх років у різних сферах суспільного життя супроводжувалися дедалі більшими труднощами, пов'язаними передусім з вичерпаністю ресурсів чинної політичної моделі, недосконалістю існуючих в Україні механізмів організації влади.

Розвиток суспільно-політичних процесів у 2002 р. особливо гостро виявив проблему недосконалості політичної системи України, необхідність приведення її у відповідність до нагальних потреб суспільства та завдань дальшого здійснення соціально-економічних перетворень.

Це стосується насамперед труднощів у налагодженні продуктивної роботи Верховної Ради України, забезпеченні ефективної, узгодженої та відповідальної діяльності всіх гілок влади. Протягом півріччя новообраному парламенту не вдавалося розпочати законотворчу діяльність. Натомість парламентські політичні сили було втягнуто у численні суперечки. У цій ситуації не зміг відіграти належної консолідуючої ролі попередній уряд України. Попри неодноразові заяви та декларації щодо запровадження нових механізмів конструктивної взаємодії Кабінету Міністрів України та Верховної Ради України у цьому напрямі фактично не було зроблено дієвих практичних кроків.

Такий стан речей негативно позначився на вирішенні болючих соціальних проблем. Не можна вважати задовільною роботу органів державної влади з подолання масової бідності. Вкрай повільними є темпи пенсійної реформи, без проведення якої неможливо досягти відчутних зрушень у підвищенні добробуту мільйонів громадян похилого віку. Незважаючи на здійснення певних кроків з реформування системи освіти, ситуація у цій сфері залишається надзвичайно складною. Неприйнятним є рівень забезпечення конституційних прав громадян на ефективне й доступне медичне обслуговування.

Недосконалість нинішньої політичної системи, насамперед недостатня врегульованість відносин як між владними інституціями, так і між владою та опозицією, є джерелом перманентної нестабільності внутрішньополітичної ситуації в Україні.

Істотно впливав на розвиток внутрішньополітичних процесів у 2002 р. і зовнішній чинник. Окремі політики, не діставши підтримки у народі, активно апелювали до урядів іноземних держав, міжнародної громадськості, спекулюючи на внутрішніх проблемах України. Водночас є підстави стверджувати, що певні сили за кордоном не лише неадекватно реагували на ці апеляції, а й самі свідомо нагнітали політичні пристрасті навколо нашої держави.

Таким чином, події та процеси в суспільно-політичній сфері України переконливо засвідчили, що **необхідною передумовою дальшого успішного соціального, економічного та культурного розвитку України, забезпечення ефективності влади, суспільної злагоди й консолідації українського суспільства, зміцнення демократії,**

інтеграції нашої держави в Європейське Співтовариство є невідкладне здійснення політичної реформи. На її нагальній потребі наголошувалося у Посланні Президента України до Верховної Ради України ще у 2001 р.

2.2. Сучасні проблеми політичної системи України

Імперативом початкового етапу політичного розвитку незалежної України були демонтаж радянської адміністративної системи, заснування і розбудова нових інститутів влади та політичних структур, які б функціонували на демократичних засадах.

Конституція України 1996 р. закріпила президентсько-парламентську модель організації взаємодії гілок влади. Вважалося, що ця модель уможливить поєднання переваг президентської (цілісність виконавчої вертикалі, можливість швидкого ухвалення та реалізації рішень виконавчою владою) і парламентської (відповідальність уряду перед парламентом, можливість ідентифікувати політичні сили, що відповідають за стан справ у країні) моделей.

Зазначена модель виконала своє ключове завдання щодо оперативного розв'язання проблем, які гальмували злам попередньої системи та процес становлення і зміцнення державної незалежності.

Однак процеси, що відбувалися в країні наприкінці попереднього етапу державотворення, переконливо засвідчили: **існуюча форма правління вже не відповідає вимогам часу та новим українським реаліям. Нині актуальною є потреба в забезпеченні єдиної ефективної державної політики.** Здійснення такої політики можливе лише на підставі оптимального розподілу компетенції між гілками влади, який мав би забезпечити:

- взаємну відповідальність гілок влади;
- продуктивну взаємодію законодавчої та виконавчої влади як необхідну умову динамічного і послідовного ухвалення та запровадження рішень щодо державної політики;
- створення умов для чіткої ідентифікації виборцями політичної сили, відповідальної за державну політику, а відтак - свідомого вибору громадян між різними суб'єктами політичного процесу;
- стабільну, послідовну та відповідальну роботу уряду, його захищеність від змін у розкладі політичних сил.

Конституція України 1996 р. стала результатом компромісу сил різної політичної орієнтації. Внаслідок цього закладена в Основному Законі політична модель з часом дедалі більше виявляла свою суперечливість і нині не лише не стимулює, а нерідко й унеможлиблює ефективне управління державою та динамічний суспільно-політичний розвиток.

До головних вад існуючої політико-правової системи України в частині організації влади можна віднести:

1. Неполітичний принцип формування Кабінету Міністрів України, наслідками якого є:

- зниження рівня взаємодії вищих органів законодавчої та виконавчої влади;
- фактичне звільнення Верховної Ради України від відповідальності за діяльність Кабінету Міністрів України та, відповідно, зниження продуктивності роботи зазначених державних інститутів;
- відсутність механізму реалізації партіями своїх представницьких функцій у парламенті та фактичне унеможливлення виконання ними одного з головних завдань - участі в реалізації влади;
- обмеження можливості для опозиційних сил відігравати конструктивну роль у суспільному житті, що призводить до їхньої невиправданої радикалізації.

2. Фактичну відсутність у Конституції України положень, що визначають політичну відповідальність парламенту. Це не сприяє ефективній діяльності вищого законодавчого органу та його виваженому підходу до питань вироблення і реалізації державної політики.

3. Проведення парламентських виборів за змішаним, пропорційно-мажоритарним принципом. Запровадження цієї системи 1998 р. стало відчутним кроком на шляху політичної структуризації суспільства. Проте минулорічні парламентські вибори і досвід функціонування Верховної Ради України IV скликання наочно продемонстрували, що пропорційно-мажоритарна виборча система свої можливості вичерпала.

Нині очевидно, що саме недосконалість положень чинного Основного Закону зумовлює вади сучасної моделі організації влади і є головною причиною того, що нинішня політична система України:

- не забезпечує вироблення і здійснення єдиної та ефективної державної політики, постійно породжує суперечності між гілками влади;
- деформує процес розвитку парламентаризму, уповільнює продуктивну законотворчу діяльність Верховної Ради України та, відповідно, гальмує формування й удосконалення правового поля держави;
- нездатна належним чином забезпечити реалізацію конституційних прав і свобод громадян;
- сприяє посиленню впливу окремих груп на політичну сферу, формуванню сублегальних владних структур, що нерідко приватизують найважливіші функції держави, комерціалізують діяльність багатьох її інститутів;
- гальмує становлення партійної системи, яка б відповідала потребам суспільства та сприяла його структуризації;
- не забезпечує належної ролі та впливу інститутів громадянського суспільства на розвиток політичних і соціально-економічних процесів, не сприяє формуванню механізмів ефективного громадського контролю за діями влади;
- продукує замість цивілізованої деструктивну й руйнівну опозицію, не убезпечує суспільство від дестабілізації ситуації та політичного екстремізму.

3. Стратегія та пріоритети політичної реформи

3.1. Формування в Україні політичної системи європейського зразка - стратегічна мета політичної реформи

Стратегічна мета реформування владних інститутів в Україні полягає у **посиленні дієздатності держави, забезпеченні узгодженої та відповідальної діяльності законодавчої та виконавчої гілок влади, демократизації всіх сфер суспільного життя й утвердженні громадянського суспільства, створенні необхідних умов для поступальної інтеграції України в Європейське Співтовариство**. На порядку денному постає завдання сформувати політико-правові засади, які б прискорили демократичні перетворення у політичній сфері та забезпечили ефективність державного управління в сучасних умовах.

Початком нового етапу формування політичної системи стали ініціативи Президента України щодо проведення радикальної політичної реформи, викладені у Зверненні до українського народу з нагоди 11-ї річниці незалежності України. Зазначені ініціативи зумовлені гострою суспільною необхідністю та в жодному разі не зводяться до простого перерозподілу повноважень між законодавчою та виконавчою гілками влади. Йдеться про утвердження в результаті політичної реформи засад консолідованої демократії, перехід до нового політичного та історичного етапу національного розвитку, опанування політичної моделі сучасного європейського суспільства.

Внаслідок реформування в Україні має бути запроваджено ефективну, прозору і зрозумілу для кожного громадянина політичну систему, що забезпечуватиме успіх

економічних реформ та чітко визначить повноваження всіх державних інституцій і суб'єктів політичного процесу.

З урахуванням сучасних суспільно-політичних реалій та досвіду розвинутих європейських демократій політична реформа має забезпечити перехід України до **парламентсько-президентської республіки**. Саме ця форма правління реально спроможна забезпечити поступальний розвиток суспільства, створити умови для його політичної структуризації, підконтрольності влади суспільству та її справжньої відкритості, продуктивної конкуренції та легального й орієнтованого на національні інтереси лідерства у політичному процесі. Така модель цілком відповідатиме європейським традиціям, оскільки переважна більшість розвинутих країн континенту є парламентськими або парламентсько-президентськими республіками.

У процесі політичної реформи важливо враховувати європейський досвід, оскільки Україна не першою йде шляхом політичної реформи. Після Другої світової війни у світі, зокрема в Європі, напрацьовано низку механізмів ефективного розв'язання проблем у відносинах глави держави, парламенту та уряду. У цьому зв'язку можна згадати позитивні приклади конституцій ФРН (1949), Франції (1958), Іспанії (1978), Португалії (1976, зі змінами 1982), Польщі (1997) та інших країн. Ухвалення і наступна реалізація згаданих конституцій дала змогу цим країнам розв'язати конфлікти між гілками влади і закласти механізм ефективного вирішення питань державного управління на десятиліття вперед.

3.2. Головні засади й умови здійснення політичної реформи

Проведення масштабної політичної реформи, особливо в частині внесення змін до Конституції України, потребує максимальної виваженості, а тому неприпустимими є, передусім, штучне форсування та фрагментарність процесу реформування політичної системи. Це стратегічно важливе для українського суспільства завдання має вирішуватися на таких основних засадах.

1. *Досягнення широкого суспільного консенсусу* щодо необхідності трансформації політичної системи і забезпечення потужної суспільної підтримки практичних кроків у цьому напрямі. Всі важливі рішення щодо реформування мають бути обговорені громадськістю, зрозумілі населенню та не повинні викликати спротиву основних суб'єктів політичного процесу. Незаперечним є те, що для успішного проведення реформи вкрай необхідне досягнення суспільної згоди щодо основних цілей реформування та механізмів його здійснення. З огляду на це рішенням, що стосуються реформи, має передувати ґрунтовна роз'яснювальна робота.

2. *Поетапність*. Політична реформа має стати довгостроковим політичним проектом, реалізація якого передбачала б низку послідовних етапів. Ці етапи повинні всебічно враховувати не лише суто правові та організаційні аспекти, а й визначальні моменти розвитку суспільно-політичних процесів, насамперед конституційно визначені строки наступних президентських і парламентських виборів в Україні.

3. *Наступність*. Радикальну політичну реформу не слід розглядати як революцію, що відкидає накопичений політичний досвід. Йдеться про радикальність мети реформи, а не шляхів і засобів її досягнення. Необхідно усвідомлювати, що й нинішня політична система при всій своїй недосконалості загалом створює умови для функціонування демократії та інститутів громадянського суспільства, а тому реформування ціною втрати попередніх здобутків є неприпустимим.

4. *Науковий підхід*. Вітчизняну науку слід якнайактивніше залучати до здійснення політичної реформи на всіх етапах: від обґрунтування її необхідності, прогнозування результатів і визначення конкретних напрямів до постійного наукового супроводження реформи та аналізу її результатів.

5. *Забезпечення легітимності та законності* процесу політичного реформування суспільства. Реформа має здійснюватися відповідно до чинної Конституції та законів

України на основі встановлених процедур і механізмів внесення змін до Основного Закону та інших нормативно-правових актів.

6. *Врахування провідних тенденцій світового розвитку.* Завдання політичної реформи не можуть розглядатися поза контекстом і без урахування безпрецедентних подій та процесів, що нині відбуваються у міжнародному співтоваристві та швидко і радикально трансформують відносини, інституції, саму свідомість людини і суспільства. Для Української держави особливо важливо у найстисліші строки створити ефективні механізми адаптації стратегії розвитку, формувати державну політику відповідно до основних тенденцій світового розвитку.

3.3. Пріоритети політичної реформи

3.3.1. Реформування системи влади

Ключовим завданням політичної реформи є створення необхідних умов для ефективної, узгодженої та відповідальної діяльності всіх гілок влади. Йдеться насамперед про запровадження дієвих механізмів, які б забезпечували, з одного боку, формування уряду на основі домовленостей провідних парламентських політичних сил, а з другого - чітко та однозначно встановлювали політичну відповідальність цих парламентських сил, а отже, й Верховної Ради України в цілому.

Кабінет Міністрів України має одночасно нести політичну відповідальність перед парламентом, більшість якого затверджує Прем'єр-міністра України і склад уряду, та перед всенародно обраним Президентом України як Главою держави.

Перерозподіл повноважень між Президентом України, Верховною Радою України та Кабінетом Міністрів України повинен відбуватися шляхом внесення змін до Конституції України, прийняття Закону "Про Кабінет Міністрів України" та інших законодавчих актів, приведення у відповідність до них правового поля держави.

Надання Верховній Раді права формувати Кабінет Міністрів передбачає системні зміни в її структурі та діяльності, зокрема обов'язкову наявність сталої парламентської більшості. Уряд нестиме відповідальність перед парламентом і Президентом України, а на парламентську більшість покладатиметься політична відповідальність перед суспільством за дії уряду та ефективне законодавче забезпечення його діяльності. Парламентська більшість має бути не механічною сукупністю депутатів, а коаліцією фракцій політичних сил, утвореною на основі спільних ідеологічних і програмних засад та політичних інтересів.

Механізм створення, права і повноваження більшості повинні бути закріплені шляхом внесення відповідних змін та доповнень до чинного законодавства.

Отже, базовою позицією політичної реформи є утвердження конституційних механізмів взаємодії й взаємної відповідальності виконавчої та законодавчої влади, формування дієздатного коаліційного уряду. У цьому контексті особливо важливим завданням є запровадження системи противаг, що компенсували б нинішню незбалансованість влади як цілісного механізму.

Винятково важливим моментом, який потрібно врахувати при внесенні змін і доповнень до Конституції України, слід визначити необхідність зміцнення відповідно до нових умов інституту президентства в Україні. Це відповідає досвіду європейських держав з парламентсько-президентською формою правління. Надання парламентській більшості повноважень щодо формування коаліційного уряду залишає за Президентом України як гарантом додержання Конституції у повному обсязі відповідальність за збереження державного суверенітету, територіальної цілісності України, забезпечення прав та свобод людини і громадянина, керівництво зовнішньополітичною діяльністю держави. Окрім того, проблеми, які, ймовірно, виникатимуть у процесі практичного

запровадження нової моделі взаємодії парламенту й уряду, потребують опрацювання механізмів адекватного й оперативного реагування на них Глави держави.

Необхідно внести зміни до Конституції України щодо права Глави держави розпускати парламент у разі нестворення у Верховній Раді України протягом місяця парламентської більшості та незатвердження у визначений термін Державного бюджету. Така практика існує у тих країнах світу, де є інститут президентства.

З огляду на виняткову важливість налагодження ефективної та стійкої взаємодії парламентської більшості та уряду Президент України не може зводити свою політику й конкретні дії щодо Верховної Ради України лише до взаємин з депутатськими фракціями та групами, які входять до складу більшості. Саме Глава держави в умовах ймовірного загострення стосунків між парламентською більшістю та іншими політичними силами повинен виступати гарантом політичної стабільності в державі. Він має стати ініціатором і арбітром широкого суспільного діалогу між різними парламентськими й позапарламентськими силами.

Важливо, щоб зміни до Конституції України та чинного законодавства, пов'язані з перерозподілом владних повноважень, було внесено до завершення терміну перебування на посаді нинішнього Президента України, а його наступник розпочав діяльність в умовах нової, реформованої системи влади.

Наступні вибори до Верховної Ради України мають відбутися вже за пропорційною системою, відповідно до якої політичні партії є єдиними суб'єктами формування вищого законодавчого органу держави. За цієї виборчої моделі, коли парламент складатиметься з груп депутатів з чітко визначеними політичними програмами та ідеологічними платформами, шляхи формування парламентської більшості стануть значно оптимальнішими, а сама більшість - стабільнішою. Отже, не пізніше ніж за рік до наступних парламентських виборів, має бути прийнято новий Закон України "Про вибори народних депутатів України".

За сучасних умов, що склалися в Україні, потрібно визначити найбільш ефективну з існуючих пропорційну модель виборчого законодавства. Європейський досвід функціонування пропорційних виборчих систем (Німеччина, Італія, країни Східної та Центральної Європи) надає досить широкий вибір різних підходів до вирішення зазначеного завдання. Ці підходи сприяють політичній структуризації суспільства, зберігаючи можливості виборців голосувати не лише за партійний список, а й за конкретні політичні особистості.

У той же спосіб потрібно підійти до розв'язання проблеми запровадження нової інституціональної структури парламенту. Найпоширенішою європейською моделлю вищого законодавчого органу є двопалатний парламент. Ця модель забезпечує необхідний механізм стримувань і противаг, ефективно представляє та реалізує регіональні інтереси.

Вдосконалення системи влади має відбутися на основі масштабної **адміністративної реформи**, яка передбачає радикальні зміни в структурі та функціях центральних і місцевих органів виконавчої влади, організаційне і правове посилення дієздатності органів місцевого самоврядування.

Стратегічним завданням у цій сфері є створення таких механізмів, які б забезпечували результативність управлінських рішень, чітке розмежування і збалансованість повноважень та відповідальності різних рівнів державної влади і місцевого самоврядування, зокрема вивільнення державних органів від завдань, що можуть вирішуватися органами місцевого самоврядування, делегування управлінських функцій згори донизу.

У результаті поетапного реформування владних інституцій потрібно забезпечити створення ефективної системи державного управління, яка б відповідала стандартам демократичної правової держави із соціально орієнтованою ринковою економікою. Ця система має бути прозорою, забезпечувати верховенство права, неухильне дотримання

конституційних прав та свобод людини, утвердження дієвих механізмів громадського контролю за діяльністю законодавчої та виконавчої гілок влади.

Чинна Конституція України не могла повною мірою реалізувати свій потенціал через слабкість, а подекуди й відсутність необхідної правової інфраструктури. Тому важливим завданням має стати створення законодавчого поля, яке б дало змогу забезпечити ефективне використання результатів конституційної реформи в інтересах посилення соціальної спрямованості функціонування суспільних інституцій, зміцнення інститутів влади, розвитку громадянського суспільства і забезпечення конституційних прав кожного громадянина України.

Разом з тим у процесі реформування системи влади необхідно завчасно нейтралізувати такі ймовірні загрози:

- можливість перетворення уряду на заручника постійного зіткнення суперечливих інтересів парламентських груп і фракцій;

- труднощі у функціонуванні Кабінету Міністрів України як єдиного організму та вирішенні ним завдань соціально-економічного розвитку в разі, якщо уряд намагатиметься проводити політику, спрямовану на задоволення вимог усіх суб'єктів парламентської більшості;

- поширення на систему виконавчої влади тенденцій до політичної регіоналізації у разі домінування в уряді не загальнодержавних інтересів, а інтересів окремих політико-економічних груп;

- виникнення небезпечних процесів руйнування єдиного економічного, політичного, соціального та інформаційно-культурного просторів України внаслідок відсутності чіткої спрямованості та узгодженості в діяльності виконавчої вертикалі, її фактичної підпорядкованості ситуативним домовленостям парламентських політичних сил.

3.3.2. Зміцнення в Україні засад демократії та формування розвинутого громадянського суспільства

Партійна система. Законодавче закріплення за політичними партіями права бути головними суб'єктами парламентських виборів висуває якісно нові вимоги до їхньої діяльності. Нині в Україні налічується понад 120 партій, більшість з яких практично не виявляє себе у суспільно-політичному житті. Лише деякі мають чітку ідеологію, засновану не на корпоративних інтересах, а на реальних суспільних потребах, спираються на стабільну соціальну базу, постійно та системно, а не лише напередодні виборів працюють з населенням.

Нині партійна система України нездатна повною мірою виконувати свої функції і не відповідає реальним потребам суспільства. Новий етап трансформаційних процесів вимагає формування потужних загальнонаціональних партій. З огляду на це у процесі політичної реформи необхідно законодавчо передбачити нові вимоги до партій, особливо щодо умов реєстрації, контролю за фінансовими надходженнями, державної підтримки тощо. Водночас слід стимулювати еволюцію партій від суто передвиборних проектів до політичних інститутів, що представляють та захищають інтереси суспільства, формулюють його вимоги до влади, створюють програми, зокрема й альтернативні, соціально-економічного та суспільно-політичного розвитку країни.

Позиція Президента України в цьому питанні залишається незмінною: держава має сприяти діяльності політичних партій незалежно від їхнього ставлення до влади, проте лише тих, що діють у межах чинного законодавства і виражають інтереси численних соціальних груп.

Такий підхід до питань партійного будівництва сприятиме становленню реальної багатопартійності, політичній структуризації суспільства, демократизації влади. Адаптована до нових реалій партійна система зможе продуктивніше виконувати функцію сполучної ланки між суспільством і державою. Розширення впливу політичних партій, їх

участі у формуванні влади стане вагомим чинником дальшого розвитку громадянського суспільства в Україні.

Взаємовідносини влади та опозиції. Ефективна влада неможлива без існування повноцінної цивілізованої опозиції, що має певні вироблені світовою демократичною практикою права. Відсутність опозиції або невиправдані обмеження її діяльності можуть призвести до суспільної стагнації, ухвалення помилкових державних рішень, політичної та соціальної нестабільності. Наявність конструктивних відносин між владою та опозицією забезпечує повноцінну конкуренцію альтернативних програм суспільного розвитку, можливість свідомого і демократичного вибору громадян, сприяє оновленню державно-політичної еліти.

В українському суспільстві є розуміння необхідності опозиції. За даними соціологічних досліджень, більшість громадян вважають, що опозиція потрібна для нормальної життєдіяльності суспільства, а тому держава має гарантувати її права.

Водночас необхідно подолати певні стереотипи щодо відносин влади та опозиції, які склалися в суспільній свідомості. Опозиція і влада мають навчитися бачити один в одному партнерів. Зокрема, опозиції слід відмовитися від популістсько-радикальних гасел та вимог, а головне - від дій, що межують з політичним екстремізмом й унеможливають будь-які форми діалогу з владою.

Проблема опозиції має і зовнішній вимір, оскільки Україна проголосила курс на європейську інтеграцію, підтримку демократичних європейських цінностей, зокрема забезпечення прав і гарантій діяльності опозиційних сил. Наша держава є членом Ради Європи й учасницею міжнародних угод, що передбачають запровадження та підтримання демократичних норм.

Здійснення в Україні масштабної політичної реформи створює передумови для нормалізації діяльності опозиції, відводить їй належне місце у новій системі політичних і владних координат.

Основними суспільними функціями опозиції в результаті політичної реформи мають стати:

- контроль за діяльністю влади;
- захист соціальних груп, інтереси яких не представлено або недостатньо забезпечуються правлячими політичними силами;
- підготовка альтернативних програм соціально-економічного розвитку суспільства;
- сприяння демократичній, цивілізованій зміні влади;
- акумуляція і сприяння використанню в інтересах суспільства управлінського досвіду та інтелектуального потенціалу представників політичної еліти, які не входять до складу правлячих партій.

Передусім потребує правового закріплення статусу опозиційної парламентської меншості. З метою врегулювання статусу, прав і гарантій діяльності опозиції у вищому законодавчому органі доцільним є ухвалення окремого закону про цей парламентський інститут, внесення змін та доповнень до чинного Регламенту Верховної Ради України.

Слід законодавчо врегулювати діяльність не лише парламентської опозиції, а й не представлених у парламенті політичних партій, що відносять себе до опозиційних, діють у рамках чинного законодавства, керуються національними інтересами та не ухиляються від конструктивного діалогу з державними структурами.

Водночас не слід переоцінювати значення власне законодавчого врегулювання статусу опозиції. Неабияку вагу мають також політична воля всіх суб'єктів політичного процесу та загальний рівень політичної культури суспільства. У цьому зв'язку важливим видається налагодження діалогу між владою та опозицією за посередництвом впливових громадських організацій. Існування механізмів такого посередництва, як засвідчив досвід інших країн, є ефективним засобом упередження розв'язання кризових ситуацій.

Неурядові організації. Одним з пріоритетних завдань політичної реформи має стати сприяння розвитку неурядових організацій як однієї з головних складових громадянського

суспільства, важливого чинника демократизації суспільних відносин. Нині об'єднання громадян функціонують практично в усіх сферах суспільного життя. Однак їхній реальний вплив, здатність обстоювати суспільні інтереси є недостатніми. За даними соціологічних опитувань, лише близько 3 % громадян є членами громадських організацій. Причина цього полягає у тому, що діяльність значної частини цих організацій має формальний характер і зорієнтована здебільшого на задоволення власних корпоративних інтересів, обслуговування потреб спонсорів, якими виступають певні структури в Україні та за її межами.

У той же час органи виконавчої влади та місцевого самоврядування не лише недостатньо сприяють розвитку громадської активності, а й нерідко стають їй на заваді, вбачаючи в ній загрозу своєму спокою. За такого підходу багато представників влади й донині не навчилися вести конструктивний діалог з інститутами громадянського суспільства, не завжди бачать у них рівноправних партнерів, здатних робити внесок у розв'язання актуальних проблем суспільного життя.

Гальмом розвитку громадських організацій є недосконала правова база їх функціонування. На законодавчому рівні необхідно створити умови для підвищення фінансово-економічної незалежності громадських організацій, їх ширшого залучення до вироблення та обговорення суспільно важливих державних рішень, створення системи ефективного громадського контролю за діями влади.

Професійні спілки. Найбільш потужними об'єднаннями громадян є професійні спілки, які кількісно значно перевищують політичні партії та інші громадські організації. За даними соціологічних опитувань, членами профспілок є понад 21 % громадян, тоді як членами партій - близько 3,6 %.

Важливим завданням політичної реформи є вдосконалення нормативно-правової бази профспілок. Українське трудове законодавство сьогодні зорієнтоване передусім на забезпечення інтересів виробництва, тоді як у розвинутих країнах воно має на меті захист інтересів найманих працівників.

Необхідно докласти зусиль до приведення національного трудового законодавства у відповідність до міжнародних та європейських стандартів у сфері соціально-трудова відносин. При цьому слід враховувати, що йдеться не про механічне копіювання міжнародних правових норм, а про їх адаптацію до українських умов.

Удосконалення форм безпосередньої демократії. Незаперечним пріоритетом реформування політичної системи є створення сприятливих умов для реалізації прав і свобод людини та громадянина, забезпечення реальної участі громадян у процесі формування та реалізації державної політики, відкритості й прозорості влади.

У цьому зв'язку на особливу увагу заслуговують питання вдосконалення форм прямої демократії. Політична реформа має бути спрямована на те, щоб ці базові важелі зміцнення демократичних засад повною мірою забезпечували реалізацію народного волевиявлення. Необхідно також вжити заходів щодо нейтралізації спроб фальсифікації його результатів та маніпулювання громадською думкою.

Для належного використання можливостей таких форм, як вибори і референдуми, необхідно, зокрема, вирішити складний комплекс питань політико-правового, організаційного, фінансового, інформаційного, матеріально-технічного та наукового характеру.

Не можна залишати поза увагою й таку форму безпосередньої демократії, як право громадян проводити збори, мітинги, походи і демонстрації. Події осені 2002 р. стали яскравим свідченням того, як за правової неврегульованості такі заходи можуть використовуватися певними політичними силами для свідомого загострення політичної ситуації, створення безпосередньої загрози здоров'ю та життю людей.

Система політичних комунікацій. У здійсненні політичної модернізації суспільства неможливо досягти успіху без належної уваги до системи політичних комунікацій. Необхідно визнати, що, попри зініційовані Президентом України заходи із забезпечення

відкритості й прозорості влади, державним структурам не вдалося досягти істотних успіхів у цьому напрямі. Як наслідок у масовій свідомості нерідко мають місце викривлені уявлення про зміст процесів, що відбуваються в державі та суспільстві. Це, у свою чергу, спричиняє недовіру громадян, особливо молоді, до влади та інститутів громадянського суспільства.

Отже, налагодження ефективних комунікацій у суспільстві має стати надзвичайно важливою складовою політичної модернізації. Значним кроком на цьому шляху є розробка й ухвалення Інформаційного кодексу України, який має підвищити юридичну відповідальність посадових осіб за приховування або ненадання інформації, на ознайомлення з якою за чинним законодавством мають право громадяни, засоби масової інформації, політичні партії та громадські організації. Діалог, відкритість та взаємоповага мають стати нормою в роботі органів державної влади з представниками засобів масової інформації.

Участь громадян у процесі формування та реалізації державної політики може ефективно здійснюватися також через інститут громадської експертизи, консультативно-дорадчі органи при органах виконавчої та законодавчої влади тощо.

* * *

Відданість України європейському вибору та загальнолюдським цінностям може бути доведена лише послідовним утвердженням демократичних засад, безумовним забезпеченням прав і свобод людини, істотним посиленням соціальної спрямованості ринкових реформ, підвищенням дієздатності влади, досягненням у суспільстві взаєморозуміння і злагоди. Нині основою та базовою передумовою успішного виконання цих масштабних завдань є здійснення радикальних реформ у політичній сфері, зініційованих Президентом України.

Пропонуючи Верховній Раді України своє бачення засад і стратегічних напрямів удосконалення політичної організації суспільства, Глава держави виходить з того, що забезпечення успіху політичної реформи має стати найближчими роками пріоритетним завданням усіх гілок влади та суб'єктів політичного процесу, результатом широкого політичного консенсусу та консолідації суспільства.

Президент України наголошує на провідній ролі в цьому процесі Верховної Ради України, яка вже нинішнього року має зробити вагомі кроки на шляху законодавчого закріплення змін політичної системи держави. Глава держави сподівається на тверду, послідовну та відповідальну позицію народних депутатів України в цьому питанні.

II. Підсумки соціально-економічного розвитку України у 2002 році та завдання на 2003 рік

1. Узагальнені характеристики економічного процесу

1.1. Параметри зростання

У 2002 р. в Україні збереглася започаткована у II півріччі 1999 р. тенденція економічного зростання. За три роки реальний приріст ВВП становив 20,9 %, у т. ч. у 2002 р. - 4,6 %. Минулого року обсяги промислового виробництва збільшилися на 7,0 %, продукції сільського господарства - на 1,9 %. Кумулятивний індекс обороту роздрібною торгівлі досяг свого піку - 16,4 %.

Важливим чинником позитивної економічної динаміки стало суттєве випередження (порівняно з ВВП) темпів зростання реальних доходів населення. У 2002 р. вони підвищилися на 21,2 % Реальна заробітна плата зросла у 2002 р. на 18,2 %.

Зміцніла національна грошова одиниця. Гривня стала однією з найстабільніших валют серед країн з перехідною економікою. Рівень монетизації української економіки підвищився (з 19,2 % до 24,9 %), а доларизації грошового обігу - знизився. Суттєво зросли золотовалютні резерви держави: з 1352,7 млн. дол. - у 2000 р. до 2955,4 млн. дол. - у 2001 р. та 4416,7 млн. дол. на кінець 2002 р.

Попри погіршення зовнішньоекономічної кон'юнктури збереглася тенденція щодо збільшення українського експорту (10,3 %). Минулого року Україна увійшла у першу п'ятірку провідних держав-експортерів зерна. У структурі експорту зросла частка країн далекого зарубіжжя, що засвідчує зростання конкурентоспроможності української економіки. Чотири роки поспіль Україна зберігає позитивне сальдо поточного рахунку платіжного балансу: 1999 р. - 932 млн. дол., 2000 р. - 1,207 млн. дол., 2001 р. - 1,402 млн. дол., 2002 р. - 3,100 млн. дол. (попередні дані).

Макроекономічні показники економічного розвитку України (2000 - 2002 рр.)

	2000	2001	2002
1	2	3	4
У % до попереднього року			
Валовий внутрішній продукт	105,9	109,2	104,6
Обсяги промислової продукції	113,2	114,2	107,0
Виробництво товарів народного споживання	124,5	117,7	108,4
Виробництво продукції машинобудування	115,3	118,8	111,3
Обсяги продукції сільського господарства	109,8	110,2	101,9
Інвестиції в основний капітал	114,4	120,8	103,8
Роздрібний товарооборот	106,4	114,8	116,4
Доходи населення	140,5 ¹	125,9 ¹	120,7
Реальна заробітна плата	99,1	119,3	118,2
Вклади населення в банках України	153,7	168,4	170,8
Експорт товарів та послуг	117,9	109,5	110,1
Імпорт товарів та послуг	117,8	114,1	104,7
Індекс споживчих цін	128,2	112,0	100,8
Рівень монетизації економіки, %	15,9	19,2	24,9
Державний борг, % до ВВП	37,0	31,0	30,0
Золотовалютні резерви, млн. дол. США	1475,5	3089,5	4417,0
Сальдо поточного рахунку платіжного балансу, млн. дол. США	1481	1402	3170
Доходи Зведеного бюджету, % до ВВП	28,9	26,9	27,6
Видатки Зведеного бюджету, % до ВВП	28,3	27,2	26,8
Сальдо Зведеного бюджету, % до ВВП	0,6	-0,3	0,8

¹ Грошові доходи населення

1.2. Грошово-кредитна політика

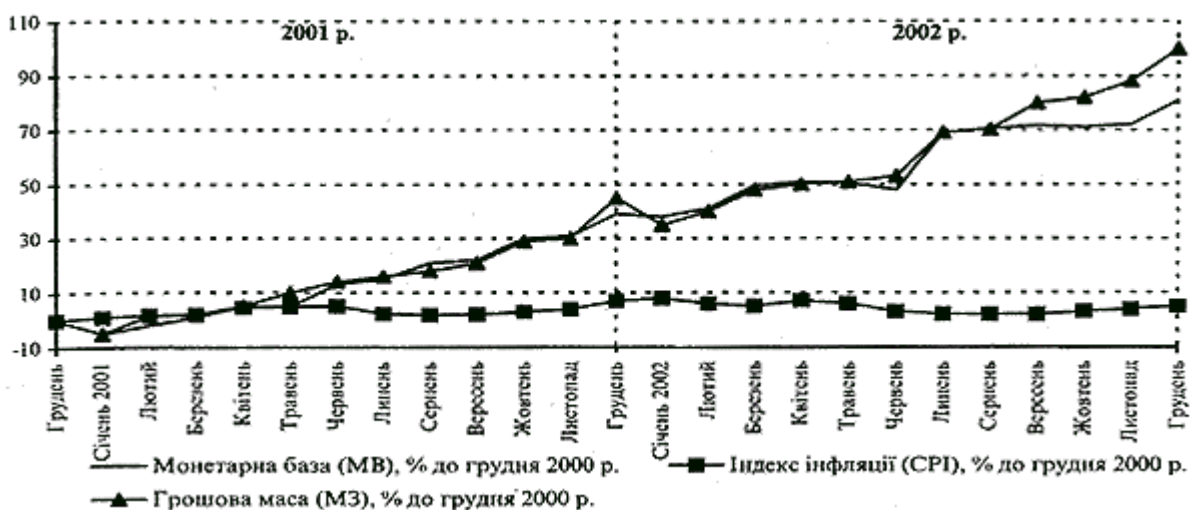
2002 р. став першим роком розвитку української економіки в умовах дефляції - індекс споживчих цін склав 99,4 %. Така нехарактерна для української економіки динаміка пояснюється насамперед суттєвим зниженням цін на продовольчу групу товарів (картопля - на 41,7 %, м'ясо і птиця - на 16,9 %, яйця - на 6,5 %, хліб і хлібопродукти - на 4,2 %, олія - на 5,0 %). Зазначене зниження цін пов'язане з відчутним зростанням пропозиції на продукти харчування та відповідним посиленням конкуренції на продовольчому ринку: виробництво м'яса зросло на 40,6 %, ковбасних виробів - на 25,4 %, продуктів з незбираного молока - на 17,3 %, сирів - на 22,6 %. Якщо врахувати істотне зростання виробництва продовольчих товарів у господарствах громадян, то обсяги приросту пропозиції продовольства на вітчизняному ринку будуть значно вищими.

Іншою причиною стримування інфляційних процесів стала істотна активізація заощаджень коштів населення в комерційних банках. Обсяги залишків на депозитах фізичних осіб протягом 2002 р. суттєво випереджали рівень зростання доходів населення. За рік заощадження зросли до 19 млрд. грн. або на 70,1 %, у т. ч. в національній валюті до 11,4 млрд. грн., або на 76,5 %. Зазначена динаміка сприяла зменшенню пропозиції грошей населення на споживчому ринку, а це - дефляційним процесам.

За таких умов НБУ проводив виважену грошово-кредитну політику. Дефляційні процеси не пов'язані зі штучним обмеженням пропозиції грошей. Темпи зростання монетарної бази за рік склали 33,6 % при прогнозі 32 - 36 %. На 41,6 % (при прогнозі 30 - 36 %) зросла грошова маса (агрегат - М₃). Суттєве, порівняно з темпами ВВП, випередження темпів зростання грошової бази та грошової маси дозволило повніше задовольнити попит економіки на гроші. Продовжилася позитивна тенденція останніх років щодо підвищення рівня монетизації української економіки: порівняно з 1999 р. він зріс у 1,7 раза.

Виходячи з наведеного, можна зробити висновок, що дефляція 2002 р. не мала монетарної природи. Головним чинником цього явища було конкурентне зниження цін на групу продовольчих товарів, яким належить визначальна частка (до 64 %) споживчого кошика населення. Показовим у цьому є те, що ціни на непродовольчу групу товарів зросли на 1,6 %, на послуги - на 3,4 %, на товари оптового ринку - на 5,7 %.

Динаміка монетарних агрегатів
та індексу інфляції у 2001 - 2002 рр.,
грудень 2000 = 100 %

ВВП, ІСЦ та монетарні агрегати

Показники	2000	2001	2002
ВВП, приріст, %	5,9	9,2	4,6
Монетарна база, приріст, %	40,0	37,4	33,6
Грошова маса (M ₃), приріст, %	45,4	42,0	41,6
Індекс споживчих цін, приріст (зниження), % (грудень до грудня попереднього року)	25,8	6,1	-0,6
Рівень монетизації економіки, %	15,9	19,2	24,9
Обмінний курс гривні до дол., грн. за 100 дол., у середньому за рік	544,02	537,21	532,67

Стабільною та прогнозованою протягом минулого року була ситуація на валютному ринку. З урахуванням динаміки цін відбулася (за курсом на кінець періоду) помірна (на 0,64 %) номінальна девальвація гривні. Зважаючи на значні обсяги критичного імпорту, у т. ч. імпорту інвестиційних товарів, значні обсяги платежів з обслуговування зовнішнього боргу держави та відповідна валютна політика сприяли позитивним процесам в українській економіці. Стабільність цін та валютного курсу гривні забезпечили зростання реальних доходів населення.

Основними джерелами валютних надходжень були перевищення експорту над імпортом, надходження поточних трансфертів над виплатами, а також зростання обсягів валютних кредитів. Перевищення пропозиції валюти над попитом на неї дало змогу обслуговувати у повному обсязі зовнішні зобов'язання при зростанні валютних резервів. Платежі за зовнішніми боргами (як уряду, так і НБУ) у 2002 р. склали близько 1,2 млрд. дол. Рівень міжнародних резервів зріс на 1,3 млрд. дол. і досяг 4,4 млрд. дол. Це сталося завдяки значним інтервенціям НБУ з купівлі валюти (1,7 млрд. дол.), а також надходженням від розміщених євробондів на суму 400 млн. дол. США.

Водночас у здійсненні грошово-кредитної політики НБУ мали місце й істотні недоліки. Позначаються відсутність належної координації дій уряду та НБУ, помилки, припущені при визначенні основних параметрів грошово-кредитної політики.

1.3. Зміна моделі розвитку

На 2002 р. припадає перехід від інвестиційної до споживчо-інвестиційної моделі розвитку. Протягом 2000 - 2001 рр. спостерігалася відчутна активізація інвестиційного процесу. Приріст інвестицій в основний капітал суттєво перевищував темпи зростання ВВП. У 2000 р. він досяг 14,4 %, у 2001 р. - 20,8 %. На цій основі сформувалася інвестиційна модель розвитку.

У 2002 р. темпи зростання інвестицій уповільнилися. У річному вимірі вони склали 103,8 %. Водночас відбулося значне зростання споживчого попиту - найвагомішого елементу кінцевого використання ВВП. Утворився ланцюг взаємопов'язаних економічних процесів: зростання доходів домогосподарств за умов стабільної цінової динаміки - розширення купівельного попиту населення - зростання обороту роздрібною торгівлі - зростання виробництва та імпорту споживчих товарів без втрати вітчизняного сегмента на внутрішньому ринку.

Особливістю зазначеної моделі є те, що випереджальне зростання доходів населення 120,7 % не супроводжувалося (як це мало місце у попередні роки) зростанням споживчих цін. Це пояснюється двома причинами.

По-перше, таке зростання супроводжувалося відчутним розширенням обороту роздрібною торгівлі (116,4 %) й активізацією вітчизняного виробництва товарів широкого

вжитку (продовольчих та непродовольчих), що сприяло суттєвому розширенню внутрішнього ринку.

По-друге, зростання доходів домогосподарств (особливо заможної групи) супроводжувалося випереджальними темпами зростання заощаджень населення зі змінами у структурі його фінансових активів на користь готівки у гривнях та депозитів у комерційних банках. Приріст депозитів фізичних осіб у національній валюті склав 77,0 %.

Суттєве перевищення темпів зростання депозитів фізичних осіб над темпами зростання доходів домогосподарств та роздрібною торгівлю характеризує важливу позитивну макроекономічну тенденцію - відновлення процесу накопичення капіталу і стимулювання на цій основі інвестиційного попиту. Збереження цієї тенденції у 2003 р. може відіграти позитивну роль у розвитку економічної динаміки.

1.4. Зростання цінової конкурентоспроможності економіки України

У 2002 р. відбувалося зростання цінової конкуренції економіки України по відношенню до основних країн - торгових партнерів нашої держави. Це пов'язано з динамікою реального (ефективного) обмінного курсу гривні, який визначається як зіставлення номінального валютного курсу і рівня внутрішньої інфляції. Завдяки стабільній ціновій динаміці інфляційний чинник став головним фактором отримання у 2002 р. цінових переваг української економіки щодо всіх 18 головних зовнішньоекономічних партнерів України, де спостерігалася більш висока інфляція.

Зростання цінової конкурентоспроможності стало стимулом, з одного боку, збільшення експортних можливостей української економіки, з другого - збереження позицій вітчизняних товаровиробників на внутрішньому ринку. У 2003 р., за умов помірної інфляції та незначної девальвації валютного курсу гривні, а також з урахуванням прогнозів динаміки споживчих цін та курсів національних валют відносно долара США у 18 країнах - партнерах України по експорту (дані ОЕСД), цінова конкурентоспроможність економіки України залишиться на досить високому рівні. Це є одним з доказів необхідності підтримки і у поточному році мінімально можливого рівня інфляції та високої стабільності курсу національної валюти. Економічного підґрунтя для штучної девальвації гривні та відчутного зростання темпів інфляції не існує.

1.5. Уповільнення темпів економічного зростання

У 2002 р. чітко визначилася тенденція до уповільнення темпів економічного зростання. Приріст реального ВВП та промислового виробництва порівняно з торішнім показником зменшився у 2,0 рази, виробництва товарів народного споживання - у 2,1 рази, продукції сільського господарства - у 5,4 рази. Суттєво знизилася прибутковість підприємств та рівень рентабельності економіки, що стало основним чинником істотного уповільнення темпів зростання інвестицій в Україні: зі 120,8 % у 2001 р. до 103,8 % у 2002 р.

Відчутно ускладнилася ситуація у бюджетній сфері. Упродовж минулого року профінансовано всього 85,2 % планових видатків зведеного бюджету, затвердженого Верховною Радою України на 2002 р. За відповідний період рівень виконання плану з доходів склав 93,6 %. Бюджетна недоїмка за станом на 1 грудня 2002 р. зросла до 13,993 млрд. грн.

Причини зниження темпів економічного зростання української економіки такі.

- Практично повністю вичерпали себе екстенсивні чинники економічного зростання - нарощування економіки за рахунок завантаження вільних виробничих потужностей, використання наслідків глибокої девальвації гривні попередніх років, скорочення боргів із заробітної плати тощо. За цих умов Кабінет Міністрів України не зміг переорієнтувати економічну політику, діюча модель якої фактично себе вичерпала, забезпечити, як це

вимагалось попереднім Посланням Президента України до Верховної Ради, перехід на інтенсивні чинники розвитку економіки, стимулювання інвестиційного процесу та інновацій.

- Суттєве уповільнення темпів реформування економіки, насамперед приватизаційних процесів. Більшість державних підприємств значною мірою вичерпали позитивний потенціал розвитку. Зростає їхня тінізація та збитковість. Якщо в цілому в економіці інвестиції в основний капітал упродовж трьох кварталів 2002 р. зросли на 6,2 %, то на державних підприємствах вони знизилися на 14,4 %.

- Залишилися нереалізованими настійні вимоги Президента України до Кабінету Міністрів та Верховної Ради України стосовно відчутного зниження податкового навантаження і адміністративного тиску на товаровиробників щодо політики дальшої лібералізації економіки. За роки реформ в Україні не сформовано економічне середовище, яке б стимулювало підприємницьку активність, не створено ефективних механізмів захисту приватної власності, прав кредитора та інвестора. Серед країн СНД Україна має найменшу кількість малих підприємств на одну тисячу населення. Їхня частка у ВВП становить всього близько 11 %.

- Останніми роками практично зупинилася у своєму розвитку банківська система, яка залишається відірваною від реального сектору економіки, активно не впливає на його якісні та кількісні перетворення. Рівень капіталізації українських банків становить 4,7 % від ВВП, тоді як у країнах Центральної та Східної Європи цей показник перевищує 40 %. Банківські кредити формують лише 51 % інвестицій в основний капітал. Не розвиваються страховий та фондовий ринки. У структурі цінних паперів частка акцій знизилася з 16,8 % у 2001 р. до 9,8 % - за 9 місяців 2002 р. Український фондовий ринок усе ще залишається практично поза межами ринків зарубіжних країн.

- У 2002 р. збільшилася зношеність основних фондів та виробничої інфраструктури загалом, скоротилися резервні виробничі потужності, досі залишається низький технологічний рівень виробництва, що зумовлює його високу енергоємність та матеріаломісткість. Лише 4 % промислових підприємств у 2001 р. витрачали кошти на дослідження і розробки, спрямовані на випуск інноваційної продукції, частка якої не перевищила 7 % загального обсягу промислової.

- Серйозним гальмом розвитку української економіки залишається низька якість корпоративного управління, а також неефективна система державного регулювання природних монополій.

- Суттєвим чинником звуження інвестиційної та споживчої спроможності української економіки, стримування економічної динаміки є вплив фінансових ресурсів з України внаслідок зростання виплат за зовнішніми боргами. У 2003 р. цей чинник діятиме ще більшою мірою.

- Звужується потенціал накопичення капіталу, а відтак і економічного зростання внаслідок зволікання з проведенням пенсійної реформи, запровадженням ефективних механізмів страхової медицини, іпотечного кредитування житлового будівництва.

1.6. Криза системи корпоративного управління

Однією з причин низької ефективності української економіки, уповільнення її динаміки та тінізації є криза системи корпоративного управління. За оцінками експертів Світового банку, система корпоративного управління в Україні є однією з найслабкіших серед країн з перехідною економікою і тому потребує глибокої реструктуризації. У питаннях корпоративного управління Україна відстає не лише від країн-претендентів на вступ до ЄС, а й перебуває позаду Росії і навіть Грузії.

Корпоративний сектор об'єднує 17 млн. індивідуальних акціонерів, у т. ч. - понад 14 млн. дрібних, які з'явилися внаслідок масової приватизації. Сектор займає найвагоміше місце в українській економіці. На його долю припадає майже 75 % ВВП. Він поєднує 12,1

тис. відкритих та 22,2 тис. закритих акціонерних товариств, 261,2 тис. товариств з обмеженою відповідальністю та 4,1 тис. інших господарських товариств.

У 2002 р. продовжувалася концентрація акціонерного капіталу у приватних власників. Протягом року кількість власників пакетів акцій, які перевищують 10 %, збільшилася на 8,4 %. На 15 % зменшилися обсяги корпоративних прав держави, але вона й сьогодні залишається найбільшим власником корпоративних прав, володіючи пакетами акцій і частками капіталу 2027 національних компаній та господарських товариств.

Однак за роки реформ в Україні не створено необхідних інституційних передумов, які б сприяли утвердженню ефективних механізмів корпоративного управління, формуванню у цій сфері професійної культури, міжнародних стандартів. Низький рівень корпоративного управління кореспондується з відповідним станом національного фондового ринку. Залишається низькою прозорість акціонерних товариств, значна частина з яких не звітує про свою діяльність. Лише 6 % цінних паперів в обігу на організованому ринку. Фактична відсутність організованого ринку деформує механізми ціноутворення акцій, породжує тіньові схеми їхньої реалізації, позбавляє, насамперед малих акціонерів, можливості продавати акції за ринковою ціною чи вигравати від підвищення ринкової ціни акцій.

Великі та малі акціонери майже не мають можливості реалізувати свої управлінські права. Будь-яке бажання впливати на рішення щодо роботи компанії, мати пропорційне представництво у спостережних радах, голосувати на зборах акціонерів та отримувати надійну поточну інформацію про фінансовий стан акціонерного товариства пов'язане з надзвичайними проблемами. Особливо поширеними є порушення базових принципів корпоративного управління - несанкціоноване акціонерами "вимивання" основних активів корпорацій - продаж або передача відповідних активів менеджерам за цінами нижче ринкових, розмивання акціонерних часток через вторинний випуск акцій без забезпечення привілейованого права акціонерів щодо участі у збільшенні статутного фонду, продаж за тіньовими схемами продукції компаній за цінами нижче ринкових тощо.

Як наслідок - майже кожне друге акціонерне товариство України закінчило 2002 р. зі збитками. Серед акціонерних товариств, пакети акцій яких перебувають під управлінням держави, збиткових підприємств у 2 рази більше, ніж в середньому по Україні. Більшість акціонерних товариств, у т. ч. й тих, що контролюються державою, з року в рік не сплачують дивіденди акціонерам.

Існуюча правова незахищеність корпоративних прав акціонерів, а їхня кількість сягає майже третини населення України, пояснюється значною мірою самоусуненням держави, її правових органів від реалізації своїх безпосередніх обов'язків у зазначеній сфері майнових відносин. Йдеться, по суті, про незахищеність конституційних прав громадян щодо своїх майнових прав, їхнє відверто бруталне порушення. Існуюча ситуація унеможлиблює активне залучення заощаджень населення на інвестиційні цілі, утвердження ефективних механізмів реалізації приватної власності, будь-яке зростання інвестиційної привабливості української економіки, у т. ч. і для іноземних інвесторів. Тінізація корпоративних відносин негативно позначається і на бюджетному процесі: штучно занижує його доходну частину.

За цих умов Кабінет Міністрів має невідкладно опрацювати програму дій, яка б забезпечила глибоке реформування чинної системи корпоративного управління, створення механізмів ефективного захисту прав та законних інтересів акціонерів, особливо дрібних, якнайшвидше усунення існуючих недоліків. Здійснення системної реформи корпоративного управління, його глибока реструктуризація має розглядатися як одне з визначальних завдань уряду в реалізації євроінтеграційного курсу України.

1.7. Тінізація української економіки

За розрахунками, тіньовий сектор складає 40 - 50 % ВВП (за розрахунками Мінекономіки - 42,3 %). Існуючий рівень тінізації економіки дійшов тієї небезпечної межі, коли можна говорити про існування системи розширеного відтворювання тіньових економічних відносин в Україні. Тінізація економіки є одним з основних чинників, які створюють реальну загрозу національній безпеці та демократичному розвитку держави. Вона негативно позначається на всіх сторонах суспільного життя, гальмує та викривляє соціально-економічні реформи. Значні масштаби тіньової економічної діяльності істотно впливають на обсяги і структуру ВВП і спотворюють офіційні дані про стан економіки. Одним з найнебезпечніших наслідків розвитку тіньової економіки є її негативний вплив на зростання корумпованості та криміналізації суспільства. Водночас тінізація економічного обороту, недостатність державних зусиль щодо її подолання призводить до викривлення принципів громадянського суспільства, формує негативний імідж держави серед міжнародної спільноти, стримує надходження в країну іноземних інвестицій, не сприяє налагодженню торговельно-економічних відносин українських підприємств із зарубіжними партнерами та стримує євроінтеграційні зусилля України.

Головними причинами тінізації економіки України є такі.

- Відсутність повноцінного ринкового середовища та недостатність його інституційного забезпечення, лібералізація економіки на початку 90-х років без належної правової основи.

- Суперечливість економічної політики держави та чинного законодавства. Силіві та адміністративні заходи, які реалізуються державою для протидії тінізації економіки, не приносять очікуваного позитивного результату, оскільки радикальним чином не змінюються умови підприємницької діяльності в Україні.

- Слабкість судової влади, особливо механізму виконання її рішень. Це створює живильне середовище для зростання корупції, дискредитує державну регуляторну політику, сприяє поширенню у суспільстві психології "правового нігілізму". На такому тлі формується зневажливе ставлення підприємців та інших суб'єктів господарювання до державної влади в цілому.

- Недосконалість податкової політики та нестабільність її законодавчої бази. Чинне податкове законодавство України не стимулює суб'єктів господарювання інвестувати капітали в легальну економіку. За оцінками експертів, загальне податкове навантаження в Україні майже вдвічі перевищує цей показник у групі країн, куди вона входить за рівнем ВВП на душу населення. Це стимулює приховування реальних обсягів економічної діяльності, виведення її у тінь.

- Недосконалість ПДВ та застосування кримінальних схем здійснення зовнішньоекономічної діяльності, за якими ПДВ відшкодовується без здійснення експорту взагалі. Зрештою, саме через тінізацію ПДВ фактично перетворився з джерела бюджетних надходжень на чинник формування державного боргу. За даними ДПА, частка обсягів експортних операцій у загальному обсязі продажу товарів (робіт, послуг) протягом трьох останніх років складає близько 10 % (у 2000 р. - 9,9 %, у 2001 р. - 9,2 %, протягом 2002 р. - близько 9,8 %), а частка суми заявленого експортного відшкодування у загальній заявленій до відшкодування сумі податку на додану вартість складає близько 20 % (у 2000 р. - 20,1 %, 2001 р. - 23,1 %, протягом дев'яти місяців 2002 р. - 18,2 %).

- Незбалансованість державної регуляторної політики.

- Неєфективність управління державною власністю та недостатня захищеність прав власників та інвесторів. Тіньовий сектор найчастіше експлуатує потужності державних підприємств, більшість з яких перетворилися в осередки тінізації.

- Поглиблення платіжної кризи. На кінець 2002 р. різниця між сукупними кредиторською та дебіторською заборгованостями склала 63 млрд. грн. При цьому частка простроченої заборгованості становить 38 % від сукупних показників. Прострочена дебіторська заборгованість між підприємствами України (відвантажена, але не сплачена

продукція) становить 90,8 млрд. грн. Кошти, реально сплачені за виготовлену і реалізовану продукцію, поповнили тіньовий обіг.

- Недосконалість бюджетної політики, формування бюджетних показників за принципом "від досягнутого", відсутність належного контролю за виконанням видаткової частини держбюджету, його недостатня прозорість. За оцінками експертів, втрати держави від тінізації доходів щорічно перевищують 12 - 13 млрд. грн. Від незареєстрованої підприємницької діяльності та незадекларованих доходів населення Пенсійний фонд щорічно недоотримує 2 - 3 млрд. грн.

Небезпечним для суспільства є багатофакторність тіньових відносин - їхнє поширення практично на всі неекономічні сфери. Йдеться про тіньовий політичний та соціальний ринок, наявність тіньового політичного лобізму, тінізацію виборчої системи, неформальну кадрову політику, тіньові відносини влади та бізнесу, захист замовних (куплених) наукових дисертацій, тіньовий ринок освіти, науки, медичних послуг, репетиторства тощо.

Така ситуація визначає специфіку політики детінізації суспільства. Обмеження впливу чинників тінізації не може базуватися лише на силових методах, котрі матимуть тимчасовий ефект. Це має бути цілісна система дій, спрямована, передусім, на подолання та викорінення причин та передумов цих явищ та процесів, поглиблення трансформаційних реформ, забезпечення на ділі відкритості держави та суспільства загалом, подолання відчуження людини від політики системних перетворень. У зв'язку з цим пріоритетними напрямками діяльності органів державної влади повинні стати не лише впровадження механізмів протидії тіньовій економіці, а й трансформація її фінансових, людських та організаційних ресурсів у легальне русло.

Максимальне залучення в національну економіку коштів, які можуть бути отримані від детінізації економіки та легалізації (амністії) доходів, прихованих від надмірного оподаткування, у т. ч. вивезених за кордон, можливе лише у випадку послідовної реалізації державою комплексу заходів, зокрема:

- проведення податкової реформи;
- створення умов для легалізації зайнятості;
- сприяння розвитку банківської системи та забезпечення ефективної діяльності фінансових ринків;
- скорочення рівня монополізації виробництва та розвитку конкурентного середовища;
- підвищення ефективності державного нагляду та контролю за підприємницькою діяльністю через застосування економічних механізмів майнової відповідальності та банкрутства з одночасним обмеженням повноважень державних регулятивних органів щодо адміністративного втручання у господарську діяльність підприємств;
- забезпечення прозорості у сфері виконавчої влади;
- підвищення ефективності системи управління корпоративними правами;
- розробки, з урахуванням світового досвіду, відповідного правового забезпечення процесу легалізації (амністії) доходів, отриманих внаслідок приховування від надмірного оподаткування.

Враховуючи напруженість ситуації у відносинах України з FATF, одним з пріоритетних напрямів державної політики у 2003 р. має стати протидія "відмиванню" коштів злочинного походження. Зважаючи на це, у контексті детінізації економіки України важливе значення має налагодження чіткого механізму фінансового моніторингу, який не перешкоджав би нормальному функціонуванню банківської та фінансової системи країни.

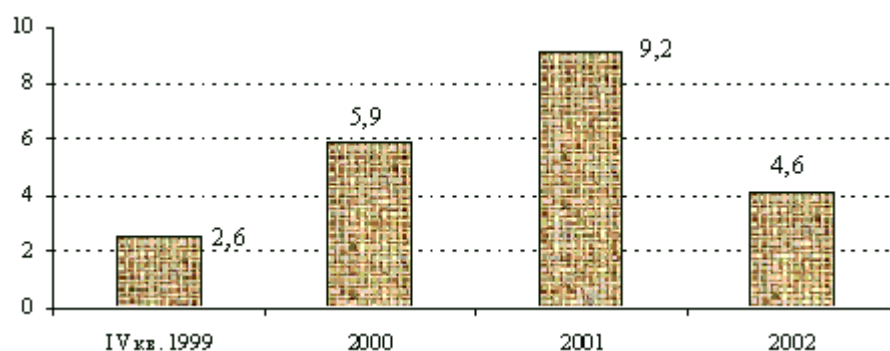
2. Валовий внутрішній продукт, його структурні характеристики та відтворювальні пропорції

2.1. Динаміка ВВП

У 2002 р. суттєво уповільнилися темпи зростання ВВП. Реальне зростання ВВП склало 104,6 % проти 109,2 % у 2001 р. У номінальній оцінці обсяг ВВП склав у 2001 р. 204190 млн. грн., 2002 р. - 220556 млн. грн. У розрахунку на одну особу - відповідно 4195 грн. та 4576 грн.

Динаміка випуску товарів та послуг і валової доданої вартості за видами діяльності характеризується даними таблиці.

Зміни реального ВВП,
% до відповідного періоду попереднього року

Динаміка випуску товарів та послуг і валової доданої вартості за 2002 р.,
% до відповідного періоду попереднього року

Галузі	Випуск товарів та послуг	Валова додана вартість
Сільське господарство, мисливство та лісове господарство	102,1	103,6
Видобувна промисловість	102,3	102,3
Обробна промисловість	108,9	109,0
Виробництво та розподіл електроенергії, газу та води	101,1	101,1
Будівництво	99,3	99,3
Торгівля та послуги	108,0	108,1
Транспорт	104,2	104,3
Освіта	101,2	101,2
Охорона здоров'я та соціальна допомога	100,8	100,8
Інші види економічної діяльності	100,3	100,8

2.2. Відтворювальні пропорції

Протягом 2002 р. відбулися певні зрушення у складі ВВП за категоріями доходу. Порівняно 2001 р. збільшилася (з 42,3 % до 43,7 %) частка оплати праці найманих працівників та частка податків (з 13,4 % до 13,6 %). Водночас зменшилася (з 44,3 % до 42,7 %) питома вага прибутку та змішаного доходу.

**ВВП за категоріями доходу,
% до підсумку**

Роки	Оплата праці найманих працівників	Податки, за винятком субсидій на виробництво та імпорт	Валовий прибуток, змішаний дохід
1999	44,3	17,6	38,1
2000	42,3	16,8	40,9
2001	42,3	13,4	44,3
2002	43,7	13,6	42,7

**Структура ВВП за категоріями кінцевого використання,
% до підсумку**

	1999	2000	2001	2002
ВВП	100	100	100	100
- Кінцеві споживчі витрати (всього)	77,0	75,2	76,6	76,5
у т. ч.				
- домашніх господарств	54,7	54,3	55,0	54,5
- некомерційних організацій	2,5	2,3	2,0	1,8
- сектору державного управління	19,8	18,6	-19,6	20,2
- Валове нагромадження капіталу (всього)	17,5	19,8	21,8	18,9
у т. ч.				
- валове нагромадження основного капіталу	19,3	19,7	19,7	20,3
- зміна запасів матеріальних обігових коштів	-1,9	0,0	2,1	-1,4
- Чистий експорт (всього)	5,5	5,0	1,6	4,6
у т. ч.				
- експорт товарів та послуг	54,3	62,4	55,4	56,4
- імпорт товарів та послуг	-48,8	-57,4	-53,8	-51,8

У 2002 р. вагоме місце у структурі ВВП займають кінцеві споживчі витрати населення. Зростання їх обсягу випередило динаміку ВВП, що забезпечило збереження тенденції зростання виробництва споживчих товарів в умовах зменшення зовнішнього попиту на них. Минулорічне зростання доходів та витрат населення стало кроком у

підвищенні рівня його життя, але до відчутних зрушень для кожної людини ще далеко, оскільки відсутнє суттєве зменшення диференціації доходів.

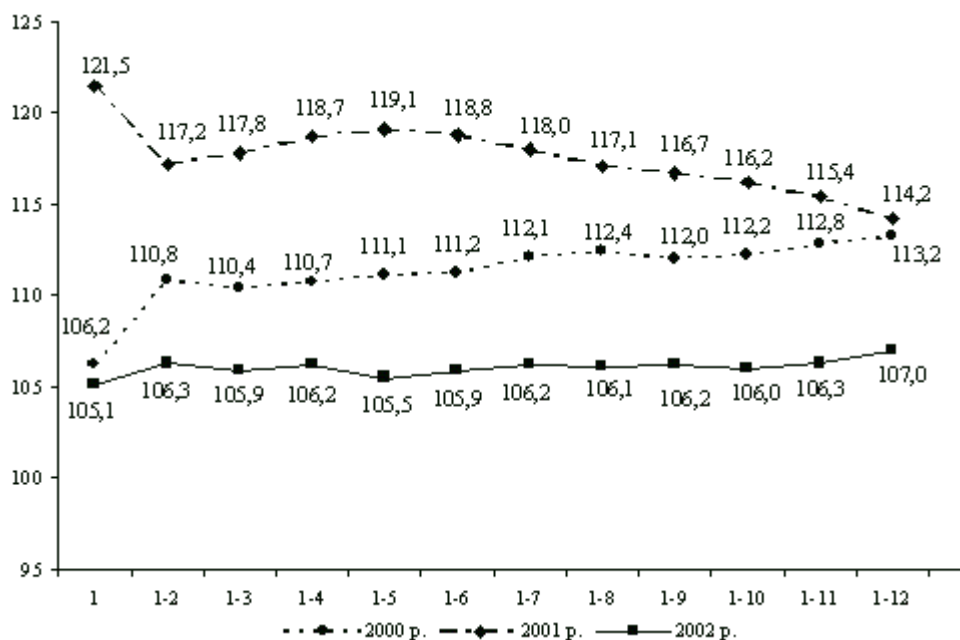
3. Реальний сектор економіки

3.1. Промисловість

Упродовж 2002 р. стабільно розвивалася промисловість. Промисловими підприємствами вироблено продукції та надано послуг на 200,1 млрд. грн., що на 7,0 % більше, ніж за 2001 р. У 2000 р. зростання промисловості становило 13,2 %, у 2001 р. - 14,2 %. Усього за три останні роки рівень промислового виробництва зріс на 38,4 %. Це найбільше досягнення не лише серед країн СНД, а і Європи. У 2002 р. на 18,6 % перевищено рівень промислового виробництва 1994 р.

У промисловості відбуваються позитивні якісні зрушення. Упродовж 2000 - 2002 рр. продуктивність праці зросла на 54,8 %, у т. ч. у 2002 р. - на 11,8 %. Намітилися позитивні структурні зрушення у напрямі збільшення випуску продукції кінцевого споживання. Випереджальними темпами зростали обсяги виробництва в галузях, що випускають продукцію для потреб внутрішнього ринку та інвестиційного спрямування: у харчовій промисловості темпи зростання склали у 2002 р. 8,4 %, целюлозно-паперовій та поліграфічній - 8,4 %, виробництві деревини та виробів з деревини - 23,4 %. Три роки поспіль швидкими темпами розвивається машинобудування (2000 р. - 115,3 %, 2001 р. - 118,8 %, 2002 р. - 111,3 %). У 2002 р. істотно зросли обсяги виробництва наукоємних галузей транспортного машинобудування. Приріст продукції в залізничному машинобудуванні склав 64,1 %, суднобудуванні - 20,5 %, автомобілебудуванні - 23,3 %, авіаційній промисловості - 8,4 %.

Зміни обсягів промислового виробництва,
наростаючим підсумком у % до відповідного періоду попереднього року

На підприємствах металургії та металообробки після спаду виробництва (з серпня 2001 р. до квітня 2002 р.) спостерігалось нарощування щомісячних обсягів продукції. За минулий рік приріст склав 3,9 %.

Відбуваються позитивні зрушення у структурі розрахунків за реалізовану продукцію - питома вага бартеру у промисловості зменшилася з 17,1 % у 2000 р. до 7,9 % у 2001 р. і

4,1 % - у 2002 р. Скорочено прострочені борги промислових підприємств. Сума простроченої дебіторської заборгованості зменшилася на 18,9 %, кредиторської - на 16 %.

Водночас у промисловості України залишається низка складних проблем. Перебуває у стані занепаду легка промисловість. Якщо у 1991 р. на неї припадало 12,3 % загального обсягу промислового виробництва, то нині - всього 1,4 %. Після двох років прискореного зростання (2000 р. - на 36,4 %, 2001 р. - на 13,8 %) у 2002 році приріст виробництва склав всього 0,4 %. Кабінет Міністрів України має здійснити невідкладні заходи, спрямовані на виправлення існуючого стану в легкій промисловості, відновлення її провідної ролі у промисловому комплексі держави.

Нагальним завданням Кабінету Міністрів є здійснення комплексу економічних заходів, що мають забезпечити суттєве прискорення розвитку сільськогосподарського машинобудування, задоволення зростаючих потреб внутрішнього ринку у відповідній продукції. Після відчутних імпульсів, які отримала галузь у 1999 р., останніми роками більшість підприємств сільськогосподарського машинобудування втратила свої позиції. Наприклад, у 2002 р. виробництво тракторів скоротилося на 26,4 %.

Кабінет Міністрів повинен забезпечити реалізацію передбачених Посланням Президента України "Європейський вибір" стимуляційних заходів, спрямованих на відчутне прискорення інноваційного розвитку. Невідкладним завданням є інституційне забезпечення державної науково-технічної та інноваційної політики, що передбачає прийняття Законів України "Про державну підтримку розвитку високих технологій в Україні", "Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності України на період до 2006 року", "Про трансфер технологій", "Про функціонування та регулювання ринку венчурного капіталу в Україні". Йдеться також про заснування у І півріччі 2003 р. банку реконструкції та розвитку і освоєння разом з НБУ механізму довгострокового кредитування інноваційних проектів, використання інноваційних інструментів приватизації, стимулювання експорту наукоємного та високотехнологічного виробництва, державне сприяння розвитку фінансового лізингу, запровадження заходів щодо розвитку системи сертифікації продукції та гармонізації національних технічних стандартів відповідно до міжнародних та європейських норм і правил, а також про впровадження системи державної статистики науково-технічного прогресу, наближення її до європейських стандартів.

3.2. Сільське господарство

Про позитивні зрушення у сільському господарстві свідчать такі дані. Другий рік поспіль зібрано високий урожай зернових - 38,8 млн. т. За 2000 - 2002 рр. обсяг сільськогосподарського виробництва зріс на 23 %, обсяг інвестицій в основний капітал збільшився більше ніж у 1,5 раза, прямих іноземних інвестицій - на 53 %. Сільськогосподарське виробництво набуває ознак експортноорієнтованої галузі. Протягом 2002 р. з України експортовано продукції АПК на суму 2,4 млрд. дол., що складає майже 13,3 % загальноукраїнського експорту та майже на 30 % перевищує минулорічні показники. Розширюється географія експорту продовольства. Обсяг виробництва галузі у 2002 р. становив 64,4 млрд. грн. Це на 1,9 % вище показників попереднього року.

Поліпшуються якісні показники. Продуктивність праці у сільському господарстві за останні три роки зросла на 48 %, фондівіддача - у 2,5 раза, енергоємність скоротилася наполовину, на чверть підвищився ступінь переробки сільськогосподарської продукції. Цьому сприяло реформування агропромислового комплексу. У стислий термін проведено реформування 11,2 тис. колективних сільськогосподарських підприємств. На їхній базі створено 15,6 тис. агроформувань нового типу. З національного земельного фонду у приватну власність передано 67 % сільськогосподарських угідь. Шляхом паювання земель 6,7 млн. селян отримали сертифікати на земельну частку, а 46 % власників сертифікатів одержали і Державний акт права власності на землю.

Важливим чинником розвитку АПК стало запровадження ринкових механізмів кредитування сільськогосподарського виробництва. Це дозволило щорічно залучати понад 4 млрд. грн. кредитних ресурсів для села, що у 8 разів перевищує обсяги бюджетної підтримки. Зміцнюється інфраструктура аграрного ринку. Впродовж 2001 - 2002 рр. кількість агроторгових домів зросла у 4,5 раза, заготівельних пунктів та кооперативів - у 1,5 раза. Суттєво зросли обсяги біржової торгівлі сільськогосподарською продукцією.

Однак, незважаючи на позитивні тенденції в галузі, залишається низка не вирішених питань.

- У 2002 р. зросла витратність виробництва. Рівень рентабельності у рослинництві знизився з 35,8 % до 27,8 %, збитковість виробництва тваринництва зросла з 6,6 % до 12,6 %. Як наслідок, впродовж 2002 р. зросла кредиторська та дебіторська заборгованість сільськогосподарських підприємств.

- Позначається відсутність ринку страхових послуг, ефективної системи регулювання та підтримки аграрного виробництва. У результаті доходи селянина не захищені від коливань цінової кон'юнктури. Третина обігу сільськогосподарської продукції відбувається за тіньовими схемами.

- Немає позитивних зрушень у розвитку соціальної сфери села. Середня заробітна плата у сільському господарстві у 2002 р. становила 177,8 грн., що складає 47,2 % від середньої по економіці.

- Невирішеними залишаються питання технічного переоснащення сільського господарства. За останні 3 роки забезпеченість галузі технікою зменшилася на чверть і складає 55 - 65 % від потреби. Понад 80 % парку сільськогосподарської техніки вже відпрацювала свій амортизаційний термін.

- Незадовільним є правове забезпечення земельної реформи. Потрібно ухвалити майже 20 законів, спрямованих на введення нового Земельного кодексу.

- Залишаються незахищеними майнові права селян, у т. ч. право приватної власності на землю.

- Незадовільним є стан з фінансуванням видатків на розвиток аграрного сектору, передбачених у державному бюджеті на 2002 р. Упродовж року фактично профінансовано 73,7 % від їхнього загального обсягу, з них програми фінансової підтримки виробництва продукції рослинництва і тваринництва профінансовані на 59,1 %, програми фінансової підтримки підприємств АПК через механізм здешевлення кредитів комерційних банків - на 79,8 %, селекції у тваринництві - на 23,3 %, у рослинництві - на 26 %.

Основні завдання Кабінету Міністрів України на 2003 р.

- Зосередити першочергову увагу на вдосконаленні відносин власності в аграрному секторі економіки, захисті майнових прав селян, зокрема прав приватної власності на землю, стимулюванні сільськогосподарської кооперації підприємств у сфері агросервісу, переробки і збуту продукції. Забезпечити видачу селянам не менше як 1 млн. державних актів на право приватної власності на землю замість сертифікатів на земельну частку (пай).

- Сформувані інституційні передумови, необхідні для утвердження повноцінного ринку землі сільськогосподарського призначення, запровадження сучасних земельно-орендних іпотечних відносин, стимулів раціонального використання та охорони земель, страхування фінансових ризиків.

- Удосконалити механізми захисту національного аграрного ринку, дозволені нормами СОТ.

- Сформувані розгалужену інфраструктуру аграрних ринків, зокрема, систему збуту сільськогосподарської продукції, та розвинути інфраструктуру небанківських фінансових інститутів, удосконалити механізми заставних закупівель та запровадити інтервенції на ринку зерна, створити правове поле щодо запровадження ф'ючерсної торгівлі базовими товарними активами (зерном, насінням соняшнику тощо).

- Удосконалити механізми стимулювання інноваційної діяльності, технічного та технологічного оновлення підприємств агропромислового комплексу.
- Здійснити активну інформаційну підтримку просування аграрної продукції на внутрішньому та зовнішньому ринках і гармонізувати систему стандартизації та сертифікації з міжнародними вимогами.

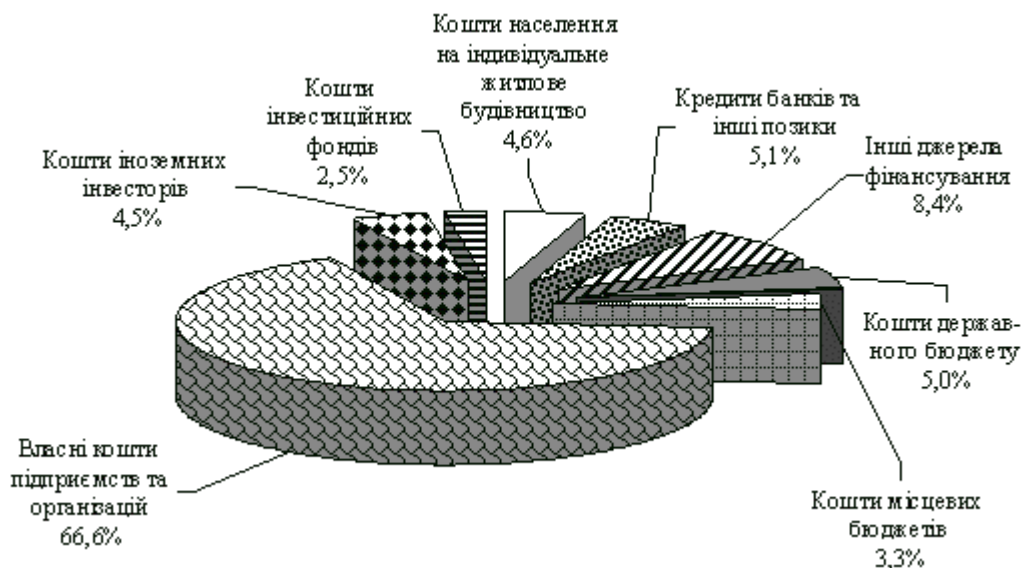
3.3. Інвестиції та будівельна діяльність

У 2002 р. підприємствами та організаціями всіх форм власності за рахунок усіх джерел фінансування освоєно 35,4 млрд. грн. інвестицій в основний капітал. Це на 3,8 % більше, ніж у 2001 р. Загалом, за три останні роки (2000 - 2002 рр.) обсяг інвестицій в основний капітал зріс більше ніж на 40 %, що перевищує темпи зростання ВВП на 23 відсоткові пункти.

Водночас рівень інвестиційної діяльності в Україні залишається недостатнім. Якщо в 1990 р. інвестиції в основний капітал склали 18,6 % до ВВП, то у 1999 р. - 13,5 %, 2000 р. - 13,9 %, 2001 р. - 15,95 %, 2002 р. - 16,1 %.

Основним джерелом інвестування залишаються власні кошти підприємств. Так, за 9 місяців 2002 р. за рахунок цього джерела здійснено 66,6 % усіх капітальних вкладень. За рахунок коштів державного бюджету освоєно лише 5 % інвестицій (у 1995 р. - 22 %) і лише 5,1 % - за рахунок кредитів банків та інших позик, 4,5 % інвестицій складають кошти іноземних інвесторів.

Структура інвестицій в основний капітал за джерелами фінансування за 9 місяців 2002 р.

За видами економічної діяльності найвагомішу частку (44,7 %) усіх інвестицій в основний капітал спрямовано на розвиток промислового виробництва. З них понад половину освоєно на підприємствах обробної промисловості. Інвестиційно привабливими залишаються підприємства харчової промисловості та перероблення сільськогосподарських продуктів (37,3 % усіх вкладень в обробну промисловість). Майже п'яту частину всіх інвестицій освоєно підприємствами транспорту, пошти та зв'язку. У соціально-культурну сферу (житлове будівництво, освіта, охорона здоров'я та соціальна допомога, діяльність у сфері відпочинку та розваг, культури та спорту) спрямовано тільки 17,3 % загального обсягу інвестицій.

За станом на 1 січня 2003 р. в економіку України іноземними інвесторами внесено 5339,0 млн. дол. прямих інвестицій. Якщо у 1995 р. на одного мешканця України

припадало 17 дол. прямих іноземних інвестицій, то нині - 111 дол. У міжнародному інвестиційному співробітництві беруть участь 8690 підприємства-резиденти та їхні партнери зі 111 країн світу. Найбільші обсяги інвестицій надійшли зі США (16,8 % загального обсягу), Кіпру (11,3 %), Великобританії (9,6 %), Нідерландів (7,5 %), Віргінських островів (Великобританія) (6,3 %), Російської Федерації (6,0 %), Німеччини (5,8 %), Швейцарії (5,1 %) і Австрії (3,9 %).

У 2002 р. будівельними підприємствами України власними силами виконано робіт на суму 10,0 млрд. грн., що становить 94,2 % від рівня 2001 р., або 92,5 % від суми укладених контрактів на рік. Продуктивність праці на будівельних підприємствах зросла проти попереднього року на 2,6 %.

За 2002 р. введено в експлуатацію 6074 тис. м² загальної площі житла. Обсяги введеного житла зросли на 2,3 % (у 2001 р. - на 6,8 %). Як і раніше, більшість житла введено в міських поселеннях (4859 тис. м² або 80 %) і лише п'ята частина (1215 тис. м²) - у сільській місцевості. Понад половину житла (60 % від загального обсягу) введено забудовниками приватної форми власності, і лише 11 % забудовниками державної та 9 % - комунальної форми власності. Частка індивідуального житлового будівництва у приватному секторі становить 99,3 % (у 2001 р. - 98,8 %). Майже половину загального обсягу житла побудовано у 6 регіонах: м. Києві, Дніпропетровській, Київській, Львівській, Одеській та Харківській областях. У м. Києві зводиться шоста частина від загального обсягу житла, введеного в Україні.

Основні завдання Кабінету Міністрів на 2003 р.

- Упродовж I півріччя 2003 р. опрацювати заходи з активізації інвестиційної діяльності держави, разом з НБУ вирішити питання щодо заснування Українського банку реконструкції та розвитку, а також іпотечної кредитної установи. Реалізувати механізми довгострокового рефінансування комерційних банків, що кредитують реконструкцію та технічне переоснащення ключових секторів економіки.

- Опрацювати та реалізувати додаткові заходи, спрямовані на стимулювання житлового будівництва, застосування механізмів іпотечного житлового кредитування.

- Визначити механізми державного стимулювання розвитку інвестиційного потенціалу дорожньо-транспортного комплексу.

- Розробити і подати на розгляд Верховної Ради України проекти законодавчих актів про основні засади формування та регулювання ринку венчурного капіталу, про аудиторську діяльність.

- Удосконалити нормативно-правові акти щодо інвестиційної діяльності пенсійних фондів, захисту прав їхніх учасників.

- Розробити програму стимулювання інноваційної діяльності в агропромисловому комплексі.

- Запровадити практику здійснення емісії середньо- та довгострокових цінних паперів цільового інвестиційного призначення.

3.4. Оновлення основних засобів

Вартість основних засобів підприємств, установ і організацій України за станом на 1 січня 2002 р. становила 915,5 млрд. грн. За останні роки суттєво зросла питома вага основних засобів недержавного сектору економіки. Частка засобів державних підприємств скоротилася з 51,1 % у 1995 р. до 32,1 % у 2001 р.

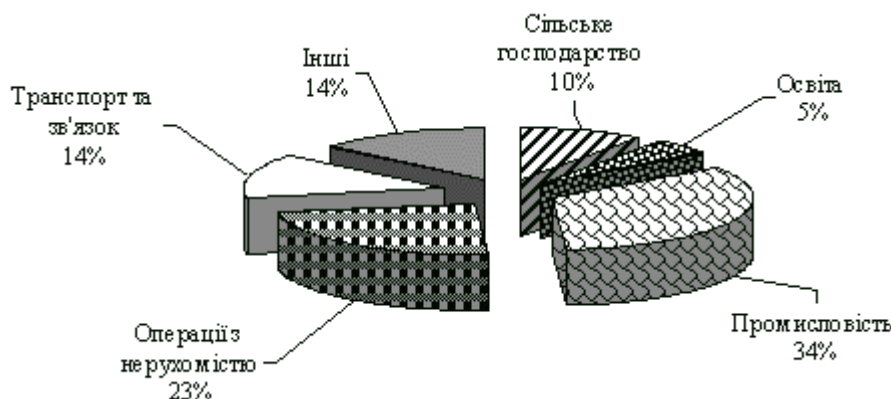
Питома вага основних засобів підприємств колективної форми власності з 1995 р. зросла на 4,2 відсоткового пункту, комунальної та приватної - відповідно на 12,4 та 2,3 відсоткового пункту. Понад третина основних засобів країни (34,0 %) відноситься до промисловості, до видів діяльності операцій з нерухомістю, здавання під найм та послуги

юридичним особам (включаючи житлове господарство) - 22,8 %, транспорт та зв'язок - 14,3 %.

Щорічно зростає зношеність основних засобів. На початок 2002 р. вона досягла 45,0 %. Найбільший рівень зносу основних засобів спостерігався на підприємствах рибного господарства - 59,6 %, обробної промисловості - 55,1 %, будівництва - 52,1 %, виробництва та розподілу електроенергії, газу та води - 50,5 %, транспорту (включаючи зв'язок) - 50,2 %, в установах освіти - 51,2 %.

Чинне законодавство не стимулює цільового використання амортизаційних відрахувань, не заохочує підприємства до оновлення основних фондів.

Структура основних засобів за видами економічної діяльності у 2001 р.

Близько 40 % цих відрахувань досі використовується не за призначенням. Враховуючи, що на амортизаційні відрахування припадає близько 70 % обсягу здійснюваних капітальних вкладень, посилюється загроза втрати позитивних результатів, що намітилися в інвестиційній сфері за останні роки.

Основні завдання Кабінету Міністрів України на 2003 р.

- Прискорити реформування амортизаційної системи шляхом її лібералізації та посилення інвестиційної спрямованості. Розробити механізми тимчасового переведення амортизаційних відрахувань у фінансові інвестиції (цінні папери, цільові банківські вклади тощо) з метою накопичення фінансових ресурсів для реалізації великих інвестиційних проектів.

- Прискорити розгляд та прийняття пакету законопроектів щодо впровадження прогресивних форм оновлення основних фондів.

3.5. Транспорт і зв'язок

У 2002 р. послугами пасажирського транспорту скористалися на 0,7 % більше пасажирів, ніж у 2001 р. Пасажирооборот за цей період зріс на 3,4 %. Перевезення вантажів збільшилося на 0,8 %. Вантажообіг зріс на 4,3 %. Поліпшилися показники використання рухомого складу. Обсяг переробки вантажів у морських і річкових (торговельних та рибних) портах та на промислових причалах (морських і річкових) збільшився на 21,5 %. Досягненню позитивних результатів сприяла гнучка тарифна політика, поліпшення фінансового стану підприємств транспортного комплексу.

Зроблено суттєві кроки щодо розвитку портів на Чорному і Азовському морях, де побудовано та реконструйовано ряд спеціалізованих причалів, введено в експлуатацію залізничну поромну переправу Іллічівськ-Поті, почала діяти контейнерно-автотранспортна дільниця мультимодального терміналу Іллічівського порту, у порту "Южний" здано в експлуатацію новий нафтовий термінал, що разом з нафтопроводом Одеса-Броди здатний забезпечувати транспортування каспійської нафти в Європу.

Водночас технічний рівень транспортного комплексу залишається критичним. Зношеність рухомого складу в залізничній галузі складає 67 %. Понад 90 % експортних вантажів України, що транспортуються морем, перевозяться іноземними компаніями.

Повільними темпами здійснюються будівництво, реконструкція та ремонт шляхів, особливо тих, що входять до складу міжнародних транспортних коридорів. Показник густоти автомобільних шляхів в Україні дорівнює 0,28 км/км², тоді як в Німеччині - 2,0 км/км², Польщі - 1,15 км/км².

Протягом 2002 р. відбувалося стале зростання галузі зв'язку. Споживачам надано послуг на 15,2 % більше, ніж у 2001 р. Загальна кількість основних телефонних апаратів зросла на 4,6 %. Мережа мобільного зв'язку збільшилася в 1,6 раза та досягла 3,6 млн. абонентів. Впроваджуються сучасні технології, розширюється телекомунікаційна мережа, здійснюється перехід на якісно новий рівень надання послуг.

Зростання кількості користувачів українського сегменту мережі Інтернет відбувається зі швидкістю приблизно 10 % за місяць. За рік збільшення становить 2,7 раза. В Україні активно користуються Інтернетом 2,5 % населення (для порівняння: в Німеччині - 18 %, США - 36,6 %, Канаді - 28 %, Японії - 16,6 % населення).

Основні завдання Кабінету Міністрів України на 2003 р.:

У дорожньо-транспортному комплексі

- Забезпечити випереджальний розвиток транспортної інфраструктури, створення відповідно до міжнародних стандартів національної мережі міжнародних транспортних коридорів, її інтегрування у транспортні системи Європи і Азії, зокрема Балтійського і Чорноморського регіонів.

- Опрацювати заходи, спрямовані на підвищення інвестиційної привабливості транспортної інфраструктури, її інноваційного оновлення. Цьому має сприяти створення законодавчої та організаційної бази реструктуризації дорожнього господарства та приватизації транспортного сектору. Фінансування відповідних робіт має здійснюватися із застосуванням фіскальних стимулів, а також шляхом укладання концесійних угод, розміщення на внутрішньому та міжнародних фондових ринках цільових емісійних цінних паперів, формування міжнародних промислово-фінансових груп, застосування лізингових механізмів, залучення коштів приватних інвесторів (у т. ч. іноземних) та міжнародних фінансових інститутів.

- Забезпечити впровадження нових технологій організації перевезень через державний кордон України, перехід на принципи міжнародної транспортної та митної політики у сфері транзиту вантажів.

- Забезпечити освоєння вітчизняного виробництва сучасних електровозів та пасажирських вагонів для швидкісного руху поїздів, оновлення авіаційного пасажирського парку, у т. ч. за рахунок придбання нових вітчизняних літаків Ан-140.

- Вжити невідкладних заходів щодо розширення мережі автобусних маршрутів у сільській місцевості.

У галузі інформатизації та зв'язку

- Відповідно до стратегії "Європейський вибір" пріоритетними завданнями державної політики у сфері інформаційної та телекомунікаційної інфраструктури є забезпечення випереджальних темпів розвитку інфраструктури зв'язку, підвищення інвестиційної привабливості галузей інформатизації, істотне вдосконалення національної мережі телекомунікацій, поштової служби зв'язку, насамперед на базі новітніх вітчизняних технологій, їхнього інтегрування в глобальні інформаційні структури, у т. ч. в мережу Інтернет, створення сприятливих умов доступу широких верств населення до світових інформаційних ресурсів.

- Для прискорення інтеграції України у світовий інформаційний простір Кабінет Міністрів має визначити і вжити додаткових заходів щодо загальної комп'ютеризації, насамперед навчальних закладів, заохочення їхнього доступу до вітчизняних та світових

інформаційних ресурсів. Потребують значного прискорення інформатизація органів державної влади, фінансового сектору економіки та грошового обігу, бухгалтерської справи, перехід на електронний документообіг, комп'ютеризацію архівної справи, статистичної інформації, поліпшення взаємозв'язку між державними інституціями і населенням через електронні канали.

- Потребує збільшення ємність телефонної мережі та підвищення рівня телефонізації населення, зокрема сільського, прискорення демонополізації ринку послуг зв'язку, залучення іноземних інвестицій на будівництво нових та модернізацію діючих об'єктів телекомунікаційних мереж, завершення підготовки до продажу ВАТ "Укртелеком" стратегічному інвестору.

3.6. Енергозабезпечення та енергозбереження

Вугільна галузь. У 2002 р. вироблено 59,4 млн. т готового вугілля, що на 3,8 % менше порівняно з 2001 р. Поліпшення ситуації з оплатою на підприємствах з видобутку та агломерації кам'яного вугілля (з 73,9 % до 78,9 %) та скорочення бартерних операцій з 18,0 % до 11,9 % суттєво не вплинуло на фінансовий стан галузі, який залишається складним. Заборгованість із заробітної плати працівників на кінець 2002 р. становила 558,7 млн. грн. Зросла кредиторська заборгованість вугільних підприємств, кількість збанкрутілих шахт. Напруженою залишалася ситуація зі станом безпеки та охорони праці шахтарів на підприємствах.

Через високу собівартість видобутку вугілля та необхідністю покриття цих витрат в Україні запроваджено практику субсидіювання галузі. Законом України "Про Державний бюджет України на 2002 рік" затверджено 2652,8 млн. грн. прямих видатків на підтримку вугільної галузі, що на 25,1 % більше, ніж у бюджеті 2001 р. Крім того, за рахунок централізованих капітальних вкладень передбачено виділити на будівництво нових шахт 15,5 млн. грн. За 2002 р. загальний обсяг бюджетного фінансування становив 2281,2 млн. грн., що складає 86,1 % передбачуваного обсягу фінансування галузі.

Електроенергетична галузь. У 2002 р. обсяг виробництва електричної енергії становить 172,8 млрд. кВт.год., що на 0,4 % більше, ніж у попередньому році. Споживачами електроенергії сплачено 93,2 % від товарного відпуску, у т. ч. грошовими коштами 87,3 %. Усі споживачі електроенергії (крім населення) в Україні розраховуються за спожиту електроенергію за ринковими тарифами. Чинні тарифи на електроенергію для населення відшкодовують лише до 63 % ринкового тарифу. З 28 енергопостачальних компаній на кінець 2002 р. приватизовано 13.

Нафтогазова галузь та нафтопереробка. У 2002 р. в Україні видобуто 18,4 млрд. м³ газу та 3,7 млн. т нафти з газовим конденсатом, що відповідно на 1,3 % та 0,6 % більше порівняно з 2001 р. За 2002 р. обсяги розвідувального буріння зменшилися на 11,3 %, а проходка в експлуатаційному бурінні - на 10,2 %.

У 1999 - 2000 рр. здійснювався продаж або передача в управління пакетів акцій НПЗ під інвестиційні зобов'язання, зокрема, щодо завантаження потужностей сировиною. Відбулися конкурси з продажу пакетів акцій, що належать державі, на ВАТ "Одеський НПЗ", ВАТ "Херсоннафтопереробка" та ВАТ "Лисичанськнафтооргсинтез". Наслідком проведеної приватизації заводів стало збільшення переробки нафти в 1,8 раза у 2001 р. порівняно з 2000 р. У 2002 р. перероблено нафти на 25,1 % більше, ніж за 2001 р. Завдяки збільшенню виробництва нафтопродуктів українського походження ринок в Україні звільнився від залежності щодо імпортного моторного палива (як це було у минулі роки), що дуже важливо для нашої країни.

У 2002 р. стабільно працювала газотранспортна система та система магістральних нафтопроводів України. Підписано міждержавну українсько-російську Угоду, яка передбачає створення консорціуму з управління газотранспортною системою України та її розвитку. Цей крок сприятиме інтеграції української газотранспортної системи в

європейську, вагомій участі нашої держави у реалізації нової енергетичної стратегії Європейського Союзу.

Довідково: газотранспортна система України є однією з найбільших у світі. Її проектна пропускна спроможність становить на вході близько 290 млрд. м³ газу на рік; на виході - 175 млрд. м³. Майже 90 % російського газу потрапляє до Європи через Україну. За відповідні послуги Україна отримує 28 - 30 млрд. м³ газу щорічно, або 40 - 42 % від річних потреб держави. Система магістральних нафтопроводів України має протяжність 3850 км загальною потужністю 100 млн. т нафти на рік.

Енергозбереження. В останні три роки внаслідок повнішого використання виробничих потужностей спостерігається позитивна динаміка енергоемності ВВП: у 2000 р. - 1,01 кг у. п./грн., у 2001 р. - відповідно - 0,91 кг у. п./грн., 2002 р. - 0,86 кг у. п./грн. (попередня оцінка). Однак загалом енергоемність економіки України залишається надто високою порівняно з провідними індустріально розвиненими країнами світу. В економіці відсутні ефективні стимули енергозбереження. Як наслідок, економічний ефект від впровадження у 2001 - 2002 рр. енергозберігальних технологій становив лише 6,8 млн. грн. До останнього часу проблема енергозбереження, яка є ключовою в реалізації науково-технічної політики держави, не стала предметом постійної уваги Кабінету Міністрів України. Вона фактично випадає з поля діяльності галузевих міністерств та місцевих органів виконавчої влади. У 2001 р. передбачені державним бюджетом заходи щодо енергозбереження профінансовано лише на 30,1 %, а у 2002 р. - лише на 9,7 %. Дається взнаки й неврегульованість на законодавчому рівні механізмів економічного стимулювання енергозбереження та самофінансування енергозберігальних заходів у бюджетній та виробничих сферах. Залишаються неврегульованими на законодавчому рівні й питання обліку споживання енергетичних ресурсів. Як наслідок, відповідна політика не стала визначальним інструментом (як це передбачено стратегією "Європейський вибір") процесу технологічного переоснащення вітчизняної економіки, підвалиною для поліпшення структури паливно-енергетичного балансу та зміцнення енергетичної безпеки держави.

Основні завдання Кабінету Міністрів України на 2003 р.:

- Опрацювати та здійснити цілісну систему заходів щодо забезпечення суттєвого поглиблення ринкових перетворень у паливно-енергетичній галузі, насамперед - істотне прискорення процесу роздержавлення та приватизації, детінізації виробничих економічних процесів, створення прозорого ефективного енергоринку, утворення високоефективних інтегрованих паливно-енергетичних компаній.

- Радикально змінити ситуацію, пов'язану з погашенням заборгованості із заробітної плати шахтарям та енергетикам.

- Забезпечити належний рівень техніки безпеки, охорони праці, медико-санітарного обслуговування шахтарів та енергетиків, захисту довкілля.

- Поліпшити платіжну дисципліну між учасниками оптового ринку електроенергетики, забезпечити прозорість взаєморозрахунків.

- Опрацювати комплексну програму (на 2003 - 2008 рр.) реструктуризації теплових електростанцій, адаптації їхнього обладнання до роботи на низькоякісному вугіллі, запровадження в тепловій енергетиці новітніх технологій, які б забезпечили у перспективі її функціонування за рахунок вітчизняної бази.

- Продовжити добудову компенсаційних потужностей на Рівненській і Хмельницькій АЕС та регуляційних потужностей на Ташлицькій та Дністровській ГАЕС.

- Забезпечити реалізацію програми модернізації та підвищення безпеки експлуатації енергоблоків атомних електростанцій з урахуванням міжнародних зобов'язань України.

- Продовжити створення ядерно-паливного циклу.

- Завершити протягом 2003 - 2004 рр. процес приватизації обласних енергопостачальних компаній.

- Сприяти залученню іноземних інвестицій у паливно-енергетичну галузь, зокрема, через механізми Закону "Про розподіл продукції".
- Прискорити прийняття законопроектів щодо економічного стимулювання ефективного використання енергоресурсів, впровадження сучасних енергоефективних технологій та обладнання (зокрема, змін до Закону України "Про енергозбереження").
- Законодавчо врегулювати механізми самофінансування енергозберігальних заходів у бюджетній та житлово-комунальній сферах.
- Законодавчо врегулювати питання обліку паливно-енергетичних ресурсів (розробка та ухвалення Закону України "Про облік паливно-енергетичних ресурсів").
- Розробити та ухвалити державну програму скорочення споживання природного газу.
- Розробити програму поетапного припинення функціонування енергоємних низькорентабельних виробництв.

3.7. Споживчий ринок

У 2002 р. було забезпечено стабільні умови розвитку сфери внутрішньої торгівлі - важливого елементу споживчого ринку країни. Завдяки зростанню платоспроможного попиту населення та запровадженню сучасних підходів до здійснення торговельного бізнесу загальний обсяг товарообігу роздрібною торгівлі у 2002 р. сягнув 65,6 млрд. грн., що на 16,4 % більше, ніж у 2001 р. Загалом за три останні роки обсяги роздрібного товарообігу зросли на 42,2 %.

Протягом 2001 - 2002 рр. на внутрішньому споживчому ринку відбулися серйозні зміни кон'юнктури попиту, посилилися позиції вітчизняних виробників, зокрема, із загального обсягу продажу товарів народного споживання, що реалізуються через торговельні підприємства, понад три чверті (76,0 %) припадає на продукцію українських виробників, у тому числі продовольчих товарів - 93,8 %, непродовольчих - 61,2 %.

Реальні зміни на краще відбуваються в побутовому обслуговуванні населення. Темпи зростання обсягів надання побутових послуг у 2002 р. проти 2001 р. перевищили 10 %. З удосконаленням мережі побутових підприємств помітно розширився асортимент побутових послуг.

У 2002 р. практично завершився процес приватизації торговельних підприємств. В обсязі роздрібного товарообігу частка підприємств державного сектору становить менше 8 %, недержавного - понад 90 %, з нього 3 % обігу припадає на підприємства міжнародних організацій та юридичних осіб інших держав.

Випереджальному зростанню торгівлі сприяють постійне збільшення обсягів її інвестування та кредитування. Темпи зростання капітальних вкладень у торгівлю за 2001 р. перевищували аналогічний показник по економіці в цілому в 1,9 раза. На торгівлю припадає понад 35 % загальної суми кредитів комерційних банків, що перевищує частку обробної та видобувної промисловості разом. Такий перекид у розвитку економіки в бік торгівлі свідчить про недосконалість механізму ціноутворення. Відбувається інтенсивний переплив прибутків від реальних виробників у сферу посередництва: частка сфери торгівлі в загальному обсязі прибутку підприємств динамічно зростає з 15,7 % у 2000 р. до 17,8 % в 2001 р. та 26,6 % у 2002 р. Відсутність ефективного механізму перерозподілу прибутків виснажує промислові та сільськогосподарські підприємства, обмежує можливості їхнього самофінансування.

Невирішені проблеми:

- недосконала система правовідносин у сфері торговельної діяльності, яка ще не повною мірою відповідає вимогам ринкової економіки;
- недостатня розвиненість споживчої кооперації, організаційно-економічної інтеграції виробництва і збуту товарів та сучасних форм оптової торгівлі;

- наявність на внутрішньому ринку значної частини товарів контрабандного та тіншового походження;
- нераціональне розміщення торговельних об'єктів, зокрема, у сільських населених пунктах.

Основні завдання Кабінету Міністрів України на 2003 р.:

- завершити формування законодавчої бази внутрішньої торгівлі, ліквідувати правові, економічні та адміністративні перешкоди торговельній діяльності;
- прискорити ухвалення Закону "Про споживчу кооперацію";
- розробити соціальні стандарти та нормативи забезпечення населення торговельною площею магазинів, основними видами побутових послуг;
- розробити комплекс заходів щодо поступового перетворення ринків з продажу продовольчих та непродовольчих товарів на сучасні торговельні сервісні комплекси, створити на них необхідні умови для продажу сільськогосподарської продукції безпосередньо її виробниками, посилити контроль за якістю та безпекою товарів, що реалізуються на ринках;
- вдосконалити механізм запобігання надходженню на внутрішній ринок неякісних, фальсифікованих та небезпечних для життя і здоров'я людей товарів.

4. Розвиток соціальної сфери

4.1. Доходи населення та заробітна плата

Останнім часом під впливом позитивної економічної динаміки та низької інфляції намітилася тенденція до зростання реальних наявних доходів населення. Протягом 2002 р. вони зросли на 21,2 %. Розмір реальної заробітної плати порівняно з попереднім роком збільшився у 2001 р. на 19,3 %, у 2002 р. - на 18,2 %. Середня заробітна плата у грудні 2002 р. перевищила розміри прожиткового мінімуму (442,91 грн. проти 365 грн.). Водночас зростання реальної заробітної плати протягом останніх двох років не дозволило компенсувати значного її зменшення порівняно з 1990 р. Купівельна спроможність номінальної заробітної плати у 2002 р. перебувала на рівні відповідного періоду 1993 р. Визначальну роль у цьому відіграли інфляційні процеси.

Середньомісячна заробітна плата

	1999	2000	2001	2002
Номінальна, грн.,	177,52	230,13	311,08	376,38
% до відповідного періоду попереднього року	115,7	129,6	135,2	121,0
Реальна,				
% до відповідного періоду попереднього року	91,1	99,1	119,3	118,2

Зберігається значна диференціація між рівнями заробітної плати працівників різних видів економічної діяльності. Співвідношення найбільшого розміру заробітної плати працівників, зайнятих у фінансових установах (976,14 грн.), та найменшого її рівня у сільському господарстві (177,82 грн.) склало 5,5 раза, що майже на рівні минулого року. Диференціація рівня заробітної плати серед регіонів відповідно становила 2,7 раза.

За останні 4 роки спостерігається стійка тенденція до зростання прошарку середньо- та високооплачуваних працівників. Питома вага тих, хто отримував заробітну плату понад 500 грн., зросла від 5,6 % у 1999 р. до 25,0 % у 2002 р. І навпаки, питома вага працівників, що мали заробітну плату не вище рівня офіційно встановленого мінімального її розміру (165 грн.) за цей період зменшилася у 3 рази.

Водночас серед 10,8 млн. працівників, які відпрацювали 50 % і більше робочого часу, встановленого на грудень, майже кожному шостому працівникові було нараховано заробітну плату, що не перевищує розмір мінімальної заробітної плати (165 грн.). Нарахована заробітна плата майже двох третин працівників, зайнятих в економіці, не перевищувала прожиткового мінімуму (365 грн.). Практично припинився процес погашення заборгованості із заробітної плати. У 2002 р. сума боргу зменшилася лише на 6,9 %, і становила на 1 січня 2003 р. 2313,5 млн. грн., у т. ч. за рахунок бюджетних коштів 42,0 млн. грн. Сума боргу в середньому на одного працівника становить 837 грн., що у 2,2 раза перевищує середньомісячну заробітну плату по економіці.

Як підсумок - у 2002 р. не було досягнуто відчутних позитивних зрушень у вирішенні головного завдання соціально-економічних перетворень - зниження рівня бідності та зменшення диференціації доходів населення за рахунок посилення адресності соціальної підтримки. Незважаючи на реалізацію у 2002 р. окремих заходів соціального захисту в напрямі посилення адресної підтримки найбільш вразливих верств, не вдалося досягти зменшення диференціації населення за рівнем добробуту. Рівень бідності за 9 місяців 2002 р. був на 0,1 відсоткового пункту нижче, ніж у відповідному періоді 2001 р. (27,9 %), рівень крайньої бідності знизився з 15,1 % до 15,0 %. Водночас зберігалася тенденція до зростання співвідношення сукупних витрат 10 % найбільш та найменш забезпеченого населення, яке досягло 7,1 раза за 9 місяців 2002 р. проти 6,9 раза у 2001 р. З урахуванням тінізації доходів рівень диференціації населення в Україні є значно вищим. Досить зазначити, що частка сукупних ресурсів домогосподарств, яка складається з доходів від підприємницької діяльності та самозайнятості, у січні-вересні 2002 р. становила всього 3,1 %. У структурі сукупних ресурсів домогосподарств лише 0,8 % складають доходи від акцій, відсотки за вкладками та доходи від здачі нерухомості в найм. Насправді, за оцінками експертів, зазначені доходи є набагато вищими.

У 2002 р. не було вжито достатніх заходів щодо реформування чинної системи пільг та субсидій, яка не сприяє подоланню диференціації, не забезпечує підтримку найменш захищених верств населення. Серед 10 % найбільш забезпечених домогосподарств розмір отриманих пільг та субсидій в чотири рази вище, ніж серед 10 % найменш забезпечених.

Про низький рівень життя населення свідчить структура сукупних витрат домогосподарств. У січні - вересні 2002 р. 60,5 % від їхньої загальної суми витрачалося на харчування (у попередньому році 62,2). Це при тому, що в Чехії та Польщі такий рівень близький до 30 %, в Німеччині - 16,2 %, Франції - 13,8 %.

Досвід останніх років, у т. ч. 2002 р., свідчить, що, застосовуючи лише чинні нині механізми соціальної політики, докорінно змінити ситуацію неможливо. Необхідні глибока соціальна переорієнтація економіки, рішуче подолання її тінізації, активне запровадження моделі не просто ринкової, а соціально орієнтованої ринкової економіки. Це потребує узгоджених дій уряду та Верховної Ради, максимально виваженої та ефективної політики в цьому напрямі.

Основні завдання Кабінету Міністрів України на 2003 р.:

- Ужити заходів щодо повного погашення заборгованості із заробітної плати та соціальних виплат.

- Здійснити заходи, що дозволили б суттєво наблизити розмір мінімальної заробітної плати до величини прожиткового мінімуму. Як і в попередні роки, зростання реальної заробітної плати має здійснюватися випереджальними темпами порівняно з темпами зростання реального ВВП та споживчих цін.

- Забезпечити вдосконалення системи оплати праці в бюджетній сфері.
- Посилити державний вплив на підприємства всіх форм власності з метою контролю додержання ними мінімальних державних гарантій в оплаті праці, особливо на тих, де заробітна плата не охоплена договірними засадами її регулювання.
- Забезпечити посилення адресності та ефективності соціальної підтримки найменш захищених верств населення.
- Ужити заходів щодо поступового наближення розмірів усіх мінімальних державних соціальних гарантій до величини прожиткового мінімуму.

4.2. Пенсійна політика

Старіння населення є однією з головних демографічних ознак, що негативно позначається на економічній ситуації в країні. Наприкінці 2002 р. чисельність пенсіонерів становила 13,5 млн. осіб. Відношення кількості пенсіонерів до зайнятого населення за всіма видами економічної діяльності склало 66,4 %. Це один з найвищих показників серед країн СНД.

У сфері пенсійного забезпечення відбуваються певні позитивні зрушення.

У 2002 р. вжито низку невідкладних заходів, у результаті чого вдалося забезпечити фінансування підвищених розмірів пенсій. Протягом року двічі проводилося підвищення розмірів трудових пенсій, середній розмір яких збільшено в середньому на 20 %. За станом на 1 січня 2003 р. їхній розмір становив 137 грн. З 38,7 % на кінець 2001 р. до 31,8 % - на кінець 2002 р. скоротилася питома вага пенсіонерів, які отримують пенсію у розмірі, нижчому за прожитковий мінімум для осіб, які втратили працездатність. Формується єдина інформаційна система соціального страхування, у т. ч. персоніфікованого обліку внесків, якою вже охоплено 22,2 млн. осіб. Триває розмежування витрат на фінансування пенсій, призначених за різними пенсійними програмами, з Державного бюджету та Пенсійного фонду. З другої половини 2002 р. функції з призначення пенсій здійснюються органами Пенсійного фонду в усіх регіонах України на підставі даних системи персоніфікованого обліку внесків.

Однак у системі пенсійного забезпечення залишається низка нерозв'язаних проблем, а саме:

- низький розмір виплачуваних пенсій (у 2001 р. їхній розмір складав 42,6 % від прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, у 2002 р. - 51,1 %);
- відсутність зв'язку між розміром пенсії, трудовим стажем і заробітком, з якого сплачені пенсійні внески (розмір пенсії не перевищує 30 - 35 % від колишнього заробітку пенсіонера);
- незабезпеченість соціальними гарантіями працівників, які обрали спрощену систему оподаткування, через неможливість запровадження для них персоніфікованого обліку внесків до системи пенсійного та соціального страхування;
- не прийнято Закони України "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування" та "Про недержавне пенсійне забезпечення", які мають стати правовим підґрунтям пенсійної реформи і дозволили б зупинити кризу пенсійної системи, зменшити її залежність від співвідношення між працюючим населенням та пенсіонерами, а також здійснювати підвищення пенсій з урахуванням зростання заробітної плати.

Основні завдання Кабінету Міністрів України на 2003 р.:

- забезпечити належне супроводження у Верховній Раді України законопроектів "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування" та "Про недержавне пенсійне забезпечення" з метою їхнього прийняття у I півріччі 2003 р.;
- удосконалити механізми фінансування пенсій сільським пенсіонерам;
- розробити механізми економічного стимулювання працівників для більш пізнього виходу на пенсію;

- заборонити списання заборгованості зі збору на обов'язкове державне пенсійне страхування;
- опрацювати необхідні механізми, які б дозволили запровадити, починаючи з 2004 р., сегменти трирівневої системи пенсійного забезпечення;
- завершити розмежування з державним бюджетом джерел фінансування виплат пенсій, призначених за різними пенсійними програмами;
- підготувати необхідні зміни до податкового законодавства в частині звільнення від оподаткування коштів, що перераховуються до накопичувальних пенсійних фондів.

4.3. Зайнятість

Протягом 2002 р. спостерігалось деяке поліпшення ситуації на ринку праці. Чисельність зайнятих у цілому по країні за 9 місяців 2002 р. зросла на 0,6 % порівняно з відповідним періодом минулого року та становила 20,5 млн. осіб. Зростання було обумовлене збільшенням кількості працюючих у приватному секторі економіки, де приріст зайнятих складав 15,3 %. При цьому чисельність найманих працівників підприємств, установ, організацій державної та колективної форм власності скоротилася відповідно на 5,7 % та 1,9 %.

Чисельність безробітних зменшилася на 11,4 % і становила 2,2 млн. осіб. При цьому рівень безробіття також скоротився з 11,0 % в середньому за 9 місяців 2001 р. до 9,8 % економічно активного населення. Істотно знизився рівень безробіття й серед молоді. Наразі, рівень зареєстрованого безробіття серед населення сільської місцевості за рік зріс з 4,8 % до 6,5 % на 1 січня 2003 р. та вдвічі перевищив аналогічний показник (2,9 %) у міській місцевості. Однією з позитивних тенденцій зареєстрованого ринку праці за останні 12 місяців було скорочення довготривалого безробіття. Так, кількість безробітних, які за станом на 1 січня 2003 р. перебували на обліку понад один рік, зменшилася більш як на чверть (26,8 %). Середня тривалість зареєстрованого безробіття порівняно з відповідним періодом 2002 р. скоротилася з 9 до 8 місяців.

За станом на 1 січня 2003 р. потреба підприємств у працівниках становила 123,9 тис. осіб, що на 27,9 % більше, ніж на відповідну дату минулого року. При цьому приріст потреби в працівниках на підприємствах приватної форми власності складав 62,3 %, державної - 24,0 % та колективної - 27,6 %. На одну зареєстровану вакансію претендувало в Рівненській та Тернопільській областях 33 незайнятих громадян, у Івано-Франківській - 25, Херсонській - 24, Закарпатській та Черкаській - по 21, Вінницькій - 20, Львівській та Чернівецькій - по 19, Волинській та Житомирській областях - по 16, тоді як у містах Києві та Севастополі - 1.

З урахуванням ситуації на ринку праці Кабінет Міністрів України, органи виконавчої влади на місцях у 2003 р. мають концентрувати зусилля на запровадженні дієвих стимулів ліквідації прихованого безробіття та створення нових робочих місць, на забезпеченні гарантій зайнятості в процесі приватизації та реструктуризації підприємств, на підтримці підприємництва і самозайнятості населення, на розширенні практики громадських робіт, на підвищенні гнучкості ринку праці.

Основні завдання Кабінету Міністрів України на 2003 р.:

- опрацювати та запровадити економічні механізми заохочення працедавців для створення додаткових робочих місць для молоді;
- забезпечити створення юридичними та фізичними особами 350 - 420 тис. нових робочих місць;
- забезпечити зменшення середньої тривалості зареєстрованого безробіття не менш як на 1 місяць;
- забезпечити працевлаштування через державну службу зайнятості не менш як 830 тис. безробітних громадян;

- забезпечити залучення до громадських робіт не менш як 340 тис. незайнятих та безробітних громадян;
- забезпечити збільшення розміру мінімальної допомоги у зв'язку з безробіттям.

4.4. Житлові умови

В Україні на квартирному обліку перебуває 1,62 млн. сімей, які потребують поліпшення житлових умов. Протягом 1999 - 2001 рр. загальна черга зменшилася на 405 тис. сімей або на 20 %. Із загальної кількості, які перебували на черзі, 57 тис. сімей (3,0 %) отримали житло безкоштовно. За рахунок усіх джерел фінансування у 2002 р. введено в експлуатацію більше 30 тис. житлових будівель загальною площею 6074 тис. м², що на 2,3 % більше, ніж за 2001 р. За рік на будівництві житла освоєно 4501 млн. грн. За кошти індивідуальних забудовників споруджено 3613 тис. м² житла (59,5 % - загального обсягу), за кошти державного бюджету - 135 тис. м² житла (2,2 %).

Водночас існуючі темпи житлового будівництва не забезпечують не тільки прискореного розвитку житлового будівництва, але не дозволяють навіть вирішувати проблему забезпечення житлом соціально незахищених верств населення. Державою в недостатніх обсягах надається підтримка молодим сім'ям на спорудження житла та сільським забудовникам за програмою "Власний дім". З державного бюджету з 20 млн. грн., що заплановано на 2002 р., було надано кредитів усього на 2,7 млн. грн.

Основні завдання Кабінету Міністрів України на 2003 р.:

- забезпечити у повному обсязі фінансування будівництва житла для соціально незахищених верств населення за рахунок коштів державного та місцевого бюджетів шляхом державної підтримки затверджених програм будівництва житла для молодих сімей, сільських забудовників, військовослужбовців та членів їхніх сімей, інших категорій громадян;
- сприяти прийняттю нового Житлового кодексу України, на основі якого має бути сформовано систему законодавчих та нормативних актів, необхідних для вирішення житлової проблеми в Україні;
- удосконалити нормативно-методичну базу формування економічно обгрунтованих тарифів;
- створити механізми іпотечного кредитування із залученням у житлову сферу коштів громадян;
- забезпечити поетапне формування фінансово-економічного механізму переходу на бездотаційне, самоокупне функціонування підприємств житлово-комунального господарства;
- удосконалити конкурентні відносини у житловому господарстві шляхом створення об'єднань співвласників багатоквартирних будинків та недержавних підприємств з обслуговування житла.

4.5. Система охорони здоров'я

Протягом 2002 р. зберігалася тенденція збільшення показників захворюваності населення, зокрема, поширення туберкульозу та ВІЛ/СНІДу. Високими були показники дитячої та материнської смертності.

Незадовільно вирішуються питання розвитку медицини у сільській місцевості, ряд сіл не мають фельдшерсько-акушерських пунктів. Це істотно обмежує доступність кваліфікованої медичної допомоги для мешканців цих сіл.

Недостатньою залишається забезпеченість населення України, передусім соціально вразливих верств, ліками за прийнятними цінами. Значною мірою це пов'язано з низьким розвитком власного фармацевтичного виробництва та низькою купівельною

спроможністю населення. Громадянин України витрачає на споживання ліків на 58 % менше, ніж громадянин Росії і на 85 - 97 % менше, ніж мешканець західноєвропейських країн. Численні опитування населення свідчать, що близько третини громадян не можуть користуватися медичною допомогою через високі ціни.

Бюджетні видатки на охорону здоров'я в Україні у 1995 - 1998 рр. склали в середньому 4,1 % ВВП при 6,2 % у країнах ЄС, 4,5 % - у країнах Східної Європи та СНД. У 1999 - 2001 рр. цей показник зменшився і тримався у середньому на рівні 2,7 % ВВП. У 2002 р. видатки Зведеного бюджету на охорону здоров'я було передбачено обсягом 6685,3 млн. грн., що на 19,4 % більше, ніж у 2001 р. Однак фактично профінансовано всього 90 % від передбачуваної суми. Вкрай низьким залишається рівень оплати праці медичних працівників.

Основні завдання Кабінету Міністрів України на 2003 р.:

- сприяти прийняттю у I півріччі 2003 р. Закону "Про загальнообов'язкове державне соціальне медичне страхування";
- продовжити реформування первинної медичної допомоги на засадах сімейної медицини, передусім на селі;
- реалізувати комплекс заходів щодо попередження та стабілізації рівня інфекційних захворювань, насамперед соціально небезпечних - ВІЛ-інфекції/СНІДу та туберкульозу;
- опрацювати механізми реформування бюджетного фінансування охорони здоров'я;
- удосконалити систему державного регулювання цін на лікарські засоби і виробу медичного призначення;
- опрацювати державні стандарти всіх видів медичної допомоги, наявність яких має бути обов'язковою умовою реформування різних складових систем охорони здоров'я.

4.6. Освіта

За даними ООН (2000 р.), індекс освіти населення України становив 0,92, що дещо перевищує відповідний середній індекс країн Східної Європи (0,91) та СНД, але це відчутно нижче, ніж у країнах Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) - 0,97. Мережа навчальних закладів порівняно з попереднім навчальним роком практично не змінилася. На початок 2002 - 2003 навчального року у 15,7 тис. дошкільних закладах виховувалося 968 тис. дітей, у 22,1 тис. загальноосвітніх навчальних закладах навчається майже 6350 тис. школярів, у 962 професійно-технічних навчальних закладах - 502 тис. учнів та слухачів, у 997 вищих навчальних закладах - 2270 тис. студентів. Зменшилася кількість вчителів на 1,3 %, але їхня завантаженість та середня наповнюваність класів залишилася без суттєвих змін і становить відповідно 11 учнів денних загальноосвітніх закладів на вчителя та 21 учень у класі.

Показник здобуття повної загальної середньої освіти порівняно з минулим роком зріс на 0,2 відсоткових пункта і становить 98,3 % від загальної кількості випускників 9-х класів. Випуск фахівців з вищих навчальних закладів збільшився на 11,3 % і становить 512 тис. осіб.

Загальний обсяг бюджетних поточних видатків на освіту у 2002 р. склав 5,1 % ВВП проти 4,2 % у 2000 р. та 4,3 % - у 2001 р. Проте проблема недостатнього фінансування діяльності навчальних закладів залишається дуже гострою. Передусім це стосується заробітної плати педагогічних працівників, яка істотно нижча від середньої заробітної плати працівників промисловості. Невідповідність рівня заробітної плати вчителів і прожиткового мінімуму призводить до виникнення кадрової проблеми у навчальних закладах. Так, на початок 2002 - 2003 навчального року у школах не вистачало понад 8,4 тис. вчителів, насамперед фахівців з іноземних мов, математики, інформатики, української мови і літератури, історії. Така ситуація змушує залучати до педагогічної роботи вчителів-

пенсіонерів, кількість яких у педагогічних колективах за останній рік збільшилася на 6,3 %, студентів старших курсів вищих педагогічних навчальних закладів.

Серед чинників, які негативно впливають на навчальний процес, - недостатня забезпеченість сучасними підручниками та наочним приладдям, а також низький рівень комп'ютеризації. Так, з 21,4 тис. денних загальноосвітніх шкіл лише 10,1 тис. мають сучасні комп'ютери. Забезпеченість засобами навчання в цілому становить 22,9 %, обладнанням для проведення лабораторних робіт - 6 - 9 %, що знижує якість навчально-виховного процесу.

Недостатньо використовуються сучасні методи і форми підготовки школярів та студентів. У багатьох випадках якість навчання не відповідає національним та міжнародним стандартам. Формується розрив між набутими знаннями та вимогами виробництва.

Підготовка фахівців вищої кваліфікації здійснюється без урахування перспективних потреб економіки країни. Внаслідок цього значна частина випускників навчальних закладів не може знайти роботу і вимушено змінює кваліфікацію (або навіть професію) за допомогою центрів зайнятості.

Основні завдання Кабінету Міністрів України на 2003 р.:

- Відповідно до вимог Послання Президента України "Європейський вибір" опрацювати та почати реалізацію широкомасштабної довгострокової стратегії модернізації всієї системи освіти, наближення її до стандартів ЄС, потреб внутрішнього розвитку держави та суспільства ринкової економіки. Швидкі темпи структурних зрушень у сучасній економіці, старіння знань, набутих у процесі первинної професійно-освітньої підготовки, зумовлюють необхідність запровадження системи неперервної освіти та освіти протягом життя на основі зв'язку між загальною середньою, професійно-технічною і вищою її ланками, оптимізації системи перепідготовки та підвищення кваліфікації, інтегрованих навчальних планів і програм.

- Уряд має реалізувати конкретні заходи, спрямовані на посилення демократизації навчально-виховного процесу, розвиток мережі недержавних навчальних закладів за умови забезпечення єдиних стандартів якості освіти, формування конкурентного середовища на ринку освітніх послуг. Упродовж 2003 - 2004 рр. належить опрацювати і запровадити механізми пільгового кредитування студентів на період навчання у вищій школі, створити державний фонд сприяння здібній молоді в здобутті вищої освіти за кордоном. Предметом постійної уваги держави і влади має стати підвищення соціального статусу вчителя, суспільного престижу його професії.

- Здійснити у 2003 - 2004 рр. цільову програму інформатизації навчальних закладів, комп'ютеризації сільських шкіл.

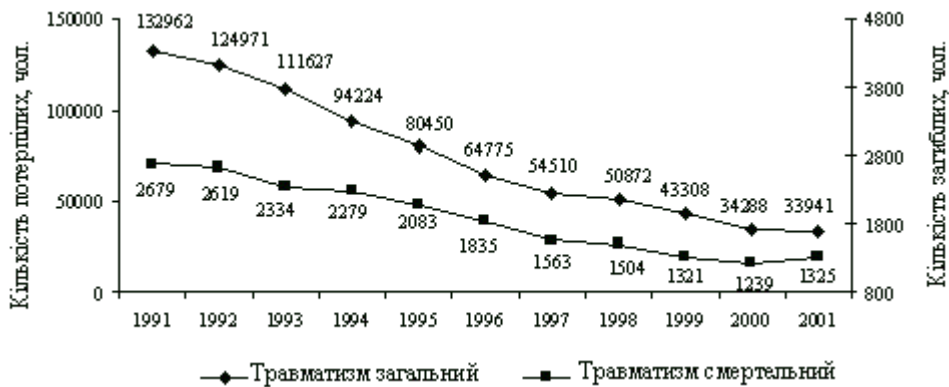
- Забезпечити, починаючи з 2004 р., реформування бюджетного фінансування системи освіти.

- Удосконалити механізми формування державного замовлення на підготовку фахівців, науково-педагогічних та робітничих кадрів.

4.7. Охорона праці

Ситуація з виробничим травматизмом продовжує залишатися дуже напруженою. У 2002 р. в Україні сталося 26 тис. нещасних випадків, з них 1285 - зі смертельним кінцем. Порівняно з минулим роком кількість постраждалих зменшилася відповідно на 4,9 тис. осіб, у т. ч. зі смертельним кінцем - на 114 осіб.

Динаміка нещасних випадків на підприємствах України

Існують тенденції негативного характеру, які потребують своєчасного подолання, а саме:

- погіршення технічного стану основних виробничих фондів, особливо на шахтах та виробництвах підвищеної небезпеки;
- фінансування працедавцями заходів з охорони праці за залишковим принципом; поряд зі старінням основних фондів, низьким рівнем забезпечення працівників засобами індивідуального захисту - це головний чинник, що зумовлює високий рівень виробничого травматизму;
- відсутність системи підготовки на державному рівні фахівців з питань охорони праці, що призводить до комплектування служб охорони праці підприємств некомпетентними спеціалістами.

Основні завдання Кабінету Міністрів України на 2003 - 2004 рр.:

- Продовжити адаптацію національного законодавства з питань охорони праці до вимог директив Європейського Союзу. Передусім це стосується нормативно-правових актів, які належить розробити чи переглянути після прийняття Закону України "Про внесення змін до Закону України "Про охорону праці".
- Запровадити обов'язкове страхування відповідальності на об'єктах підвищеної небезпеки та підвищити ефективність функціонування інституту аварійних комісарів.
- Підвищити ефективність проведення технічної експертизи технологічного обладнання, що відпрацювало свій ресурс, для визначення можливості його дальшої безпечної експлуатації.

5. Суперечності фінансової сфери

5.1. Державний бюджет

Особливістю бюджету на 2002 р. стало те, що його вперше розроблено на базі нового Бюджетного кодексу. На відміну від інших років у Законі було застосовано нову функціональну класифікацію видатків відповідно до міжнародних стандартів, зроблено перші кроки переходу до програмно-цільового методу складання бюджету, поглиблено децентралізацію міжбюджетних відносин. З урахуванням цих чинників, а також позитивних процесів економічної динаміки доходи Зведеного бюджету зросли на 14,0 %. Вони склали 60812,1 млн. грн. (27,6 % ВВП). Видатки Зведеного бюджету склали 59085,2 млн. грн. (26,8 від ВВП). Вони зросли на 6,4 %. Зазнала змін структура видатків. Зросла частка видатків соціального спрямування (з 43,5 % у бюджеті 2001 р. до 53,4 % - у 2002 р.).

Динаміка Зведеного бюджету, % до ВВП

	2000	2001	2002
Доходи зведеного бюджету	28,9	26,9	27,6

Видатки зведеного бюджету	28,3	27,2	26,8
Сальдо бюджету	0,6	-0,3	0,8

Водночас Зведений державний бюджет 2002 р. виконано за статтями доходів всього на 93,1 %, за статтями видатків - 85,2 %. На 22 % зросла кредиторська заборгованість бюджетних організацій. Заборгованість бюджету щодо відшкодування ПДВ досягла 6,3 млрд. грн., у т. ч. прострочена - 2,8 млрд. грн. Такий стан пояснюється насамперед нереальністю державного бюджету 2002 р., а також помилками у прогнозних розрахунках макроекономічної динаміки. Позначилися й істотні недоліки в адмініструванні податків, а також високий рівень тінізації української економіки. Незважаючи на масштабне списання у 2002 р. заборгованості підприємств перед бюджетом (15,4 млрд. грн.), недоїмка по податках та обов'язкових платежах зросла до 6,3 млрд. грн. у 2001 р., до 14,7 млрд. грн. - у 2002 р. Існують причини і системного характеру. Йдеться про неефективність бюджетної системи, її недостатню реформованість, структурну розбалансованість, неадекватність принципам ринкової економіки.

Особливо гострою залишається проблема реформування податкової системи, яка у своїй основі є деструктивною, такою, що не відповідає принципам та засадам перехідної економіки, її системному оновленню. Податкова система не націлена на реалізацію структурних завдань та завдань інноваційного розвитку. Утвердження ще на старті трансформаційного процесу діючої податкової системи, механічне копіювання нею системи оподаткування країн з розвинутою ринковою економікою має розглядатися як одна з найвідчутніших помилок політики реформ, здійснюваних у роки незалежності нашої держави. Суперечності податкової системи перетворилися на найсуттєвіше гальмо розвитку української економіки і становлять найбільшу загрозу для виведення її на траєкторію сталого зростання.

Проголошена чотири роки тому податкова реформа не реалізується насамперед через відсутність її належної обґрунтованості. Як наслідок, численні зміни та доповнення до чинного податкового законодавства, до яких весь час вдаються уряд та Верховна Рада, у т. ч. й ті, що прийнято наприкінці 2002 р., не мають конструктивної системної спрямованості, а лише поглиблюють існуючі у податковій системі структурні диспропорції. Прийняття Державного бюджету України на 2003 р. на старій податковій основі ще більшою мірою поглиблює зазначені суперечності.

Виходячи із зазначеного, одним з ключових завдань уряду та парламентської більшості є невідкладне визначення змісту та прийняття впродовж першого півріччя 2003 р. низки нормативних актів, які б забезпечували реформування бюджетної системи, насамперед податкового механізму, перетворення її із суто фіскального інструменту на ефективний засіб соціально-економічної стратегії держави. Податкова система, насамперед податок на прибуток підприємств, ПДВ, прибутковий податок з громадян мають стимулювати інвестиції та інноваційний процес.

Слід виходити з того, що основою вирішення фінансових проблем держави, головною передумовою соціальної та структурно-інноваційної переорієнтації економіки є першочергове зміцнення фінансів суб'єктів господарювання, інших юридичних осіб та домашніх господарств. Практикою попередніх років доведено, що без цього будь-які дії правового, економічного чи адміністративного характеру, заходи "згори" бажаного результату не матимуть. Потрібно посилити інвестиційну складову державного і місцевих бюджетів, довести впродовж двох-трьох наступних років рівень відповідних асигнувань не нижче як до 3 % ВВП. Актуальним для України залишається формування бюджету розвитку, куди б спрямовувалися не лише відповідні бюджетні асигнування, а й державні позики, а також фінанси спеціалізованих фінансових інституцій.

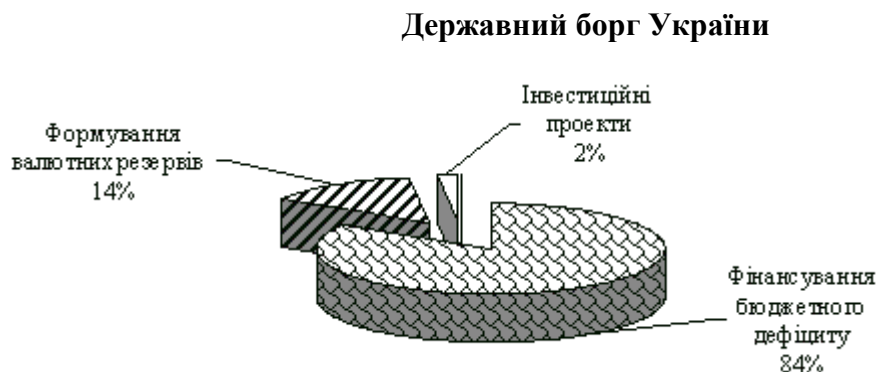
У зв'язку з цим потрібно рішуче йти на зниження податкового тиску, посилення захисту платників податків, максимальне спрощення процедури оподаткування.

Оздоровлення державних фінансів неможливе без обов'язкового реформування соціальної сфери, зокрема, проведення пенсійної реформи та запровадження медичного страхування. Потрібна концентрація бюджетних коштів, насамперед у тих галузях, де замінити державне фінансування альтернативними джерелами неможливо. Це стосується захисту малозабезпечених верств населення, розвитку освіти та науки (насамперед фундаментальних досліджень).

Потребують радикальної перебудови механізми розподілу міжбюджетних трансфертів. Податкові надходження у розрахунку на 1 грн. валової доданої вартості у Закарпатській, Тернопільській, Херсонській, Волинській областях не перевищують 65 % середніх по Україні показників. Диференціація регіонів за обсягами податкових надходжень у розрахунку на душу населення перевищує 11 разів. Відповідні розбіжності компенсуються існуючою системою трансфертів, які через вказані причини не стимулюють зацікавленості місцевих органів влади у збільшенні обсягів податкових надходжень. Слід запровадити нову систему надання цільових трансфертів, їхнього спрямування на вирішення конкретних соціально-економічних завдань.

5.2. Державний борг України

У 2002 р. ситуація у галузі державної заборгованості України залишалася складною. Хоча параметри боргу є суттєво нижчими за визначений Бюджетним кодексом критичний рівень (60 % від ВВП), його обслуговування залишається надто обтяжливим для бюджету держави.

Неприпустимим є те, що майже 85 % запозичень спрямовуються на фінансування бюджетного дефіциту і лише 2 % - на інвестиційні проекти. Така політика запозичень безперспективна, суперечить цілям довгострокового розвитку держави, а отже потребує радикальної зміни.

5.3. Фінанси підприємств

Зростання обсягів виробництва, зупинення інфляційних процесів, стабілізація національної валюти та зменшення бартерних операцій кардинально не поліпшили фінансового стану більшості суб'єктів господарювання. У 2002 р. за попередніми даними прибутки прибуткових підприємств зменшилися в 1,2 раза, а збитки збиткових - у 1,3 раза. З передбачених державним бюджетом на 2002 р. 51 млрд. грн. прибутку економіка отримала лише 29,1 млрд. грн. Як результат - бюджетні надходження з цього податку виконано лише на 73 %. Майже половина під-приємств залишаються збитковими. Зменшення прибутків підприємств обмежує не тільки фінансові ресурси бюджету, а і їхні можливості до самоінвестування. Рентабельність операційної діяльності в цілому по Україні більше 5 %. Найвищий рівень рентабельності має оптова торгівля (22,8 %) та

фінансова діяльність (21,4 %), тоді як у промисловості цей показник становить усього 3,4 %. Така ситуація свідчить про деформації в ціноутворенні та формуванні фінансових результатів.

На фінансовий стан підприємств значною мірою впливає наявність оборотних активів, які є необхідною умовою процесу виробництва. За станом на 1 жовтня 2002 р. вартість оборотних активів суб'єктів господарювання України становила 330,4 млрд. грн., у т. ч. в запасах товарно-матеріальних цінностей - 69,7 млрд. грн. Порівняно з відповідним періодом минулого року вона збільшилася в 1,1 раза.

У структурі оборотних активів спостерігається постійна тенденція зростання питомої ваги дебіторської заборгованості при зменшенні частки оборотних активів в запасах товарно-матеріальних цінностей. Так, за станом на 1 жовтня 2002 р. частка дебіторської заборгованості становила 71,1 %, запасів товарно-матеріальних цінностей - 21,1 %.

Залишається нерозв'язаною проблема взаємних платежів суб'єктів господарської діяльності України.

Обсяг дебіторської та кредиторської заборгованостей на 1 січня 2003 р. становив 239,8 млрд. грн. та 302,7 млрд. грн. і порівняно з початком попереднього року збільшився відповідно на 8,8 % та 7,2 %. Такий стан за взаєморозрахунками свідчить про низьку платоспроможність підприємств, відсутність заходів з фінансового оздоровлення та неможливість забезпечення ефективного розвитку підприємницької діяльності.

5.4. Розвиток банківської системи

Макроекономічна динаміка останніх років позитивно вплинула на розвиток банківського сектору економіки, зростання активних операцій банків. Загальні активи банківської системи збільшилися за 2002 р. на 17 млрд. грн., або на 33,6 %. Упродовж 2002 р. залишки заборгованості за кредитами, наданими банками України, збільшилися на 45,6 %, склавши 46,7 млрд. грн. Відбулося здешевлення кредитних ресурсів. Облікова ставка НБУ знизилася з 12,5 % до 7 %, середньозважена процентна ставка комерційних банків - з 29,6 % до 19,5 %. Цьому сприяло також зниження майже вдвічі нормативу обов'язкового резервування. Прибуток комерційних банків за 2002 р. становив 756,6 млн. грн., що на 42,3 % більше, ніж у 2001 р.

Водночас рівень керівництва НБУ банківською системою залишається незадовільним. Банківська система зупинилася у своєму розвитку, активно не впливає на розвиток реального сектора економіки. Обсяги та вартість кредитних ресурсів не відповідають потребам кредитного ринку. Залишається низьким рівень капіталізації українських банків. За станом на 1 січня 2003 р. балансовий капітал банків склав 10,0 млрд. грн., або 1,88 млрд. дол. проти 2 млрд. дол. у 1998 р. По відношенню до ВВП частка банківського капіталу складає всього 4,7 %, тоді як у країнах Центральної та Східної Європи - понад 40 %. У 2002 р. вклади фізичних осіб збільшилися на 71 % (у 2001 р. - на 67,8 %) і становили 19,1 млрд. грн., з них 14,1 млрд. припадає на строкові депозити. Питома вага вкладів фізичних осіб у 2002 р. досягла 35,4 % порівняно з 19,3 % у 1998 р. Зростання обсягів депозитів домогосподарств і поліпшення їхньої структури свідчить про поступове відновлення довіри населення до банківської системи, а також є необхідною умовою здешевлення кредитних ресурсів. Проте по відношенню до ВВП показник обсягу вкладів населення дорівнює лише 9 %, що значно менше за середній рівень цього показника для країн, що розвиваються. Як і в попередні роки, переважає кредитування банками видів економічної діяльності зі швидким обігом коштів, що мають короткий виробничий цикл. Досі основний споживач банківських кредитів - оптова та роздрібна торгівля (36,6 % від усіх кредитів, наданих в економіку), тоді як в обробну промисловість було спрямовано 29,0 %, а у сільське господарство - 7,4 %. Для кредитної підтримки інвестиційно-інноваційної моделі розвитку країни необхідні інші пропорції.

Розвиток банківської системи стримують низький рівень захищеності інтересів кредитора, штучні обмеження щодо присутності іноземних банків, недостатність законодавчої бази. Досі не прийнято Закони "Про валютне регулювання", "Про кредит" тощо. У більшості випадків керівництво банками здійснюється за принципом "ручного управління": їхня діяльність регулюється нормативними актами НБУ, які часто не мають належного економічного обґрунтування і нестабільні.

Національний банк України незадовільно виконує одну зі своїх базових функцій - виступати кредитором комерційних банків. Частка кредитних ресурсів НБУ (рефінансування) у кредитах комерційних банків з року в рік скорочується (у 1997 р. - 11,3 %, у 1998 р. - 5,7 %, у 1999 р. - 4,2 %, у 2000 р. - 2,3 %, у 2001 р. - 2,0 %, у 2002 р. - 1,8 %). При цьому фактично відсутні довгострокові інструменти рефінансування, які давали б банкам змогу вирішувати стратегічні завдання. Понад половина наданих НБУ під рефінансування кредитів - це кредити для підтримки ліквідності комерційних банків. Крім того, далеко не всі банки можуть скористатися цими кредитами через відсутність державних цінних паперів, які беруть під заставу, в їхньому інвестиційному портфелі.

Завдання Кабінету Міністрів України та НБУ:

- Опрацювати та подати у I півріччі 2003 р. на розгляд Верховної Ради України комплексну програму розвитку банківської системи України до 2005 р., підвищення рівня конкурентоспроможності банків на фінансовому ринку.

- Забезпечити підвищення ефективності контролю за діяльністю банків, прозорістю банківських процедур та технологій, розширення сфери застосування безготівкової форми розрахунків. Особливу увагу приділити посиленню боротьби з відмиванням "брудних грошей".

- Забезпечити внесення на розгляд Верховної Ради України законопроекти, спрямовані на розвиток іпотечного кредитування та захист прав кредиторів.

- Сприяти прийняттю у 2003 р. Верховною Радою України Законів України "Про валютне регулювання", "Про кредит", "Про внесення змін до Закону України "Про банки і банківську діяльність" в частині діяльності філій іноземних банків на території України.

5.5. Фондовий ринок

Фондовий ринок - найслабший сегмент української економіки. Його прогресуюча стагнація є індикатором низького рівня інвестиційного клімату в державі, суперечностей ринкових перетворень, неефективності роботи Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку, самоусунення від цього Кабінету Міністрів, його економічного блоку.

Посилюється деформація структури фондового ринку. Як і в попередні роки, провідне місце у загальному обсязі торгів цінними паперами належить вексям (51 %). Натомість на 3,5 млрд. грн. зменшилися обсяги реально залучених інвестицій через емісію акцій. Обсяг вітчизняного ринку корпоративних облігацій становить усього 0,35 % ВВП, тоді як у Росії - 0,74 %, Польщі - 1,8 %, Естонії - 3,9 %, а в Данії, США - до 80 %. У 2002 р. операції з державними облігаціями становили всього 5,8 млрд. грн., що на 4 млрд. менше, ніж у 2001 р.

Вітчизняний ринок цінних паперів залишається неінтегрованим у міжнародні фінансові ринки. Його суттєвий недолік - непривабливість для фізичних осіб (1,5 %). Значна частина операцій з цінними паперами здійснюється поза межами організованого ринку, частка якого у 2002 р. зменшилася і складає лише 6 % від загального обсягу угод.

Кабінет Міністрів має у невідкладному порядку всебічно вивчити стан розвитку фондового ринку в Україні, ужити заходів, які б дозволили вже впродовж

2003 р. виправити існуючу критичну ситуацію. Уряд має сприяти прийняттю Законів "Про цінні папери і фондовий ринок", "Про акціонерні товариства", "Про застосування векселів у зовнішньоекономічній діяльності", впорядкувати діяльність Національної

депозитарної системи відповідно до міжнародних стандартів та посилити державне регулювання і контроль за її функціонуванням.

5.6. Страховий ринок

У 2002 р. прискорився розвиток страхового ринку. Сукупні активи страхового сектору складають 3 млрд. грн. Порівняно з 2001 р. - це більше ніж на 1 млрд. грн. Загальний обсяг статутних фондів страховиків становить 1,4 млрд. грн., порівняно з попереднім періодом він збільшився в 1,5 раза. Власний капітал страховиків зріс на 950 млн. грн. і становить 2,7 млрд. грн. Загальний обсяг страхових платежів склав 2,9 млрд. грн. Страховими організаціями було здійснено страхові виплати юридичним та фізичним особам на суму 361 млн. грн.

Водночас розвиток страхового сектору залишається недостатнім. Частка страхового ринку у ВВП складає всього 1,5 %, тоді як страхові компанії розвинених країн світу акумулюють у вигляді страхових платежів 7 - 12 % ВВП. Український страховий ринок охоплює не більше 10 % потенційних ризиків, тоді як у більшості розвинених країн - не менше 90 - 95 %. Завдання Кабінету Міністрів - визначити економічні та інституційні механізми, які б забезпечували відчутний прогрес у зазначеній сфері розвитку української економіки.

5.7. Ринок небанківських фінансових послуг

На відміну від більшості країн з перехідною економікою, в Україні роль небанківського фінансового сектору як важливого інституційного інвестора та невід'ємного елементу системи соціального забезпечення населення залишається незначною.

На кінець 2002 р. активи суб'єктів цього сектору склали менше 2 % ВВП. Обсяги інвестицій небанківського фінансового сектору в реальний сектор економіки до ВВП у 2 рази менші, ніж в Росії, у 8 разів - ніж у Польщі, у 10 разів - ніж у Чехії та Угорщині. Для більшості діючих небанківських фінансових установ характерні незначні обсяги капіталу, низький рівень професійної підготовки персоналу та слабка інституційна спроможність до застосування ефективних сучасних фінансових та інформаційних технологій. Затримується створення ефективного механізму державного регулювання та нагляду за діяльністю небанківських фінансових установ. Кабінет Міністрів має вжити невідкладних заходів щодо усунення зазначених недоліків.

6. Інституційні перетворення та розвиток підприємництва

6.1. Приватизація і роздержавлення власності

У 2002 р. продовжувався процес реформування відносин власності, утвердження механізмів приватної власності, розширення корпоративного і приватного секторів економіки. За станом на 1 січня 2003 р. форму власності змінили 84 тис. об'єктів, з яких 35,9 % склали підприємства та організації, зокрема, за період з 1994 до 2002 р. - 80,4 тис. об'єктів та 37,8 % підприємств та організацій. За 9 місяців 2002 р. близько 80 % загального обсягу промислової продукції вироблялося на недержавних підприємствах. Відповідно у сфері будівництва - 77,6 %, транспорту та зв'язку - 39,7 %. На приватних засадах розвиваються підприємства торгівлі.

Кардинальні зміни відбулися на селі, де активно реалізуються завдання розпочатої ще в 1994 р. земельної реформи. За час її проведення 6,7 млн. селян стали власниками земельних паїв, еквівалентних загальній площі близько 25,7 млн. га сільськогосподарських угідь. 5,7 млн. га земель передано у приватну власність та

користування для ведення фермерських, особистих підсобних та присадибних господарств. У сумі це складає 79,4 % земель сільськогосподарського призначення. На недержавній основі нині виробляється практично вся аграрна продукція. Цей найскладніший крок у комплексі ринкових перетворень докорінно змінює систему економічних відносин не лише на селі, а й у всій державі.

Водночас у системі відносин власності залишається низка складних невирішених проблем. Йдеться насамперед про якісне вдосконалення відносин власності, надійний захист прав власника, у т. ч. держави, від ризиків втрати контролю над державною власністю, яка виявилася найменшою мірою захищеною. Нагальною є потреба у прийнятті правових актів, що регламентують реалізацію та захист прав власності на землю, зокрема тих, що стосуються реалізації Земельного кодексу. Незахищеними залишаються права кредиторів та акціонерів, у т. ч. міноритарних, особливо у питаннях, що стосуються ризиків втрати контролю над власністю внаслідок недобросовісного застосування процедур примусової реалізації майна та банкрутства. Відсутність чіткого законодавчого врегулювання права на об'єкти інтелектуальної власності, створені за рахунок коштів державного бюджету та державних цільових фондів, позначається на правовідносинах між працедавцем і працівником у питаннях "службових" об'єктів інтелектуальної власності, гарантіях захисту матеріальних інтересів винахідників. Як результат, відносини власності значною мірою реалізуються на тіньовій основі і є найбільш корумпованими.

Україна - єдина з пострадянських держав, в якій не створено системи реєстрації прав на нерухоме майно. Досі не прийнято низку важливих законопроектів, що регулювали б активне впровадження в життя іпотечного кредитування, створення механізму реєстрації права приватної власності на землю та нерухомість.

Верховна Рада України та Кабінет Міністрів останніми роками фактично самоусунулися від розв'язання проблем удосконалення якісних аспектів відносин власності. У 2002 р. нові законодавчі акти з питань власності взагалі не приймалися. Це при тому, що на розгляді у парламенті перебувають проекти Законів України "Про власність", "Про акціонерні товариства", "Про внесення змін до Закону України "Про заставу", "Про визначення суб'єктів права власності на майно загальносоюзних громадських об'єднань (організацій) колишнього Союзу РСР" та інші.

Основні завдання Кабінету Міністрів України на 2003 р.:

- створити єдину державну систему реєстрації прав на нерухоме майно, яка б об'єднувала реєстрацію прав на земельні ділянки та на інші об'єкти нерухомого майна;
- здійснити невідкладні заходи, спрямовані на встановлення державного контролю щодо обліку, зберігання і реалізації майна, що перебуває у власності держави;
- врегулювати права власності на державне майно, яке не увійшло до статутних фондів акціонерних товариств і не підлягає приватизації;
- сприяти прийняттю Законів України "Про внесення змін до Закону України "Про заставу" та "Про акціонерні товариства", "Про управління об'єктами державної власності", "Про холдингові компанії", "Про визначення суб'єктів права власності на розташоване на території України майно загальносоюзних громадських об'єднань (організацій) колишнього Союзу РСР", "Про державну реєстрацію прав на нерухоме майно";
- створити передумови для запровадження єдиної державної схеми обліку, зберігання і реалізації майна, що переходить у власність держави;
- сформулювати ефективне правове поле щодо реформування відносин власності (сприяти прийняттю проектів Законів України "Про іпотеку", "Про особливості створення та діяльність іпотечних установ", "Про Державний земельний (іпотечний) банк", "Про оцінку земель", "Про ринок земель").

6.2. Приватизація

У 2002 р. темпи приватизаційного процесу значно відставали від завдань, визначених Державною програмою приватизації на 2000 - 2002 рр. План надходження до загального фонду Державного бюджету України коштів від приватизації об'єктів державної власності та інших надходжень, безпосередньо пов'язаних із процесом приватизації, у 2001 р. виконано на 37,3 %, у 2002 р. - лише на 10,3 % річного завдання. Нереалізовано поставлені на 2002 р. завдання стосовно продажу пакета акцій ВАТ "Укртелеком", контрольних пакетів акцій 12 енергорозподільчих компаній, які мали забезпечити основні бюджетні надходження минулого року.

Упродовж останніх років надто низькою залишається зацікавленість інвесторів приватизації. З оголошених протягом 2000 - 2002 р. 505 конкурсів з продажу великих і середніх підприємств відбувся лише 141 (28 %), а із запропонованих на біржах 2766 пакетів акцій реалізовано 876 пакетів (32 %). Натомість відбувається відчуження державного майна позаприватизаційними процедурами (податкова застава, скупка векселів, банкрутство). Так, зокрема, було відчужено майно трьох теплоелектростанцій ВАТ "Донбасенерго" і контрольний пакет акцій ВАТ "Росава".

Ситуацію, що склалася, можна пояснити:

- відсутністю чіткої стратегії приватизації: приватизація не використовується як вагомий інструмент інвестування національної економіки, а має суто фіскальний характер; надходження коштів до державного бюджету від приватизації залишається головним аргументом при формуванні переліку підприємств, які підлягають приватизації;
- необгрунтовано великим переліком підприємств та об'єктів, приватизація яких заборонена;
- невизначеністю зі структурними реформами у найважливіших секторах економіки, які підлягають приватизації;
- системними прорахунками у передприватизаційній підготовці об'єктів та незадовільною координацією Кабінетом Міністрів України дій міністерств і відомств щодо збільшення кількості підприємств, які підлягають приватизації;
- відставанням від вимог часу нормативної бази приватизації та управління державним майном;
- несприятливою кон'юнктурою на світових ринках капіталів;
- фінансовими боргами у вигляді кредиторської та дебіторської заборгованості, які створили непрозорий механізм пільгового отримання об'єктів приватизації за межами приватизаційного законодавства.

Основні завдання Кабінету Міністрів України на 2003 р.:

- забезпечити введення в дію нової Державної програми приватизації (2003 - 2008 рр.), реалізація якої має суттєво розширити позиції підприємств приватної форми власності, скоротити державний сектор економіки до 10 %;
- посилити прозорість приватизації та комплексного підходу до роздержавлення стратегічно важливих підприємств, а також швидке і прозоре відчуження нестратегічних об'єктів з активним використанням для цього спрощених процедур продажу;
- забезпечити інвестиційну спрямованість приватизації та спрямування коштів (не менше 25 %), отриманих від приватизації державного майна, на інноваційне оновлення та модернізацію підприємств;
- забезпечити однакові умови господарювання для державних і недержавних суб'єктів господарювання шляхом перетворення підприємств, що не підлягають приватизації, в акціонерні товариства та залучення недержавних інвестицій для їхнього технічного переозброєння (прийняття проекту Закону України "Про корпоратизацію державних підприємств");
- сприяти реорганізації інвестиційних фондів та компаній, створених для забезпечення приватизаційних процесів, активізувати роботу з формування нормативно-

правової бази відповідно до Закону України "Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди)".

6.3. Розвиток малого підприємництва

Протягом 2000 - 2002 рр. тривала тенденція збільшення кількості малих підприємств - суб'єктів підприємницької діяльності: у 2000 р. порівняно з попереднім роком приріст становив 10,6 %, у 2001 р. - 7,2 %, за 9 місяців 2002 р. (без сільськогосподарських підприємств та банків) - 4,0 %. У середньому за 9 місяців 2002 р. на малих підприємствах працювало 1,7 млн. осіб. Позитивно себе зарекомендувало запровадження спрощеної системи оподаткування. Відбулося поліпшення процесів ліцензування підприємницької діяльності та реєстрації суб'єктів підприємництва. Поступово зменшується кількість та тривалість перевірок суб'єктів підприємництва контролюючими органами.

Водночас загальні параметри розвитку малого підприємництва ще не відповідають можливостям та потребам української економіки. За кількістю малих підприємств у розрахунку на 10 тис. населення (на 1 жовтня 2002 р. - 48 підприємств) Україна все ще значно відстає від країн Центральної та Східної Європи. Незадовільним залишається рівень професійної підготовки та фінансовий стан малого підприємництва, його галузева структура та функціональна спрямованість. Регуляторні обмеження та високий рівень корупції, як і нестабільність умов ведення бізнесу, ведуть, з одного боку, до збільшення витратності підприємницької діяльності, а з іншого - до зростання рівня її тінізації. Поглиблюються диспропорції у регіональному розвитку малого бізнесу.

Основні завдання Кабінету Міністрів України на 2003 р.:

- Забезпечити поглиблення регуляторної реформи, спрямованої на спрощення процедур реєстрації, ліцензування та започаткування бізнесу. Розробити та прийняти нормативний акт щодо запровадження заявочного принципу отримання дозволів, необхідних для започаткування діяльності суб'єктів підприємництва. Запровадити процедуру отримання дозволів в "єдиному офісі".

- Створити Реєстри суб'єктів підприємницької діяльності та програмно-технічного комплексу "Єдиний ліцензійний реєстр" для підвищення ефективності функціонування системи органів державної реєстрації суб'єктів підприємництва та інших суб'єктів господарювання.

- Скоротити кількість державних органів, що здійснюють контроль за діяльністю суб'єктів підприємництва, кількість перевірок та час їхнього проведення.

- Удосконалити механізми фінансово-кредитної підтримки малого підприємництва, зокрема, шляхом прийняття Закону України "Про мікрокредитування суб'єктів малого підприємництва спеціалізованими установами".

- Підготувати нормативно-правову базу щодо запровадження освітньої програми для підприємців.

- Поглибити інноваційну спрямованість розвитку підприємництва, зокрема, запровадити ефективні механізми правової, фінансової, організаційної, кадрової та освітньої підтримки перспективних інноваційних проектів у сфері малого бізнесу.

- Забезпечити надійну захищеність державою малих підприємств від кримінального рекету та бюрократичного тиску.

- Забезпечити дієвість та комплексність регіональної політики стосовно розвитку підприємництва шляхом запровадження регіональних програм сприяння розвитку підприємництва.

6.4. Розвиток конкуренції та обмеження монополізму

У 2002 р. відбулася активізація конкурентної політики. Цьому сприяло прийняття Закону України "Про захист економічної конкуренції". Водночас в економіці України ще не створено ефективного конкурентного середовища. Держава не гарантує суб'єктам господарювання однакові "правила гри". Частка монопольного сектору економіки у ВВП перевищує 40 %. Залишаються неефективними і малодієвими механізми державного регулювання природних монополій, не відповідають економічним розрахункам ціни і тарифи на їхні послуги, структура витрат виробництва. Не створено сучасної системи державного регулювання діяльності суб'єктів природних монополій на транспорті та в галузі зв'язку. Держава та її антимонопольні органи не забезпечують дотримання вимог законодавства у процесах роздержавлення власності та приватизації, а також економічної концентрації суб'єктів господарювання.

Найбільш монополізованими залишаються ринки платних послуг, які здійснює держава. До них належать постачання сільгоспвиробникам паливно-мастильних матеріалів, продукції хімічної та нафтохімічної промисловості, ринки послуг зі зберігання та первинної переробки зерна, ринки комунальних послуг (зокрема, послуги з експлуатації й поточного ремонту житлового фонду, ремонту й технічного обслуговування ліфтів, монтажу, технічного обслуговування та ремонту приладів обліку води, газу, тепла, електроенергії).

Основні завдання Кабінету Міністрів України та Антимонопольного комітету на 2003 р.:

- створити нормативну базу, спрямовану на реалізацію положень Закону України "Про захист економічної конкуренції";
- опрацювати механізми, що мають забезпечити процес розмежування адміністративних та господарських функцій органів виконавчої влади, демонополізацію ринку платних послуг, пов'язаних зі здійсненням функцій держави як на центральному, так і на регіональному рівнях;
- завершити реструктуризацію монопольних утворень у сферах транспорту і зв'язку;
- запровадити ліцензування діяльності суб'єктів природних монополій та суб'єктів, що діють на суміжних ринках; створити національні комісії з питань регулювання діяльності природних монополій;
- запровадити механізми ефективного узгодження політики у сфері приватизації з конкурентною політикою;
- розширити участь України у міжнародному співробітництві у сфері конкурентної політики, зокрема, шляхом налагодження співробітництва з Європейською Комісією, ратифікації та реалізації Договору про проведення узгодженої антимонопольної політики країнами СНД, укладення та виконання договорів про співпрацю у галузі захисту конкуренції з іншими державами.

7. Ускладнення екологічної ситуації

У 2002 р. держава зазнала значних матеріальних і фінансових збитків унаслідок надзвичайних ситуацій як природного, так і техногенного характеру. Викиди забруднювальних речовин в атмосферу від стаціонарних джерел зросли з 4,05 млн. т у 2001 р. до 4,08 млн. т - у 2002 р. Обсяг забруднених річних вод, що скидаються у поверхневі водойми, у 2001 р. становив 3,01 млрд. м³, у 2002 р. - 3,1 млрд. м³. Погіршують ситуацію нафтохімічне забруднення довкілля, а також забруднення агрохімікатами земель сільськогосподарського призначення. Велику загрозу безпеці людини і довкілля становлять радіоактивні відходи, відвали шахтних порід, скиди і викиди, що утворилися в результаті видобутку та переробки уранових руд. Залишаються невирішеними проблеми об'єкта "Укриття" Чорнобильської АЕС.

Велике занепокоєння викликає екологічний стан більшості гірничодобувних регіонів України. Внаслідок закриття нерентабельних підприємств, шахт і розрізів постала низка еколого-гідрогеологічних проблем, пов'язаних з негативними змінами геологічного середовища. Основними факторами вияву екологічної небезпеки в районах групового закриття шахт є підтоплення населених пунктів ґрунтовими водами, заболочення земель, забруднення шахтними водами водоносних горизонтів, які використовуються для питного та господарсько-побутового водопостачання, сольове забруднення поверхневих і ґрунтових вод, утворення підземних порожнин, просідання поверхні тощо.

Значною для України виявилася проблема підтоплення. За даними спеціалізованих організацій, останніми роками в Україні набули розвитку процеси підйому ґрунтових вод, що призвели до підтоплення як значних територій сільськогосподарського призначення, так і населених пунктів. Передусім ці процеси характерні для південно-східного та південного регіонів України, Автономної Республіки Крим, Дніпропетровської, Донецької, Запорізької, Миколаївської та Херсонської областей.

Реальну і потенційну небезпеку для населення і довкілля створюють військові бази, містечка, арсенали, склади боєприпасів, сховища паливно-мастильних матеріалів і ракетного палива, авіаційні і загальновійськові полігони, танкодроми, звалища і захоронення небезпечних відходів, а також колишні шахтні пускові установки, зокрема радіоактивні тощо, які забруднюють навколишнє природне середовище небезпечними хімічними речовинами, зокрема, важкими металами, підвищують радіаційний фон, сприяють деградації природних комплексів тощо.

Завдання Кабінету Міністрів - сформувати нову модель екологічної політики, яка має передбачити істотне оновлення мотиваційних (насамперед економічних) механізмів не лише природокористування, а й охорони та відтворення природно-ресурсного потенціалу України. Одним з основних завдань у сфері екологічної політики має стати перехід нашої країни на принципи сталого розвитку, що поєднували б підвищення темпів економічного й соціального розвитку з поліпшенням стану довкілля, раціональним та ощадливим використанням природних ресурсів. Це потребує внесення суттєвих змін та доповнень до існуючої законодавчої та нормативно-правової бази, зокрема, до Закону України "Про охорону навколишнього природного середовища".

Необхідно поглиблювати партнерські відносини у розв'язанні екологічних проблем з країнами ЄС, забезпечувати впровадження стандартів з управління навколишнім природним середовищем, узгоджених з вимогами Міжнародної організації стандартизації (ISO-1400).

Рішення Європейської економічної Комісії щодо проведення 5-ї Всеєвропейської конференції міністрів "Довкілля для Європи" у 2003 р. у м. Києві зобов'язує Кабінет Міністрів України суттєво активізувати основні напрями екологічної політики.

8. Зовнішньоекономічні позиції України (оцінка стану платіжного балансу)

Характерною ознакою розвитку ситуації у зовнішньому секторі економіки 2002 р. було суттєве збільшення позитивного сальдо рахунку поточних операцій платіжного балансу до рівня, що становить 7,8 % до ВВП проти 3,7 % у 2001 р. За розрахунками НБУ, сальдо поточного року становило 3,1 млрд. дол. та перевищило минулорічний рівень у 2,2 раза.

Динаміка показників розвитку зовнішнього сектору економіки України у 2000 - 2002 рр.

	2000	2001	2002 (попередн.)

Сальдо поточного рахунку до ВВП, %	3,9	3,7	7,8
Експорт товарів та послуг, % до ВВП	61,6	55,4	58,2
Імпорт товарів та послуг, % до ВВП	57,4	53,8	53,8
Темпи зростання, % до попереднього року			
експорту товарів та послуг	117,9	109,5	110,1
імпорту товарів та послуг	117,8	114,1	104,7
Коефіцієнт покриття імпорту товарів експортом, %	103,4	101,2	104,3
Коефіцієнт обслуговування довгострокового зовнішнього боргу, %	14,5	14,6	12,2
у т. ч. відсотки за довгостроковим зовнішнім боргом, %	4,5	3,3	2,7
Валові міжнародні резерви, млрд. дол.	1,505	3,089	4,417
Валові міжнародні резерви в тижнях імпорту	4,4	7,8	10,7

Експорт товарів та послуг у 2002 р. становив 23,2 млрд. дол. та збільшився відносно відповідного періоду минулого року на 10,1 % (за 2001 р. - на 9,5 %).

Імпорт товарів та послуг у 2002 р. становив 21,4 млрд. дол., збільшившись відносно минулого року на 4,7 % (за 2001 р. - на 14,1 %).

На початку року справдилися негативні очікування щодо скорочення попиту на українські товари, пов'язані з погіршенням зовнішньої кон'юнктури та проведенням захисних дій торговельними партнерами, що призвело до суттєвого скорочення темпів зростання експорту. Цю тенденцію вдалося подолати у другому півріччі завдяки збільшенню поставок зерна, машинобудівної продукції та поліпшення кон'юнктури ринків металопродукції. У другому півріччі експортні поставки товарів зросли на 17 % порівняно з відповідним періодом минулого року, тоді як за I півріччя - лише на 0,6 %. Завдяки прискоренню темпів зростання експорту у другому півріччі 2002 р. у цілому за рік темпи зростання експорту товарів (6,9 %) перевищили імпорт (5,7 %).

Нарощування експорту у 2002 р. значною мірою відбувалося за рахунок зростання експортних поставок продовольчих товарів та продукції паливно-енергетичного комплексу, обсяги експорту яких зросли в 1,3 раза. За 2002 р. з України було експортовано 12,2 млн. т зернових на суму 866 млн. дол., тобто у 2,3 раза більше, ніж у 2001 р. Обсяги експорту нафтопродуктів зросли в 1,5 раза та становили 1,15 млрд. дол.

Експортні поставки машинобудівної промисловості в цілому за 2002 р. збільшилися на 12,7 %. Протягом останніх місяців відбулося прискорення темпів зростання експорту за цією групою. Зокрема, у четвертому кварталі експорт машинобудівної продукції збільшився в 1,5 раза порівняно з відповідним періодом 2001 р.

Динаміка зовнішньої торгівлі України

	2000	2001	2002 (попередн.)
Експорт товарів та послуг,			
млн. дол.	19248	21086	23214
% до попереднього року	117,9	109,5	110,1
Імпорт товарів та послуг,			

млн. дол.	17947	20473	21441
% до попереднього року	117,8	114,1	104,7
Сальдо (±)	1301	613	1773

Поліпшення кон'юнктури зовнішніх ринків продукції металургії, зокрема чорних металів, дозволило подолати негативну тенденцію падіння обсягів експорту за цією групою, що спостерігалася на початку 2002 р. У цілому за рік експортні поставки продукції металургійної промисловості, яка продовжує домінувати у структурі експорту (38,1 % від загального обсягу), збільшилися на 5,6 %.

У 2002 р. порівняно з минулим роком спостерігалася суттєве скорочення темпів зростання імпорту. Протягом року імпорт збільшився на 5,7 % проти 13 % у 2001 р. Така динаміка зумовлена як зменшенням енергоємності української економіки, так і низькими темпами зростання інвестицій. Зростання доходів населення у 2002 р. сприяло збільшенню обсягів споживчого імпорту, зокрема одягу, взуття, товарів тривалого користування та легкових автомобілів.

За 2002 р. вартісні обсяги імпорту енергоносіїв збільшилися на 6,4 % порівняно з минулим роком за рахунок нарощування імпорту сирової нафти в Україну, поставки якої збільшилися в 1,4 раза порівняно з 2001 р. та становили 18,9 млн. т (за весь 2001 р. було імпортовано 13 млн. т). Обсяги імпорту природного газу практично не змінилися порівняно з минулим роком.

Протягом звітного періоду імпорт засобів наземного транспорту збільшився в 1,5 раза, паперу та виробів з нього - в 1,3 раза, фармацевтичних товарів - на 25 %, добрив - в 1,7 раза. Загальні обсяги імпорту продукції АПК зменшилися на 2,3 %, імпорт продукції металургійної промисловості скоротився на 1,5 %.

У 2002 р. спостерігалися істотні зміни у *географічній структурі зовнішньої торгівлі товарами*. Тривав процес скорочення обсягів торгівлі з країнами СНД та Балтії: за 2002 р. експортні поставки до цих країн зменшилися на 5,3 %, обсяги імпорту залишилися на рівні минулого року. Частка країн цієї групи у загальному товарообігу скоротилася з 45,9 % до 42,2 %. Така динаміка пояснюється погіршенням торговельних відносин з Росією, яка залишається основним торговельним партнером України. Обсяги експортних поставок до Росії скоротилися на 13,4 %. Частка Росії у загальному обсязі експорту скоротилася з 21,5 % до 17,1 %.

Торгівля з країнами далекого зарубіжжя, навпаки, розвивається більш швидкими темпами. Так, обсяги експорту до цих країн збільшилися на 16,3 %, імпорту - на 11,3 %. На сьогодні експорт до країн далекого зарубіжжя становить 71 % від загального обсягу експорту.

Експортні поставки продукції до країн Азії зросли на 24,6 %, країн ЄС - на 18,4 %, Африки - на 18,1 %. Поставки товарів до Туреччини збільшилися на 22 %, Китаю - на 29 %, Єгипту - в 1,7 раза, Іспанії і Таїланду - в 1,5 раза.

Розподіл експорту товарів по географічних регіонах

Регіони	2001		2002		у % до відповідного періоду минулого року
	млн. дол.	% до загального обсягу	млн. дол.	% до загального обсягу	
Всього	17091	100,0	18628	100,0	109,6

Країни СНД та Балтії	5448	33,62	5441	29,2	94,7
Країни СНД	5300	31,0	4921	26,4	92,8
у т. ч. Росія	3680	21,5	3187	17,1	86,6
Країни Балтії	448	2,6	520	2,8	116,3
Інші регіони світу	11343	66,4	13187	70,8	116
з них:					
Європа	5273	30,9	5979	32,1	113,4
у т. ч. ЄС	2977	17,4	3526	18,9	118,4
Азія	3970	23,0	5067	27,2	127,6
Америка	1012	5,9	936	5,0	92,5
Африка	877	5,1	1036	5,6	118,1
Австралія	8	0,0	17	0,1	212,5
<i>Довідково:</i>					
Країни - асоційовані члени ЄС	3540	20,7	4056	21,8	114,6
Країни ЄС та країни-асоційовані члени ЄС	6517	38,1	7582	40,7	116,3

Позитивне сальдо *балансу послуг* за січень - листопад 2002 р. збільшилося у 2,54 раза і становило 1 млрд. проти 415 млн. дол. у 2001 р. Збільшення позитивного сальдо відбулося за рахунок зростання експорту послуг на 15 % при збереженні імпорту майже на рівні минулого року.

У 2002 р. продовжувалася тенденція щодо збільшення обсягів *поточних трансфертів*. Основними чинниками, що зумовлюють збільшення надходжень за цією статтею, є зростання обсягів приватних грошових переказів та надходження коштів з Німеччини та Австрії для виплати компенсації жертвам нацистських переслідувань. У звітному періоді одержано коштів для виплати остарбайтерам на суму 289 млн. дол.

Притік валюти за поточними операціями, надходження коштів від продажу на міжнародних ринках державних цінних паперів, завершення реструктуризації зовнішнього боргу перед Паризьким клубом кредиторів дозволило своєчасно здійснювати платежі з погашення боргових зобов'язань та нарощувати міжнародні резерви країни. Рівень резервних активів країни, який сформувався на кінець 2002 р. у розмірі 4,4 млрд. дол. може забезпечити фінансування імпорту товарів та послуг на 10,7 тижня.

Стійке від'ємне значення статті "*помилки та упущення*" в платіжному балансі України, що фіксується щорічно, може розглядатися як свідчення наявного постійного відпливу коштів з країни, який не враховується в інших статтях платіжного балансу. Слід зазначити, що обсяги цієї статті у 2000 - 2001 рр. були відносно невеликими (близько 200 млн. дол. США порівняно з 1998 - 1999 рр., коли ці витрати становила близько 1 млрд. дол.). Однак, за попередніми оцінками, величина від'ємного сальдо за цією статтею у 2002 р. становила 0,7 млрд. дол. проти 231 млн. дол. у 2001 р., що свідчить про тенденцію зростання обсягів прихованого відпливу коштів.

Інша стаття платіжного балансу - "*портфельні інвестиції*" в частині "вітчизняних корпоративних цінних паперів" звертає на себе увагу стійким від'ємним значенням, починаючи з 2000 р. Посилюється тенденція відпливу капіталу, раніше вкладеного у

вітчизняні корпоративні цінні папери. За останні три роки нерезидентам було сплачено за пакети акцій вітчизняних підприємств майже 3,5 млрд. дол., тоді як загальні обсяги надходжень від продажу нерезидентам акцій українських підприємств протягом 1996 - 1999 рр. становили лише 650 млн. дол. За попередніми даними, у 2002 р. на користь нерезидентів перераховано майже 26 млрд. дол. (у т. ч. 1 млрд. у IV кварталі), що дорівнює обсягам приросту прямих іноземних інвестицій в економіку України за три останні роки (з урахуванням надходжень від приватизації).

Завуальований, таким чином, вплив капіталу за кордон набирає все більшого поширення і на сьогодні відіграє домінуючу роль у процесі впливу капіталу з вітчизняного фондового ринку. Цьому сприяють прогалини у вітчизняному законодавстві та відсутність відповідних відомчих нормативно-правових актів з питань регулювання та контролю процесу ціноутворення на фондовому ринку України.

Основні завдання Кабінету Міністрів України на 2003 р.:

- прискорити введення в дію законопроектів з метою узгодження національного законодавства з нормами та вимогами угод СОТ для запровадження однакових законодавчо-нормативних умов діяльності для всіх суб'єктів торговельних відносин;
- удосконалити нормативно-правову базу запровадження інструментів державної підтримки розвитку експорту, передусім експорту високотехнологічної продукції та послуг;
- запровадити реалізацію найбільш прогресивних форм експорту, що забезпечать довготермінову присутність вітчизняних експортерів на світових товарних ринках;
- імплементувати положення нової угоди між урядом України та урядом Російської Федерації про вільну торгівлю;
- провести ряд переговорів щодо усунення наявних тарифних та нетарифних бар'єрів у двосторонній торгівлі з країнами СНД, передусім у торгівлі з Російською Федерацією;
- прискорити роботу щодо визнання з боку США та ЄС повного ринкового статусу економіки України;
- створити в інших державах спільні підприємства, міжнародну виробничу кооперацію, продаж ліцензій та контрактне обслуговування високотехнологічної продукції з метою створення перспективних вітчизняних конкурентоспроможних виробництв високотехнологічної продукції;
- запровадити систему товарного кредитування на основі державної підтримки кредитування і страхування експорту шляхом укладення двосторонніх угод.

9. Прогнози економічної динаміки на 2003 рік

За оцінками експертів, існує реальна загроза суттєвого погіршення умов розвитку української економіки. У 2003 р. практично повністю вичерпали себе екстенсивні чинники економічного зростання, що діяли впродовж 2000 - 2002 рр. Йдеться про нарощування економіки за рахунок завантаження вільних виробничих потужностей, використання наслідків глибокої девальвації гривні у 1997 - 1998 рр., скорочення боргів із заробітної плати.

Ризики та проблеми

- **Найбільші ризики концентруються у розвитку бюджетної сфери.** Прийнятий на старій податковій основі Державний бюджет України на 2003 р. не може стати стимуляційним чинником економічного зростання. Негативно позначиться на макроекономічній ситуації незбалансованість бюджету.

- Прогнозується **ускладнення ситуації у грошово-кредитній сфері.** Суттєве перевищення (у 13,9 раза) темпів зростання грошової маси (M_3) над темпами інфляції

впродовж 2001 - 2002 рр. призвело до накопичення критичної маси пропозиції грошей та надмірної ліквідності. За несприятливої ситуації на грошовому ринку це може стати спонукальним чинником розвитку інфляційних процесів темпами, що суттєво перевищують прогнозовані на 2003 р. параметри.

- Передбачається **погіршення ситуації в соціальній сфері**, яке пояснюється:

✓ підвищенням на 44 % мінімальної заробітної плати, не передбачене бюджетом поточного року, і можливістю зростання на цій основі відповідної бюджетної заборгованості;

✓ зволіканням з проведенням пенсійної реформи та повним знеціненням екстенсивних чинників удосконалення зазначеної сфери соціальних відносин, звуженням бази її зростання у зв'язку із суттєвим уповільненням (майже в 2 рази) прогнозованих темпів зростання заробітної плати, яка є базою пенсійних нарахувань;

✓ поглибленням кризи медичної сфери, пов'язаної з відсутністю реформ, зволіканням із запровадженням багатоканальної системи фінансування медичної галузі, зокрема, механізмів медичного страхування, інституційно визначених платних медичних послуг;

✓ зниженням темпів зростання реальних доходів населення, пов'язаних з прогнозованим зростанням цін споживчого ринку.

- На 2003 р. **не прогнозується істотне розширення внутрішнього ринку**. Відповідним чином позначається:

✓ уповільнення темпів зростання заробітної плати;

✓ послаблення інвестиційних процесів через зниження рентабельності підприємств, збереження високих реальних процентних ставок по кредитах, посилення фіскального та інфляційного тиску;

✓ через уповільнення інвестиційних процесів суттєво зменшиться розширення внутрішнього ринку товарів виробничого призначення.

- Прогнозується **зменшення попиту на світових ринках на продукцію чорної металургії**. Причини цього:

✓ введення країнами-споживачами обмежувальних заходів внаслідок протекціоністської політики в межах економічних союзів, зокрема, ЄврАзЕС та ЄС;

✓ невисокі темпи економічного зростання та надлишок виробництва чорних металів у світових масштабах;

✓ зростання виробництва чорних металів у країнах-споживачах продукції української чорної металургії.

- У зв'язку із ситуацією, що склалася у другій половині 2002 р. у галузі тваринництва (суттєве скорочення поголів'я худоби), складними погодними умовами осінньо-зимового періоду і відчутними втратами озимих посівів, а також з урахуванням зовнішньої незахищеності АПК, посилення тенденції щодо зростання обсягів імпорту продовольчих товарів **існує висока ймовірність падіння темпів розвитку аграрного сектору економіки**.

- Невизначеність та нестабільність політичної ситуації, як і відсутність надійних механізмів захисту прав власності та кредитора **стримуватимуть можливості ефективної реалізації визначеної програми роздержавлення та приватизації**, у т. ч. і виконання завдань щодо бюджетних надходжень від продажу об'єктів державної власності.

- Відсутність ефективних рішень у здійсненні науково-технічної політики інноваційних перетворень, економічних стимулів, у т. ч. фіскальних, а також зростаюча амортизація діючого науково-технологічного потенціалу, звуження темпів його відтворення **поглиблюватиме структурну деформованість української економіки, унеможливуватиме необхідну інтенсифікацію економічних процесів та їхню інноваційну переорієнтацію**.

- Зростаюча зношеність основних фондів і низькі темпи їхнього відтворення, а також незадовільне фінансування екологічних проектів **посилюватимуть техногенну небезпеку.**

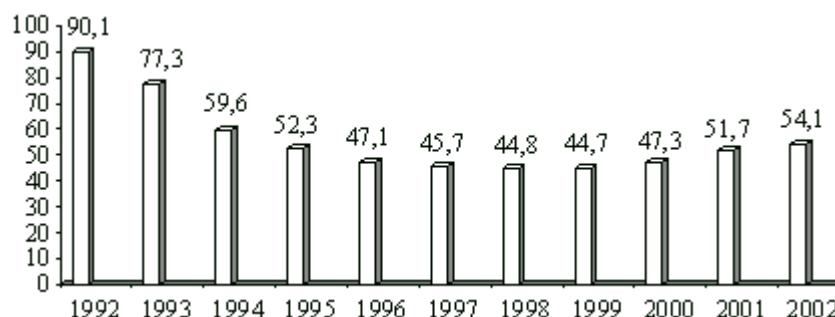
- Стримуючим чинником розвитку української економіки у 2003 р. може стати **посилення адміністративного та фіскального тиску.** У зв'язку з цим **не прогнозується відчутне зростання кількості суб'єктів малого бізнесу й активізація підприємництва та фінансового ринку.** Натомість існують загрози поглиблення тінізації та корумпованості економічних процесів.

- У 2003 р. може **статися суттєве зменшення позитивного балансу сальдо поточних зовнішньоекономічних операцій,** зниження темпів експорту, зокрема на ринку Російської Федерації, та зростання імпортової позиції, прискорення відпливу за кордон національного капіталу. Це призведе до посилення напруження на валютному ринку України, у т. ч. і у питаннях, що стосуються обслуговування зовнішнього боргу України, а також утримання в оптимальних вимірах валютної динаміки гривні.

Зазначені ускладнення у 2003 р. економічних процесів містять у собі **загрозу втрати надбань економічного зростання останніх років та відновлення кризових явищ в українській економіці, її перехід у фазу економічної стагнації.** Спроби Кабінету Міністрів України забезпечити досягнення стійкого економічного розвитку на основі діючої моделі економічної політики, яка не має інвестиційної та інноваційної спрямованості, безперспективні.

З урахуванням значних втрат української економіки в роки економічної кризи (1990 - 1999 рр.) **темпи економічного зростання, покладені в основу розрахунків державного бюджету 2003 р. (зростання ВВП на 4 %, промислового виробництва - на 4,5 %), не можна розглядати як достатні.** За існуючими розрахунками, у цьому випадку ВВП на кінець 2003 р. становитиме менше 60 % від рівня 1991 р. У зв'язку з цим перед новим складом Кабінету Міністрів стоїть завдання забезпечити **перехід від економіки екстенсивного розвитку до економіки зростання - економічної системи, розвиток якої відбуватиметься під впливом цілеспрямованого стимулювання інвестицій, інноваційного оновлення та відчутних позитивних структурних зрушень.** Лише така економічна політика здатна забезпечити **стабільний приріст ВВП на рівні не менше ніж 6 %.** За існуючими оцінками, незадіяний ресурсний та інтелектуальний потенціал економіки України у разі його ефективного використання є достатнім для реалізації зазначених завдань.

Валовий внутрішній продукт України, % до 1991 р.

Перспективи такого розвитку можливі лише на основі комплексного вирішення взаємопов'язаних завдань, що стосуються інтенсифікації економічних (насамперед інвестиційних та інноваційних) та соціальних процесів, розгортання підприємницької активності, подолання тінізації, загрозливого рівня корупції та бюрократизації економіки, створення сприятливого інституційного середовища та політичного клімату.

Основною умовою досягнення окреслених цілей середньо- та довгострокового розвитку є відновлення фінансових та організаційних параметрів українських підприємств. Саме їхній розвиток визначає перспективи сталого економічного зростання, збільшення робочих місць, вирішення нагальних завдань соціальної політики.

Такою ж важливою складовою економіки зростання є забезпечення стабільної (прогнозованої) макроекономічної рівноваги. Міцна грошова одиниця має стати визначальним атрибутом національного ринку, вагомим чинником його інвестиційної привабливості, дієвим інструментом підвищення конкурентоспроможності вітчизняного товаровиробника, упередження відпливу капіталу, збереження та накопичення доходів населення. У цій ситуації будь-які спроби стимулювати економіку засобами інфляційних процесів є безперспективними.

Основні складові державної політики, спрямованої на запровадження інноваційної моделі структурної перебудови та зростання економіки, утвердження України як високотехнологічної держави обгрунтовано у Посланні Президента України "Європейський вибір". Однак реалізація завдань цього стратегічної ваги документа, який дістав схвалення не лише більшості політичних сил держави, широкої громадськості, а й світового співтовариства, ще не стала основою діяльності органів законодавчої та виконавчої влади як у центрі, так і на місцях. Цей недолік має бути усунено. Україна потребує не політичних запевнень у прибічності євроінтеграційному курсу держави, а копіткої повсякденної системної роботи щодо його практичного втілення в життя.